

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'AN'A GÖRE ZEKÂTIN HARCAMA KALEMLERİ

Beytullah AKTAŞ
2502070305

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdulaziz BAYINDIR

İstanbul 2013

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Beytullah AKTAŞ Numarası : 2502070305

Anabilim/Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Danışman Öğretim Üyesi: Prof.Dr. Abdulaziz BAYINDIR

Tez Savunma Tarihi: 27.12.2013 Tez Savunma Saati : 10:00

Tez Başlığı : Kur'an'a Göre Zekatın Harcama Kalemleri.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr. Abdulaziz BAYINDIR		KABUL
2- Prof.Dr. Yaşar DÜZENLİ		KABUL
3- Prof.Dr. Yusuf TUNA		KABUL
4- Prof.Dr. Ömer AYDIN		KABUL
5- Prof.Dr. Abdullah KAHRAMAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç Dr. Hasan HACAĞ		
2- Yrd.Doç.Dr. Fatih ORUM		

ÖZ

Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri / Beytullah Aktaş

Bu çalışmada zekâtın harcama kalemlerinin, Kur'an bütünlüğü içinde ele alınması ve tanımlanması amaçlanmıştır. Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde amaç ve kapsam belirtilerek, konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara değinilmiştir. Birinci bölümde konunun kavramsal çerçevesi verildikten sonra zekâtın ve harcama kalemlerinin tarihçesi, Kur'an'ın nüzul süreci içinde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde zekâtın sekiz harcama kaleminin, tanımlarına, bunlarla ilgili fakîhlerin görüşlerine, Kur'an'da bu kavramların nasıl kullanıldığına ve günümüzde nasıl anlaşılması gerektiğine temas edilmiştir. Üçüncü bölümde ise zekâtın harcanamayacağı yerlere, harcama kalemleri açısından zekâtın hedeflerine ve harcama ile ilgili bazı tamamlayıcı bilgilere değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise ulaştığımız neticeler ve temennilerimiz özet olarak verilmiştir.

ABSTRACT

Items For Which Zakat Is Payable According To The Quran / Beytullah Aktaş

In this study, the definition of the proper distribution items of zakat has been aimed according to the integrity of the Quran. The study consists of an introduction section, three main parts and a conclusion section. In the introduction section, the purpose and the scope of the study has been indicated. In the first main section, after the conceptual frame of the subject has been mentioned, the history of items for which zakat is payable has been clarified according to the revealing rank of the Quran verses. In the second section, the eight payable items for zakat has been clarified by paying attention to the ideas of Islamic scholars. The usage of those payable items in the Quran was also mentioned in this section including how we should understand them in our age. In the third section, the subject has been focused on the items for which zakat is impossible to be payable. The purpose of zakat and

some complementary issues have been also touched in this section. In the conclusion section, the results and wishes have been summarized.

ÖNSÖZ

Dini, hukuki, sosyal ve ekonomik yönleriyle önemli bir mükellefiyet olan zekâtın, harcama kalemleri, Cenâb-ı Hak tarafından Tevbe suresinin 60. ayetinde sekiz ayrı sınıf olarak bildirilmiştir.

İlk dönemlerden itibaren konuya ilgi gösteren tüm fakîh ve araştırmacılar zekâtın kimlere harcanabileceğinde ve sayısında bir ihtilafa düşmezken, bazı kalemlerin tanımında, bazılarının kapsamında, bazılarının da hükmünün devam edip etmediğinde farklı kanaatlere sahip olmuşlardır. Ayrıca fertlerin ve toplumların çok önemli ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olan zekâtın, günümüzde neredeyse sadece fakirlik problemine bir çözüm yolu olarak sunulduğu görülmektedir.

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, nüzul sürecini göz önünde bulundurarak Kur'an bağlamında zekâtın harcama kalemlerini tanımlamak, kapsamını belirlemek ve günümüz açısından bu sınıflara nasıl harcama yapılabileceğini ortaya koymaktır. Yine harcama kalemleri açısından temel hedeflerini belirlemeye çalışarak, zekâtın, bu hedefler doğrultusunda harcanmasının önemine işaret etmektir.

Tez konusunun seçiminden tezin tamamlanmasına kadar geçen süreçte ufuk açıcı yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır Bey'e müteşekkirim. Ayrıca tez izleme döneminde çalışmama katkıda bulunan değerli Prof. Dr. Yusuf Tuna ve Prof. Dr. Yaşar Düzenli hocalarıma, kendisinden istifade ettiğim Doç. Dr. Servet Bayındır Bey'e, tezimi okuyarak yazım hatalarını tashih eden değerli arkadaşım Dr. Musa Günay'a teşekkürlerimi sunarım.

Beytullah Aktaş

İstanbul 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHÇE

1.1. KUR'AN'DA ZEKÂT VE İLGİLİ KAVRAMLAR	15
1.1.1. Zekât.....	15
1.1.2. Sadaka	18
1.1.3. İnfak	20
1.2. ZEKÂTIN TARİHÇESİ	24
1.2.1. İlk Aşama (Mekke Dönemi).....	27
1.2.1.1. İlk Mekkî Dönem	28
1.2.1.2. Orta Mekkî Dönem	33
1.2.1.3. Son Mekkî Dönem	38
1.2.2. İkinci Aşama (İlk Medenî Dönem)	45
1.2.3. Üçüncü Aşama (Son Medenî Dönem)	52
1.3. BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	54

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZEKÂTIN HARCAMA KALEMLERİ

2.1. FAKİRLER	62
---------------------	----

2.1.1. Fakîhlere Göre Fakirler	63
2.1.2. Kur'an'da Fakirler.....	64
2.1.3. Günümüzde Fakirler	69
2.2. MİSKİNLER.....	69
2.2.1. Fakîhlere Göre Miskinler	70
2.2.2. Kur'an'da Miskinler.....	73
2.2.3. Günümüzde Miskinler.....	76
2.3. ÂMİLÎN (ZEKÂT MEMURLARI)	77
2.3.1. Fakîhlere Göre Zekât Memurları	78
2.3.2. Kur'an'da Zekât Memurları	79
2.3.3. Günümüzde Zekâtın Toplanması ve Dağıtılması.....	81
2.4. MÜELLEFE-İ KULÛB	83
2.4.1. Fakîhlere Göre Müellefe-i Kulûb.....	83
2.4.2. Kur'an'da Müellefe-i Kulûb	88
2.4.3. Günümüzde Müellefe-i Kulûb	89
2.5. RİKÂB (KÖLELER / ESİRLER)	91
2.5.1. Fakîhlere Göre Kölelik ve Köle Azadı.....	91
2.5.2. Kur'an'da Kölesiz Toplum	94
2.5.3. Kölelerin Hürriyete Kavuşturulma Yolları	97
2.5.4. Günümüzde Rikâb (Kölelik / Esirlik)	100
2.6. ĞÂRİMÎN (BORÇLULAR)	101
2.6.1. Fakîhlere Göre Borçlular.....	102
2.6.2. Kur'an'da Borçlular ve Borçlanma.....	105
2.6.3. Günümüzde Borçlular	108

2.7. FÎ SEBÎLİLLAH (ALLAH YOLUNDA)	111
2.7.1. Fakîhlere Göre “Fî Sebîlillah”	112
2.7.2. Kur’an’da “Fî Sebîlillah”	115
2.7.3. Günümüzde “Fî Sebîlillah”	116
2.8. İBNÜ’S-SEBÎL (YOLCU)	122
2.8.1. Fakîhlere Göre Yolcu	123
2.8.2. Kur’an’da Yolcu	124
2.8.3. Günümüzde Yolcu	126
2.9. HARCAMA KALEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂTIN HARCANAMAYACAĞI YERLER, HARCAMA KALEMLERİ AÇISINDAN ZEKÂTIN HEDEFLERİ VE HARCAMA USULÜ

3.1. ZEKÂTIN HARCANAMAYACAĞI YERLER	132
3.1.1. Zenginler	132
3.1.1.1. Zekât Alabilen Zenginler	133
3.1.1.2. Zekât Almaya Engel Olan Zenginlik Ölçüsü	135
3.1.2. Çalışıp Kazanabilecek Durumda Olanlar	137
3.1.3. Müslüman Olmayanlar	140
3.1.4. Hz. Peygamber’in Yakınları	142
3.1.5. Mükellefin Yakınları	145
3.2. HARCAMA KALEMLERİ AÇISINDAN ZEKÂTIN HEDEFLERİ	147
3.2.1. İslam’ın Yüceltilmesi (İ’lâ-yi Kelimetullah)	147
3.2.2. Fertleri ve Toplumu Ekonomik Açıdan Geliştirmek	150
3.2.3. Fakirlik Problemini Çözmek	152

3.2.3.1. İslam Zenginliği Teşvik Eder.....	152
3.2.3.2. Fakirlere Verilebilecek Zekât Miktarı.....	156
3.2.4. Sosyal Güvenliği Sağlamak	158
3.2.5. İnsan Onurunu Korumak.....	160
3.3. HARCAMA USULÜ	163
3.3.1. Zekâtta Temlîk	163
3.3.2. Zekâtın Kamusal/Kurumsal Yönü	165
3.3.3. Harcamanın yapılacağı bölge.....	168
3.3.4. Zekâtın Harcama Kalemlerine Paylaştırılması.....	171
3.3.5. Zekât Almaya Ehil Olanların Araştırılması	173
SONUÇ	175
KAYNAKÇA.....	179
ÖZGEÇMİŞ	193

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
ev.	Çeviren
Dan.	Danışman
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DT	Doktora Tezi
md.	Maddesi
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
t.y.	Basım tarihi yok
v.	Vefatı
vd.	Ve devamı
v.d.	Ve diğerkleri
Yay.	Yayınları
YLT	Yüksek Lisans Tezi
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

İslam inancında hayat, dünya hayatından ibaret değildir. Dünya hayatı ve nimetleri geçicidir. Gerçek ve ebedî hayat, ahiret hayatı ve asıl nimetler de ahiret nimetleridir.¹ Geçici olan dünya, kimin daha güzel amel edeceğinin denendiği bir imtihan yeridir.² Yaratılıp insanların tasarrufuna verilen³ mal ve servetler de bu imtihanın bir parçasıdır.⁴ Gerçekte yerde ve gökte bulunan tüm mülkün asıl sahibi Allah'tır.⁵ O, bu mülkten bir kısmını insanlara rızık olarak dağıtırken, bazı hikmetlere binaen eşit olarak dağıtmamıştır. Bu hikmetlerden birisi Zuhuruf suresinin 32. ayetinde şöyle açıklanır: “Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.”

İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması için bir vasıta olan mal ve zenginlik, bu dünya hayatının gayesi haline getirilirse, insanın sapmasına ve azmasına sebep olmaktadır. Kur'an'da malın ve zenginliğin şımarttığı böyle bazı kimselerin misalleri anlatılır.⁶ Allah'ı unutma⁷, peygamberleri reddetme⁸, ahireti ihmal ve inkâr etme⁹ bu kimselerin temel özellikleri arasındadır. Yine bunlar, yoksullara hayır yapmadıkları

¹ Bkz. Şûrâ, 42/36; Âl-i İmrân, 3/14-15.

² Bkz. Kehf, 18/7; Mülk, 67/2.

³ Bkz. Hadîd, 57/7.

⁴ Malın imtihan olduğuna dair bazı ayetler için bkz. Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/186; Enfâl, 8/28; Tâhâ, 20/131; Teğâbûn, 64/15.

⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/189; Mâide, 5/17; 18; 40; 120; Tevbe, 9/116; Nûr, 24/42; Câsiye, 45/27; Fetih, 48/14.

⁶ Bkz. Kehf, 18/32 vd.; Kasas, 28/76; Kalem, 68/17 vd.

⁷ Bkz. Furkân, 25/18.

⁸ Bkz. Mü'minûn, 23/33; 34; Sebe, 34/34; Zuhuruf, 43/23.

⁹ Bkz. Kehf, 18/35-36; Mü'minûn, 23/35 vd.; Vâkıa, 56/45-46.

gibi, onlara yapılacak hayra da engel olmaya çalışırlar.¹⁰ Bunları dünyada ve ahirette büyük felaketler beklemektedir.¹¹

Cenâb-ı Hak müminlerden ise, vekâleten sahip oldukları malların bir kısmını, o malda hakkı bulunan ihtiyaç sahiplerine¹² ve kendi yoluna (fî sebîlillah) harcamalarını istemektedir: “Ne oluyor size ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır.”¹³ İşte İslam’ın birbirine kardeş ilan ettiği müminler¹⁴; dünyevî ve uhrevî felaketlere maruz kalmamak için, sahip oldukları imkânları, asıl sahibi olan Allah’ı anmak¹⁵ ve O’nun rızasını elde etmek gayesiyle¹⁶, “gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf eden”¹⁷, hatta kendileri ihtiyaç duydukları durumlarda bile diğer insanları kendilerine tercih edebilen kimselerdir.¹⁸

Kur’an’da, zekât, sadaka, infak gibi temel kavramlarla ifade edilen, Allah yolunda harcama, aynı zamanda Allah’a verilmiş, kat kat fazlasıyla karşılığı ödenecek bir borç¹⁹ ve kaybetme ihtimali olmayan güzel bir ticaret²⁰ olarak nitelendirilmiştir. Uzun vadede insana cenneti kazandıracak karlı bir alışveriş olan²¹ bu harcamanın, dünyada da fazlasıyla karşılığı alınmaktadır. İhtiyaç sahibi insanlara yapılan harcamalar, onların sıkıntılarını gidermekte ve ekonomiyi canlandırmaktadır. Vereni, cimrilik, bencillik, hırs gibi, alanı da kıskançlık, kin, intikam gibi kötü duygulardan arındırmakta ve cennet hayatı daha dünyadayken yaşanmaya

¹⁰ Bkz. Kalem, 68/12; 24-25; Mâûn, 107/1 vd.

¹¹ Bkz. İsrâ, 17/16; Mü’minûn, 23/64; Kasas, 28/58; Kalem, 68/26 vd.

¹² Bkz. En’âm, 6/141; İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.

¹³ Hadîd, 57/10.

¹⁴ Hucurât, 49/10.

¹⁵ Bkz. Sâd, 38/32.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/272.

¹⁷ Bakara, 2/274.

¹⁸ Bkz. Haşr, 59/9.

¹⁹ Bkz. Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11;18; Teğâbûn, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

²⁰ Bkz. Fâtır, 35/29.

²¹ Bkz. Tevbe, 9/111.

başlamaktadır. Böylece insan da mala, kul ve köle olmaktan kurtulmakta ve başkalarını da düşünen, mala hükmeden bir efendi haline gelmektedir.

Ancak insan, malının bir kısmını hayra harcamak zor geldiği için ikiyüzlü bir tavır (münafıklık) sergileyebilir, yapısındaki cimrilik onu Allah yolunda harcamaktan alıkoyabilir veya -daha fazlasını elde etmek için- mala karşı aşırı ilgi, insanı “ribâ”²²ya (faiz²³) yönlendirebilir. Bunlar, hayra harcamanın önündeki en önemli engellerdir. Harcamanın emredildiği ayetlerin öncesinde ve sonrasında özellikle cimrilik²⁴, faiz²⁵ ve münafıklıktan²⁶ bahsedilmesi ise, toplum için büyük problem olan bu üç hususa çarenin de, Allah yolunda harcama olabileceğine dair bir fikir vermektedir.

Münafıklar, Allah yolunda harcamak zor geldiği için nifaka yönelmişlerdir: “Onlardan (münafıklar) kimi de, ‘Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz salihlerden olacağız’ diye Allah’a and içti. Fakat Allah lütfundan onlara verince, onda cimrilik edip yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihayet, Allah’a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine

²² Kelime olarak fazlalık, artma, yükselme gibi anlamlara gelen ribâ, malda fazlalık ve artışa sebep olduğu için bu lafızla ifade edilmiştir. Bkz. el-Halîl bin Ahmed el-Ferâhidî (v. 170/786), **Kitâbu'l-Ayn**, I-IV, thk. Abdulhamîd Henedâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, “r-b-v” md., c. II, s. 94; Ebu'l-Kâsım Hüseyin bin Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî (v. 502/1108), **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, I-II, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y., “r-b-v” md., c. I, s. 248.

²³ Araştırmamızda Kur'an'daki ribâ lafzının Türkçe'deki yaygın karşılığı olan faiz kavramını tercih ettik. Ancak faiz ile ribânın aynı anlama gelip gelmediği ve günümüzde faiz kapsamında ele alınan hangi hususların İslam'ın yasakladığı ribâ kapsamında olduğu tartışılan bir mevzudur. Geniş bilgi için bkz. Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I-III, Nesil Yay., İstanbul, 1991, c. II, s. 200 vd.; Abdullah Said, “İslâm'daki Ribâ Yasağının Ahlâkî Temelleri”, **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, çev. Abdullah Yünsel, c. III, sayı 4, 1995, s. 89 vd.; İsmail Özsoy, “Faiz”, **DİA**, İstanbul, 1995, c. XII, s. 121 vd.; Beşir Gözübenli, “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Editör: Mehmet Bayyigit, Kombad Yay., Konya, 1997, s. 645 vd.

²⁴ Bkz. Nisâ, 4/36 vd.; İsrâ, 17/26 vd.; Muhammed, 47/36 vd.; Hadîd, 57/18 vd.; Haşr, 59/7 vd.; Teğâbûn, 64/15 vd.; Meâric, 70/18 vd.; Leyl, 92/5 vd.

²⁵ Bkz. Bakara, 2/261 vd.; Âl-i İmrân, 3/130 vd.; Nisâ, 4/161-162; Rûm, 30/38-39.

²⁶ Bkz. Bakara, 2/204 vd.; Tevbe, 9/41 vd.; Münâfikûn, 63/1 vd.

nifak (ikiyüzlülük) soktu.”²⁷ Çoğunlukla yaşadıkları toplumda oldukça fazla mala ve mülke sahip kimseler olmaları²⁸ ve kolay yoldan mal kazanmaya devam etme arzuları²⁹, münafıkların inanmadıkları halde inanmış gibi görünmelerinin altında yatan bir sebep olarak değerlendirilebilir. İşte zekât, nifaka bulaşmış insanların, bu olumsuz halden kurtuluşuna vesile olacak ve aynı zamanda insanı nifaktan koruyacak bir mükellefiyettir.

Kur’an’da, insanın fitratındaki aşırı mal sevgisine ise şöyle temas edilir: “Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.”³⁰ Hz. Peygamber de insandaki mal sevgisine dikkat çeker: “Âdemoğlu için iki vadi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Âdemoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenleri affeder.”³¹ Bu aşırı sevgi, insanı daha çok mal biriktirmeye, onu sayıp durmaya³² ve cimriliğe götürebilir: “De ki: Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!”³³ Bu sebeple insan, gerçek iyiliğe ancak sevdiği şeyleri Allah yolunda harcayarak ulaşabilecektir.³⁴

Kur’an’da, hayra harcama yapmaksızın mal, mülk ve para biriktirme kesin bir dille reddedilmektedir. Tevbe suresi 34. ayette, “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!”

²⁷ Tevbe, 9/ 75 vd.

²⁸ Bkz. Tevbe, 9/55; 85.

²⁹ Bkz. Tevbe, 9/42; 58; Ahzâb, 33/19.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/14. Ayrıca bkz. Fecr, 89/20.

³¹ Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî (v. 256/870), **el-Câmiu’s-Sahîh**, I-IV, el-Matbaatü’s-Selefiyye, Kâhire, 1400, “Rikâk”, 10; Ebû Hüseyin Müslim bin Haccâc (v. 261/874), **Sahîhu Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 1991, “Rikâk”, 116; Ebû İsmâ Muhammed bin İsmâ Tirmizî (v. 279/892), **Sünenü’t-Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y., 1968, “Zühd”, 27.

³² Bkz. Hadîd, 57/20; Hümeze, 104/2.

³³ İsrâ, 17/100.

³⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/92.

buyrulurken; 35. ayette ise azabın ahiretteki şekli bildirilmektedir: “(Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): ‘İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın.’” Bu yüzden pişmanlığın fayda etmediği zaman gelmeden önce Allah’ın verdiklerinden hayır yolunda harcamaya koşmalıdır: “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır. Herhangi birinize ölüm gelip de: ‘Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!’ demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcadın.”³⁵

Hayra harcama yapmaksızın biriktirme, dünyada da sıkıntıya sebep olacaktır. İnfakın olmadığı ortamda piyasa daralacak, hırsızlık, gasp, anarşi gibi olaylar artacak, hatta insanlar mallarını ve canlarını korumakta bile zorlanacaklardır.³⁶ Bu sebeple hiçbir iş, meşguliyet ve bahane insanı Allah’a kulluktan ve O’nun yolunda harcama yapmaktan alıkoymamalıdır: “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”³⁷

Hayra harcamanın önündeki önemli engellerden birisi de İslam’ın savaş açtığı faizdir.³⁸ Faiz, insanın fitratındaki cimriliği kamçıladığı gibi, cimrilik de kişiyi faize yöneltir. Neticede kolay yoldan, risksiz para kazanma düşüncesi insanı, para biriktirmeye ve onu faizde işletmeye sevk edebilir. Servetin zenginlere akmasına yol açan faiz sebebiyle para piyasadan çekilmiş olur.³⁹ Hâlbuki para; mal ve hizmet akışını sağladığı için ekonominin can direğidir ve piyasada dolaşmalıdır. Ayrıca ekonomik hayatta faiz, kaynakların tam kapasite ile kullanılmasını ve sermaye sahiplerinin yatırıma yönelmesini önlediği için toplum içinde işsizliği artırmakta,

³⁵ Münâfikûn, 63/9-10.

³⁶ Abdulaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 44.

³⁷ Nûr, 24/37. Ayrıca bkz. Tevbe, 9/24.

³⁸ Bkz. Bakara, 2/279.

³⁹ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 41 vd.

yatırımlarda faizli kredilerin kullanımı üretimde maliyetlerin yükselmesine ve sunî fiyat artışına yol açmakta, bu arada kalıcı, fakat az kâr getiren yatırımların ihmal edilmesi sonucunu doğurmaktadır.⁴⁰

Faizin yaygın olduğu toplumlarda, faizci borç verip faiz alabilmek için daima bir muhtaç gözetip duracaktır. Bir toplumda hayır yolunda infakın yaygınlaştırılması ise, fakirlik problemini çözecek en önemli adım olacaktır. Dolayısıyla fakirlik azalıp sosyal yapı düzeldikçe, faizler düşecek ve bir gün gelip ortadan kaybolacaktır. Fakat faiz devam ettikçe, servetler tekelleşmeden kurtulamayacak ve fakirlik azalmayacaktır.⁴¹

Netice olarak yoksulluk problemini çözme, zengin ile fakir arasındaki servet farkını azaltma ve ekonomik alanda adil gelir dağılımını sağlama gibi gayelerle zekâtın farz, faizin ise haram kılındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zekâta, faizin panzehri olarak bakmak mümkündür. Kur'an'da da bu iki kavramın birbirine zıt fonksiyonlarına dikkat çekilir: “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.”⁴²

Zekât, bir yönüyle farziyeti kesin malî bir ibadet, diğer yönüyle de devletin müslüman ahalisinden toplayıp belirli kimselere dağıtacağı adeta zorunlu bir vergidir. Müslüman mükelleflerin aslî ihtiyaçlarının (havâic-i asliyye) dışında kalan ve belli bir miktara ulaşan (nisap) artıcı nitelikteki mallarından alınan zekâtın, harcanacağı yerler de Cenâb-ı Allah tarafından belirlenmiştir. Üretim için kullanılan alet, edevat, makine ve binalardan zekât alınmaz. Zekât bu yönüyle, insanları, birikimlerini piyasaya sürerek değerlendirmeye zorlamakta ve zengini yatırıma

⁴⁰ Özsoy, **a.g.e.**, c. XII, s. 118.

⁴¹ Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, I-X, Eser Kitabevi, İstanbul, t.y., c. II, s. 955-956.

⁴² Rûm, 30/39. Ayrıca bkz. Bakara, 2/276.

teşvik ederek, malın stok edilmesini önlemektedir.⁴³ Böylece zekât, fazla mal biriktirip onun esiri olma zilletinden kurtararak hem insanın onurunu hem de sermayeyi koruma altına almaktadır.

Kur'an'da zekâtın ibadet yönüyle, uhrevî mükâfat ve cezasına özel bir vurgu vardır.⁴⁴ Kavram olarak geçtiği otuz ayetten yirmi yedisinde namazla birlikte ele alınmaktadır. Hz. Peygamber de onu İslam'ın beş temel esastan biri olarak saymıştır: “İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hac yapmak, Ramazan orucu tutmak.”⁴⁵ Bu sebeple tarih boyunca devletlerin çözüm üretmekte aciz kaldığı vergi kaçırma problemine zekâtta pek rastlanmaz.

Kur'an'da, zekât, sadaka ve infakın harcama usulüne de özel bir önem verilmektedir. Cenâb-ı Hak, ihtiyaç sahiplerine, başlarına kakmadan ve incitmeden yardım edilmesini⁴⁶ emrederken, gözden çıkarılmış, kullanmaya tenezzül edilmeyen ve hoşla gitmeyen şeylerin verilmesini ise yasaklamıştır: “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.”⁴⁷ Ancak bugün maalesef zekât olarak cüzî miktarda para yardımlarının yapılması veya kullanıl(a)mayan, satıl(a)mayan, seri sonu ya da tedavülden kalkmış malların verilmesi gibi bir anlayışla sık olarak karşılaşılmaktadır.⁴⁸ Hâlbuki zekâtın hedefi,

⁴³ Muhammad Hamîdullah (v. 2002), **İslâm Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul, 1991, c. II, s. 968.

⁴⁴ Bazı misaller için bkz. Bakara, 2/110; 277; Nisâ, 4/ 162; Mâide, 5/12; A'râf, 7/156; Nûr, 24/37; Müzzemmil, 73/20.

⁴⁵ Buhârî, “İman”, 2; Müslim, “İman”, 22; Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb en-Nesâî (v. 303/915), **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-XII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, “İman”, 13; Tirmizî, “İman”, 3.

⁴⁶ Bkz. Bakara, 2/262 vd.

⁴⁷ Bakara, 2/267.

⁴⁸ Ahmet Kurucan, **Fıkıh Dünyamız 1**, Işık Yay., İzmir, 2012, s. 155.

yoksullara, onları kıt kanaat geçindirecek basit yardımlar yapılması değil, onlara layık oldukları hayat standardında yaşayabilecekleri bir imkân sağlamaktır.⁴⁹

Zekâtın harcama kalemlerinin ise Tevbe suresinin 60. ayetinde sayılan şu sekiz sınıf olduğu ittifakla kabul edilmektedir: “Sadakalar⁵⁰ Allah’tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, (zekât) memurlarına, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara verilir; kölelerin (esirlerin), borçluların, Allah yolunda olanların ve yolcuların uğrunda sarf edilir. Allah Alîm’dir, Hakîm’dir.” Biz de **“Kur’an’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri”** olarak adlandırdığımız tezimizde bu sınıfları, Kur’an bütünlüğü içinde anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız. Tezimiz, bir İslam hukuku çalışmasıdır. Aşağıdaki sebeplerle tezimizin başlığına **“Kur’an’a Göre”** kaydını koymayı tercih ettik ve Kur’an’ı ilk başvuru kaynağı olarak gördük:

1. Kur’an, İslam hukukunun temeli ve ilk kaynağıdır. İslam hukukunda hüküm çıkarmada müracaat edilen sünnet ve diğer tüm deliller⁵¹ de sonuç itibarıyla Kur’an’a dayanırlar.⁵² “Bu Kitab’ı sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik”⁵³ ve “Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”⁵⁴ gibi ayetlerin de belirttiği gibi Yüce Allah Kur’an’ı, her şeyin açıklayıcısı kılmıştır. Ona vâkıf olan, şer’atın tamamını ihata etmiş olur.⁵⁵ Kur’an, ilk muhatabı olan toplumun tüm ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, günümüze kadar da problemlere çözüm sunmaya devam etmiştir. Bundan sonraki dönemlerde

⁴⁹ Bkz. Seyyid Kutub (v. 1966), **İslâm’da Sosyal Adalet**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Yay., 4. bs., İstanbul, 2006, s. 193; Osman Hüseyin Abdullah, **ez-Zekâtü’z-Zamânî’l-İctimâi el-İslâmî**, Dârü’l-Vefâ, Kâhire, 1989, s. 189-190.

⁵⁰ Anlam daralması sonucu sonradan tamamen gönüllü olarak yapılan hayırlar için kullanılmaya başlayan sadaka kavramı, zekât yerine de kullanılmaktadır. Bu ayette de zekât anlamında kullanıldığı ittifak edilen bir husustur. Geniş bilgi için bkz. Tez metni s. 60 vd.

⁵¹ Fakihler arasında bazısı ittifakla kabul edilen, bazılarında ise ihtilaf bulunan ve genişçe açıklamaları fıkıh usulü kitaplarında yer alan bu deliller şunlardır: Kur’an, sünnet, icma, kıyas, sahâbe sözü, istihsan, şer’u men kablênâ, mesâlih-i mürsele, örf, istishâb ve seddü’z-zerâi’.

⁵² Bkz. Ebû İshâk Şâtıbî (v. 790/1338), **el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metedolojisi**, I-IV, çev. Mehmed Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1993, c. III, s. 36.

⁵³ Nahl, 16/89.

⁵⁴ En’âm, 6/38.

⁵⁵ Şâtıbî, **a.g.e.**, c. III, s. 355.

de insanlık çözümü yine Kur'an'da aramaya devam edecektir. Ayetleri üzerinde düşünmemiz için gönderilen Kur'an'ı⁵⁶ devamlı ve ısrarlı bir şekilde tefekkür ederek, her devirde olduğu gibi, günümüz problemlerine de çözümler üretebiliriz.

2. Kur'an'da pek çok hususa genel olarak ve ayrıntıya girmeden temas edilirken, zekâtın harcama kalemleri ise tek tek sayılır. Bu sebeple zekâtın harcama kalemlerini tespit için başka bir kaynağa ihtiyaç yoktur. Ancak bu sınıfların yaşanılan zamana göre yorumuna ihtiyaç duyulabilecektir ki, bizim bu çalışmada yapmaya çalıştığımız şey de budur.

3. En güzel ve doğru tefsir yolu, Kur'an'ın yine Kur'an ile açıklanmasıdır.⁵⁷ Zekâtın harcama kalemleri de birçok ayette tekrar edilerek yine Kur'an tarafından tefsir edilmiştir.

4. Kur'an'ın ve Kur'an'daki kavramların anlaşılmasında nüzul sırasını takip etmenin önemi inkâr edilemez. Nüzul sürecinden zekâtın harcama kalemleri ile ilgili de önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Biz de tezimizde Kur'an'ı nüzul sürecine göre takip ederek, zekâtın harcama kalemlerini yorumlamaya çalışacağız.

Tezimizde ikinci temel başvuru kaynağımız ise hadislerdir. Kur'an'ın açıklanması ve anlatılmasındaki rolü sebebiyle⁵⁸ Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına yeri geldikçe müracaat edeceğiz.

Zekât, tefsir kitaplarında ilgili ayetlerin tefsiri sebebiyle, fıkıh ve hadis kitaplarında ise “Kitâbu’z-Zekât” başlıklarıyla genişçe ele alınan bir konudur. “Kitâbu’l-Harac” ve “Kitâbu’l-Emvâl”lerde müstakil olarak ele alınan zekât, “el-Ahkâmu’s-Sultâniyye”lerde ise genişlemesine incelenmiştir. Çalışmamızda Ebû

⁵⁶ Bkz. Sâd, 38/29.

⁵⁷ Ebu’l-Fida İsmail bin Ömer İbn Kesîr (v. 774/1373), **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, I-VIII, thk. Sâmî bin Muhammed es-Selâme, Dâru Tîbe, 2. bs., Riyad, 1999, c. I, s. 7. Kur'an'ın Kur'an'ı açıklama usulüne dair geniş bilgi için bkz. Abdulaziz Bayındır, **Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar**, Süleymaniye Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 2007, s. 296 vd.

⁵⁸ Hz. Peygamberin Kur'an'ı açıklamadaki rolü için Nahl suresinin 44. ayetinde; “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik” buyrulurken, Kur'an'ın tebliği içinse, Mâide suresinin 67. ayetinde; “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun” buyrulmaktadır.

Yûsuf'un (v. 182/798) **Kitâbu'l-Harac**, Ebû Ubeyd'in (v. 224/838) **Kitâbu'l-Emvâl** ve Mâverî'nin (v. 450/1058) **el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye** isimli eserlerinden istifade edilecektir.

Tezimizde önemli fıkıh ekollerinin öne çıkmış ve farklı dönemlerde yazılmış eserlerden de yararlanılacaktır. Bu bağlamda Haneî mezhebinin görüşleri için çoğunlukla, Serahsî'nin (v. 483/1090) **el-Mebsût**, Kâsânî'nin (v. 587/1191) **Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Serâi'**, Mergînânî'nin (v. 593/1197) **el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî**, Aynî'nin (v. 855/1451) **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye** ve İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) **Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr** isimli eserlerine müracaat edilecektir.

Mâlikî mezhebinin görüşleri için genelde, Sehnûn'un (v. 240/854) **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, İbn Rüşd'ün (v. 595/1198) **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Karâfî'nin (v. 684/1285) **ez-Zahîra** ve Makribî'nin (v. 954/1547) **Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl** isimli eserleri müracaat kaynağımız olacaktır.

Şâfiî mezhebinin görüşlerini aktarmada başta İmam-ı Şâfiî'nin (v. 204/820) **el-Ümm** adlı eseri olmak üzere, Şîrâzî'nin (v. 476/1083) **el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî**, İmrânî'nin (v. 558/1162) **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî** ve Nevevî'nin (v. 676/1277) **Kitâbu'l-Mecmû': Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî** isimli eserleri en fazla müracaat edeceğimiz kaynaklar olacaktır.

Hanbelî mezhebinin görüşleri için ise Ahmed bin Hanbel'in oğlu Abdullah'ın (v. 290/903) **Mesâilü'l-İmâmi Ahmed bin Hanbel** adlı eseri, İbn Kudâme'nin (v. 620/1223) **el-Kâfî** ve **el-Muğnî** isimli eserleri ile İbn Müflih'in (v. 884/1479) **el-Mübdi' Şerhü'l-Mukni'** ve Merdâvî'nin (v. 885/1480) **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf** isimli eserleri çoğunlukla müracaat edeceğimiz eserler olacaktır.

Çalışmamızda dört önemli fıkıh ekolünün yanı sıra Zahirîler'in görüşleri için İbn Hazm'ın (v. 456/1064) **el-Muhallâ** adlı eserine ve Şîî İmâmiyye'nin görüşler

için de Tûsî'nin (v. 460/1067) **el-Mebsût fî Fıkhi'l-İmâmiyye** adlı eserine müracaat edilecektir.

Çalışmamızda ilgili ayetlerin tefsiri için klasik dönem tefsirlerinden, Cassâs'ın (v. 370/981) **Ahkâmu'l-Kur'an**, İbn Arabî'nin (v. 543/1148) **Ahkâmu'l-Kur'an** ve Kurtubî'nin (v. 671/1273) **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an** adlı ahkâm ayetleri tefsirlerine; Taberî'nin (v. 310/922) **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm** adlı rivayet ve Râzî'nin (v. 604/1207) **et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb** adlı dirayet tefsirlerine müracaat edilecektir. Modern dönem tefsirlerinden ise, Reşîd Rızâ'nın (v. 1935) **Tefsîru'l-Menâr**, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (v. 1942) **Hak Dini Kur'an Dili**, Seyyid Kutub'un (v. 1966) **Fî Zilâli'l-Kur'an**, İbn Âşûr'un (v. 1973) **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Ebu'l A'lâ Mevdûdî'nin (v. 1979) **Tefhîmu'l Kur'ân** ve İzzet Derveze'nin (v. 1984) **et-Tefsîru'l-Hadîs** tefsirleri ile Muhammed Esed'in **Kur'an Mesajı** adlı meal-tefsiri en fazla müracaat edeceğimiz kaynaklar olacaktır.

Son dönemlerde zekât hakkında müstakil kitaplar yazılmaya ve araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Bunlar arasında Yûsuf el-Kardâvî'nin **Fıkhu'z-Zekât** adlı eseri kendisinden sonra yazılan diğer eserlere de kaynaklık eden kapsamlı bir çalışmadır. Bu eser bizim de önemli müracaat kaynaklarımız arasında yer alacaktır. Zekât konusunu bir bütün halinde ele alan Muhammed Ebu Zehra'nın **Uygulamalı Zekât Hukuku: Temel Kaideler**, Yunus Vehbi Yavuz'un **İslâm'da Zekât Müessesesi**, Ali Özek, Hayreddin Karaman, M. Akif Aydın ve Mehmet Erkal tarafından kaleme alınan **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, Mehmet Erkal'ın **Zekât: Bilgi ve Uygulama** ile Vecdi Akyüz'ün **Zekât** adlı eserleri de çalışmamızda zaman zaman müracaat edeceğimiz eserler arasındadır.

Son dönem araştırmaları arasında yer alan Osman Hüseyin Abdullah'ın **ez-Zekât: ed-Damânu'l-İctimâiyyu'l-İslâmî**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından düzenlenen tartışmalı ilmî toplantılardan **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât**, Turan Yazgan'ın **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât** ile Celâl Yeniçeri'nin **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Muhammed Hamîdullah'ın **İslâm Peygamberi**, Muhammed Abdulhay el-Kettânî'nin **Nizâmu'l-Hükûmeti'n-**

Nebeviyye ve Seyyid Sâbık'ın **Fıkhu's-Sünne** adlı eserleri de müracaat edeceğimiz kaynaklar arasındadır.

Çalışmamızda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden, konumuzla ilgili hususlara temas eden yüksek lisans ve doktora tezlerinden ve farklı dergilerde yayınlanmış makalelerden yeri geldikçe yararlanılacaktır.

Son zamanlarda derinleşen ilmî araştırmalarda zekât, alt başlıklar halinde ele alınmaya başlamıştır. Bunlar arasında başlık ve içerik açısından bizim çalışmamıza en yakın olanları Meryem Ahmed ed-Dâğistânî'nin **Mesârifu'z-Zekât fî's-Şerîati'l-İslâmiyye** adlı doktora; Sibel Duman Yılmaz'ın **Zekât Verilecek Kimseler**, Abdullah el-Cârullah'ın **Mesârifu'z-Zekât fî's-Şerîati'l-İslâmiyye** ve Hasan Ali Görgülü'nün **Mesârifu'z-Zekât fî'l-İslâm** adlı yüksek lisans tezleri ile Hâlid Abdürrezzâk el-Ânî'nin **Mesârifu'z-Zekât ve Temlikühâ fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünnet** ve Saîd bin Ali bin Vehf el-Kahtânî'nin **Mesârifu'z-Zekât fî'l-İslâm: Mefhûmun ve Şurûtun ve Envâun ve Ahkâmun fî dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünnet** adlı çalışmalarıdır.

Tezimizin zekâtla ilgili diğer eserlerden temel farkları ise şunlardır:

1. Özellikle Hanefîler'in ağırlıkta olduğu bir kısım fakîhler, zekât memurları hariç tüm sınıflarda fakirliği şart koşmuşlardır.⁵⁹ Aslında bu görüş, pratikte zekâtı iki sınıfa indirmiş olmaktadır: Fakirler ve zekât memurları. Mükellefin zekâtını bizzat kendisi vermesi halinde, zekât memuru sınıfı da olmayacağı için geriye sadece fakirler kalmaktadır. Hâlbuki ilgili ayette sekiz ayrı sınıf sayılmaktadır. Tezimizde bu harcama kalemlerinin birbirlerinden farkları açıklanacaktır.

⁵⁹ Bkz. Ebû Bekr Ahmed bin Ali er-Râzî el-Cassâs (v. 370/981), **Ahkâmu'l-Kur'an**, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1992, c. II, s. 177-178; Şemsüddîn es-Serahsî (v. 483/1090), **el-Mebsût**, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, c. III, s. 10; Alâeddîn Ebû Bekr bin Mes'ûd el-Kâsânî (v. 587/1191), **Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 2003, c. II, s. 465; Ebû Muhammed Mahmûd bin Ahmed el-Aynî (v. 855/1451), **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye**, I-XII, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut, 1990, c. III, s. 545 vd.; Kemâleddîn Muhammed bin Abdulvâhid İbn Hümâm (v. 861/1456), **Şerhü Fethu'l-Kadîr**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 273-274.

2. Zekâtla ilgili çalışmalarda, zekâtın özellikle fakirliğe çözüm üreten bir yardım mekanizması olduğu belirtilmekte veya sosyal güvenlik açısından önemine dikkat çekilmektedir. Ancak zekâtın harcama kalemleri açısından çok önemli hedefleri arasında bulunduğu inandığımız, İslam'ın yüceltilmesi (i'lâ-yi kelimetullah), fertleri ve toplumu ekonomik açıdan geliştirme ve insan onurunu koruma yönü üzerinde fazla durulmamaktadır. Tezimizde zekâtın bu yönlerine dikkat çekilecektir.

3. Tezimizde tüm harcama kalemlerinde bir alt başlık açılarak, o kalem ile ilgili ayetler incelenecek ve her kalemin yine Kur'an tarafından tefsir edilmesine gayret gösterilecektir.

4. Kur'an nüzul sırasına göre incelendiğinde, zekât mükellefiyetinde olduğu gibi harcama kalemlerinde de tadrîcî bir gelişim göze çarpmaktadır. Zekâtla ilgili çalışmalarda, özellikle harcama kalemleriyle ilgili tadrîcîliğin hemen hiç dikkate alınmadığı görülmektedir.⁶⁰ Tezimizde harcama kalemleri, nüzul süreci göz önünde bulundurularak tanımlanacaktır.

5. Tezimizde diğer eserlerden farklı olarak, harcama kalemlerinden bahseden ayet (Tevbe 9/60), harf-i cerlerin etkisi, ayetteki sıralamanın önemi ve peş peşe sayılan sınıfların ikili gruplar oluşturması açısından da değerlendirilecektir.

6. Ayrıca tezimizde zekâtın harcama kalemlerinden her birinin günümüzde nasıl anlaşılması gerektiği ayrı başlıklar altında incelenecektir.

⁶⁰ Bu hususa, fakirler ile miskinlerin tanımları bir misal olarak verilebilir. Zekâtla ilgili eserlerde, bu sınıfların tanımı adına nüzul sürecine dikkat edilmediği, zaman içerisinde ortaya atılan bazı görüşlerin tekrar edildiği ve müelliflerin, bunlar arasından kendi tercihlerini belirttikleri görülmektedir. Bkz. Yûsuf el-Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, Müessesetü'r-Risale Naşirûn, Beyrut, 2007, s. 368 vd.; Yunus Vehbi Yavuz, **İslâm'da Zekât** Müessesesi, Çığır Yay., 3. bs., İstanbul, 1977, s. 344; Vecdi Akyüz, **Zekât**, İz Yay., İstanbul, 2006, s. 507 vd.; Ali Özek v.d.; **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s. 111-112; Mehmet Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 2008, s. 200 vd.; Meryem Ahmed ed-Dâğistânî, "Mesârifü'z-Zekât fî'ş-Şerîati'l-İslâmiyye", **DT**, Câmiatü'l-Ezher, 1992, s. 69 vd.; Hâlid Abdürrezzâk el-Ânî, **Mesârifü'z-Zekât ve Temlikühâ fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünnet**, Dârü Üsâme, Ammân, 1999, s. 136 vd.; Saîd bin Ali bin Vehf el-Kahtânî, **Mesârifü'z-Zekât fî'l-İslâm: Mefhûmun ve Şurûtun ve Envâun ve Ahkâmun fî dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünnet**, Müessesetü'l-Cerîsî, Riyâd, t.y., s. 6 vd.

Tez metni içinde, eser isimleri ile vurgulanmak istenilen kelimeler ve cümleler koyu harflerle yazılmıştır. Eserlerin bibliyografik bilgileri, dipnotta ilk kez geçtiği yerde verilmiştir. İlk geçtiği yerde, bulunabildiği ölçüde şahısların hicrî ve miladî olarak vefat tarihlerine yer verilmiştir. Hadisler dipnotta gösterilirken; Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce için kitap adı ve bab numarası, Müslim ve Muvatta için kitap adı ve hadis numarası kullanılmıştır. Ayetlerin mealleri verilirken ise, komisyon tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı'nın mealinden istifade edilmiştir.⁶¹

⁶¹ Bkz. Ali Özek v.d., **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, TDV Yay., Ankara, 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHÇE

1.1. KUR'AN'DA ZEKÂT VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Zekât, Kur'an-ı Kerim'de emredilen ve çeşitli vesilelerle önemi sıkça vurgulanan bir kavramdır. Ayetler incelendiğinde, malî harcama ile ilgili kavramların zekâtтан ibaret olmadığı, benzer nitelikte başka kavramların da bulunduğu görülmektedir. Ayetlerde zekât, sadaka ve infak olmak üzere üç temel kavramla ifade edilen malî yükümlülükler için bunlar dışında “taam”, “it’âm”, “ikram”, “i’tâ”, “itâ”, “hak”, “ihsan”, “birr”, “karz”, “kısmе” gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Biz bu bölümde üç temel kavramı açıkladıktan sonra, diğer kavramlara zekâtın tarihçesini aktarırken yeri geldikçe temas edeceğiz.

1.1.1. Zekât

Kelime olarak artmak, büyümek, gelişmek gibi anlamlara gelen zekât¹; “zekâ” kökünden mastardır. Bütün artan, çoğalan ve gelişen şeyler bu kökle ifade edilmiştir.² Allah'ın bereket ihsan etmesiyle zekâtı verilen mal artacağı için bu harcamaya zekât denilmiştir.³ Cahiliye döneminde de artmak anlamıyla kullanılan⁴

¹ Bkz. Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mükerrrem İbn Manzûr (v. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y., “z-k-v” md., c. III, s. 1849.

² İbn Manzûr, **a.g.e.**, “z-k-v” md., c. III, s. 1849; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî (v. 1205/1790), **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XL, Kuveyt, 2001, “z-k-v” md., c. XXXVIII, s. 220.

³ Bkz. Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî (v. 310/922), **Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, I-XVI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kâhire, 2001, c. I, s. 612; Fahrüddîn er-Râzî (v. 604/1207), **et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, y.y., 1981, c. III, s. 47.

zekât kavramı, Kur'an-ı Kerim'de ise malî bir yükümlülük olarak yer almasının yanında yeni bir izafî anlam kazanarak; temizlenme, arınma, iyi olma anlamlarında da kullanılmıştır.⁵ Sahibini günahlardan temizlemesi veya üzerinde farz olan hakkın ödenmesiyle borçtan bir kurtuluş ve vicdanın temizlenmesi veyahut da nefis ve kalbin cimrilikten ve bencillikten arınması sebebiyle farz olarak verilen mala, zekât denilmiştir.⁶ Temizlenmenin malda olduğu da söylenmiştir.⁷ Buna göre zekât veren kişi, malında bulunan fakirlerin hakkını vererek malını haksız kazançtan temizlemiş ve arındırmış olmaktadır.⁸

Böylece zekâtın iki temel manası ortaya çıkmaktadır ki bunlar; temizlenme ve artmadır.⁹ Aslında bu anlamların da birbiriyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Zira temizlenme, temiz olma, arınma; olumlu unsurların çoğalması, artması, olumsuzluklara galip gelmesi sonucu oluşan bir durumdur.¹⁰

Mekke döneminin ilk yıllarında inen surelerde zekât kavramı yer almaz. Ancak iki surede bu kavramla aynı kökten gelen ve “şirkten ve gûnahtan temizlenme, namaz için temizlenme, zekât verme, tasaddukta bulunma”¹¹ gibi anlamlara gelen “tezekkâ” ifadesi geçmektedir.¹²

⁴ Şehmus Demir, “Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, **AÜİFD**, sayı 28, Erzurum, 2007, s. 13.

⁵ Demir, **a.g.m.**, s. 15. Zekât ve aynı kökten gelen bazı ifadelerin temizlenme, arınma, iyi olma anlamında kullanıldığı ayetler için bkz. Bakara, 2/129; 151; 174; 232; Âl-i İmrân, 3/77; 164; Nisâ, 4/49; Tevbe, 9/103; Kehf, 18/19; 74; 81; Meryem, 19/13; 19; Tâhâ, 20/76; Nûr, 24/21; 28; 30; Fâtır, 35/18; Necm, 53/32; Cum'a, 62/2; Nâziât, 79/18; Abese, 80/3; 7; A'lâ, 87/14; Leyl, 92/18; Şems, 91/9.

⁶ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 149; Ahmed bin Ali İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XVII, Dâru Tîbe, Riyad, 2005, c. IV, s. 203.

⁷ Ferâhidî, **a.g.e.**, “z-k-v” md., c. II, s. 189.

⁸ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. I, s. 612; Râzî, **a.g.e.**, c. III, s. 47.

⁹ Ebu Hüseyin Ahmed İbn Fâris (v. 395/1004), **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa**, I-VI, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., “z-k-v” md., c. III, s. 17.

¹⁰ Demir, **a.g.m.**, s. 15.

¹¹ Cârullâh Ebû Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî (v. 538/1144), **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-VI, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad, 1998, c. VI, s. 359.

¹² Bkz. A'lâ, 87/14; Leyl, 92/18.

Tespitlerimize göre “zekât” kavramı ilk defa Habeşistan’a hicretten sonra indiği varsayılan Araf suresi 156. ayette, Hz. Musa’nın bir duası üzerine Cenâb-ı Hakk’ın, ona ve İsrâiloğullarına verdiği cevap olarak; “Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım” şeklinde geçmektedir. Yine aynı dönemde Meryem suresinde iki ayrı peygamberin (Hz. İsa, Hz. İsmail) zekâtı emrettikleri bildirilmektedir.¹³

Kur’an’da zekât kavramı, müminlere yönelik olarak, ilk kez haber sigası ile Mekkî orta dönemde kırk sekizinci sırada nâzil olan Neml suresi 3. ayette “Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar” ifadeleriyle yer alırken, özellikle Mekkî son dönemde zekât kavramına artık daha sık rastlanmaktadır.¹⁴

Kur’an-ı Kerim’de dokuzu Mekkî¹⁵, diğerleri Medenî¹⁶ sure ve ayetlerde olmak üzere otuz yerde marife olarak geçen zekât kavramı, bunlardan yirmi yedisinde namazla birlikte yer almaktadır. İki yerde ise temiz olma anlamında nekra olarak geçmektedir.¹⁷

Temel kavramlar içinde zekât, kapsamı en dar olan zorunlu malî harcamaları ifade etmektedir. Ancak zekât kavramının geçtiği yerlerde harcama kalemlerinden bahsedilmemektedir.

¹³ Bkz. Meryem, 19/31; 55.

¹⁴ Bkz. Enbiyâ, 21/73; Mü’minûn, 23/4; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7.

¹⁵ Bkz. A’râf, 7/156; Meryem, 19/31; 55; Enbiyâ, 21/73; Mü’minûn, 23/4; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/43; 83; 110; 177; 277; Nisâ, 4/77; 162; Mâide, 5/12; 55; Tevbe, 9/5; 11; 18; 71; Hacc, 22/ 41; 78; Nûr, 24/37; 56; Ahzâb, 33/33; Mücâdele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

¹⁷ Bkz. Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

1.1.2. Sadaka

“Sadaka” kelimesi, lügatte kizbin (yalan) zıddı olan sıdk (doğruluk) kökünden türetilmiştir.¹⁸ Hem farz olan zekât, hem de nafile olan harcamalar hakkında kullanılır.¹⁹ Farz olan zekâta sadaka ismi verilmesi, kişinin bu fiiliyle doğruluğu araştırmış olması sebebiyledir.²⁰ Bu durumda sadaka, imanda doğruluğun ve ahireti tasdik bir delili olmaktadır.²¹ Ayrıca insan, malının bir miktarını verilmesi istenen ve gereken yerlere vermekle, Allah’ın ‘infak edin’ emrini yerine getirdiğini ve doyusuyla Allah’a inanıp, hükümlerini tasdik ettiğini ortaya koymuş olur.²² Kurtubî de, “Sadaka, kişinin imanının sıhhatine ve batınının zahirini doğruladığına, sadaka veren kimsenin de, nafile tasaddukta bulunan müminlerle kaş-göz işaretleriyle alay eden münafıklardan olmadığına delildir” der.²³

Râzî, dil bilginlerinin sadaka kelimesinin türediği “s-d-k” kelimesindeki harflerin bu sırayla sıhhat ve kemal manasına geldiğini söylediklerini nakleder ve “Dosta, sevgisinde doğru olduğu için “sadîk”, nikâh akdi kendisi ile tamamlandığı ve kemale erdiği için mehre “sadâk” denilmiştir. Allah Teâlâ, mal kendisi ile sıhhat ve kemal bulduğu için, zekâtı da “sadaka” diye adlandırmıştır. Sadaka, ya malın kemâli ve devam etmesi için bir sebep olduğu veyahut da kulun imanında sâdık ve kâmil olduğunu gösterdiği için bu isimle anılmıştır”²⁴ der.

Klasik sözlüklerde dikkati çeken bir husus da, kelimenin câhiliyye dönemindeki kullanımına ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasıdır. Bu durumda, bizzat “sadaka” kelimesinin Kur’an’la birlikte kullanıma girip, hayatiyet

¹⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “s-d-k” md., c. IV, s. 2417.

¹⁹ Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 77.

²⁰ Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, “s-d-k” md., c. II, s. 365.

²¹ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 43.

²² Ali Ünal, **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, Işık Akademi Yay., İzmir, 2011, s. 445.

²³ Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr el-Kurtubî (v. 671/1273), **el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an**, I-XXIV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2006, c. X, s. 363.

²⁴ Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 77.

kazandığı düşünülebilir.²⁵ Bunu destekleyen bir başka husus da “sadaka” kelimesinin Kur’an’da sadece Medine döneminde inen surelerde yer almasıdır.²⁶

Kur’an’ı Kerim’de sadaka kavramı, hem farz-nafile tüm harcamaları kastetmek üzere mutlak olarak kullanılmış hem de sadece nafile harcamalar kastedilerek kullanılmıştır. Mücâdele suresinin 12. ayetinde; “Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir” buyrulur. Bu ayette nafile sadakaların kastedildiği açıktır. Bir sonraki ayette; “Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah’a ve Resulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır”²⁷ buyrularak ayrıca zekâtтан bahsedilmesi de bu hususu desteklemektedir. Yine Bakara suresinin 196. ayetinde hac kefâreti olarak sadakadan bahsedilmektedir: “Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir.”

Söz konusu ayetler bir bütün olarak incelendiğinde, hem kişinin sevgi, merhamet ve sevap sâikiyle ihtiyarî olarak sunduğu her şeyi hem de karşılığında dünyevî hiçbir şey beklemeden ahlakî ya da hukukî gerekçelerle yapmakla yükümlü olduğu yardımları, zorunlu mükellefiyeti kapsayan²⁸ sadaka kavramının, bir üst kavram olduğu ve zekâtı da içine aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Kur’an’da, sadakadan ayrı olarak “zekât” kelimesinin kullanılmış olmasının da tesiriyle fıkıh ıstılahında anlam daralmasına uğrayan sadaka kavramının, sadece “gönüllü (nafile)

²⁵ Mustafa Öztürk, “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 12-13, s. 463; Burhan Sümertaş, Kur’an-ı Kerim’de Sıdk Kavramı, **DT**, Dan. Hüseyin Yaşar, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 16.

²⁶ Mekkî son dönemde sadece Yûsuf suresi 88. ayette, sıdk kökünden türeyen “tesaddak” fiili ile ism-i fâil sığasında zikredilen “mütesaddıkîn” kelimeleri yer almıştır. Sadaka kavramının yer aldığı ayetler için bkz.: Bakara, 2/196; 263; 271; 276; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/58; 60; 79; 103; 104; Mücâdele, 58/12; 13.

²⁷ Mücâdele, 58/13.

²⁸ Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, İşaret Yay., İstanbul, 1999, s. 366.

olarak yapılan infak ve bağış” anlamının yaygın ve yerleşik bir kabul gördüğüne tanık olunmaktadır.²⁹ Kur’an’da sadaka kavramının geçtiği ayetlerden sadece Tevbe suresinin 60. ayetinde harcama kalemlerinden bahsedilmiştir.

Öte yandan, hadislere bakıldığında, sadakanın anlam alanının çok daha genişlediği ve malî ibadetler dışında da kullanılabildiği görülmektedir. Hadislerde her türlü iyilik³⁰, her tesbîh, tekbîr, tahmîd, tehlîl, emr-i bi’l-ma’ruf, nehy-i ani’l-münker, hatta cinsî münasebette bulunmak³¹, ihtiyaç sahibi bir kimseye yardım etmek, iyi işler yapıp, kötü işlerden beri durmak³², iki kişinin arasında adaletle hükmetmek, hayvanına binmek isteyen kimseye veya eşyasını hayvanına yüklemesine yardım etmek, güzel söz, namaza giderken atılan her adım, yoldan eziyet verici şeyleri gidermek³³ hep sadaka olarak ifade edilmiştir.

1.1.3. İnfak

İnfak kelimesi, “n-f-k” kökünün if’âl kalıbından mastarıdır. Bu sülâsî kökün iki temel anlamı vardır: Bir şeyin kesilmesi, bitmesi, gitmesi ve bir şeyin gizlenmesi, saklanması. Aslında iki mana da birbirine yakındır.³⁴ Bir hayvanın ölmesi, çarşı pazarda işlerin çok iyi gidip malların azalması bu kökten gelen “nefeka” fiili ile anlatılmaktadır.³⁵ Beyzâvî’ye göre ilk harfi “nûn”, ikinci harfi “fe” olan bütün

²⁹ Öztürk, **a.g.m.**, s. 483.

³⁰ Bkz. Müslim, “Zekât”, 52.

³¹ Bkz. Müslim, “Zekât”, 53.

³² Bkz. Buhârî, “Zekât”, 30; Müslim, “Zekât”, 55.

³³ Bkz. Müslim, “Zekât”, 56.

³⁴ İbn Fâris, **a.g.e.**, “n-f-k” md., c. V, s. 454.

³⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “n-f-k” md., c. VI, s. 4507.

kelimelerde çıkma ve gitme manası bulunmaktadır.³⁶ Yerin içine doğru bir in, kovuk oluşması da bu kökün anlamlarındandır.³⁷

Kişinin kendisine, ailesine, bakımını üstlendiği kişilere ve hayra yaptığı infaklara, aynı kökten gelen “nafaka” kelimesi kullanıldığı gibi, Arapçada tünel, in ve yerde açılan kovuk için de “nefak” kelimesi kullanılır.³⁸ En’âm suresinin 35. ayetinde de tünel anlamında “nefak” kelimesi geçmektedir. İnfak bu manada bir şeyi tünelden geçirmek anlamını çağrıştırmaktadır ki, böylece para ve mal değişik kanallarla sürekli toplum içinde akıp duracaktır. Yine infak, kanın damarlarda dolaşıp vücudu canlı tutmasına da benzetilebilir. Bu durumda da mal ve para sürekli el değiştirerek piyasayı canlandıracaktır. Eğer para ve mal gereği gibi dolaşmazsa çalışmalar zayi olacak; ticaret duracak, açlık ve sefalet başlayacaktır. Bu yüzden piyasanın canlanması, güven ve tatmin ortamının doğması ve bütün kesimlerin faydalı işlere yönelebilmesi için infak zorunludur.³⁹ Aksi durumda ise Kur’an’ın ifadesiyle fert, toplum ve ekonomi büyük bir tehlikeye atılmış olur: “Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.”⁴⁰

Nifak ve münafık kavramları da bu kökten gelir. ‘Nifak’, ‘yolun bir kapısından girip öbür kapısından çıkmak’ demektir. Fakat bu giriş ve çıkış normal bir giriş ve çıkış olmayıp, adeta kimseye görünmeden gizli gizli yer altı deliklerinde, dehlizlerinde dolaşmak, bu dehlizlerin bir kapısından girip öbür kapısından çıkmak⁴¹ manasını çağrıştırmaktadır.

³⁶ Nâsiruddîn Ebi’l-Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî (v. 691/1291), **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I, s. 39.

³⁷ İbn Fâris, **a.g.e.**, “n-f-k” md., c. V, s. 455.

³⁸ Bkz. Ferâhidî, **a.g.e.**, “n-f-k” md., c. IV, s. 252; İsmail bin Hammâd el-Cevherî (v. 400/1009), **es-Sihâh Tâcü’l-Lüğa ve Sihâhu’l-Arabiyye**, I-VI, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 4. bs., Beyrut, 1990, “n-f-k” md., c. IV, s. 1560.

³⁹ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 44-45.

⁴⁰ Bakara, 2/195.

⁴¹ Ünal, **a.g.e.**, s. 329.

İnfak ve nifak kelimelerinin aynı kökten türemesi, nifakın (münafıklığın) çaresi olarak infakın kullanılabileceğini düşündürmektedir. Bazı dilcilere göre salât (namaz) kelimesi aslen Allah'ın tutuşturulmuş ateşi anlamına gelen “sılâ” kökünden gelmektedir ki, namaz kılmak, ateşten kurtulmanın yolu olmaktadır.⁴² Bu çerçevede lügatte bitip tükenme anlamına gelen infakın, mülke meşruiyet ve artma sağlarken, insanları da, nifaktan, benliklerini ve özlerini yitirip maddileşmekten kurtardığı söylenebilir.⁴³

Bir malın, hayır işlemek suretiyle, bir başkasına verilmesi veya sahibinin elinden çıkması, söz konusu malda bir azalmaya ve tükenmeye sebep olduğundan malî ibadetler, infak kelimesiyle ifade edilmiştir⁴⁴ ve bazı ayetlerde bu anlamda geçmektedir.⁴⁵ Görünürde malı azalttığı zannedilen Allah yolunda infak, gerçekte ise maddi ve manevi artışa sebeptir:

“Fakir, aldığı zekât veya sadakayı tüketir. Para olarak verilmişse harcar. Meselâ bakkala olan borcunu verir. Bakkal onu toptancıya, toptancı işçisine verir. İşçi de ihtiyaçları için harcar... Böylece piyasa yeni müşterilere kavuşur. Gelir ve servet, kanın kılcal damarlara ulaşması gibi toplumun her kesimine ulaşır. Para, yanına uğradığı her kişinin işini gördüğünden piyasa canlanır. Yapılan bir liralık harcama, bir süre sonra yedi yüz liralık hatta daha çok iş görmüş olur. Buna sebep olanlar hem sevap kazanırlar, hem de bu canlanmadan kazanç sağlarlar.”⁴⁶

Netice itibariyle hayır yolundaki infak, malların dolaşımını sağlayarak ve hızlandırarak hep faydalı ve bereketli olmuştur. Elmalılı'ya göre sırf Allah yolunda infak etme sebebiyle iflas etmiş bir zengine rastlanmaz. Ancak nefsanî arzular yolunda yapılan gayrimeşru infaklar ile nice ocakların söndüğüne çok şahit olunmuştur. Hatta ticaret sahasındaki iflasların çoğu bir taraftan daha fazla kazanmak

⁴² İsfahânî, **a.g.e.**, “s-l-y” md., c. II, s. 374.

⁴³ Yunus Ekin, “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/6, s. 102.

⁴⁴ Ekin, **a.g.m.**, s. 82.

⁴⁵ İlgili ayetler için bkz. İsrâ, 17/100; Kehf, 18/42.

⁴⁶ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 45.

hırsıyla girişilen yanlış muameleler, diğer taraftan da daha çok kazanma hırsıyla yapılan istifçiliğin ve karaborsacılığın geri tepmesiyle uğranılan zarar ve ziyanlar yüzündendir.⁴⁷

Kur'an'da ilk infak ifadesi kırk birinci sırada inen Yasin suresi 47. ayette yer almaktadır. Bu ayette Mekkeli müşriklere infak etmeleri emredildiğinde, onların buna yanaşmadıkları beyan edilmektedir. Bu da bize göstermektedir ki, infak, sadece mal ve mülk sahibi Müslüman olmanın, hatta “bollukta da darlıkta da infak eden takva sahiplerini” öven Âl-i İmrân suresi 134. ayete göre belli düzeyde mal sahibi olmanın değil, insan olmanın gereği bir yardımlaşmadır. İnanmayanlar da insanlığın, toplumsal dayanışmanın ve barışın gereği olarak infakta bulunmalıdırlar.⁴⁸

Daha sonra ise infak, kimi zaman tek başına, kimi zaman da namazla birlikte Mekki surelerde sık sık geçmektedir.⁴⁹ Bu da infakın cahiliye döneminde bilinen bir kavram olduğunu göstermektedir.

İnfak Medenî surelerde de çokça yer alan bir kavramdır. Bunlardan dördünde ise namazla birlikte geçmektedir.⁵⁰

İnfakla ilgili hemen her ayette dikkatimizi çeken husus, infak edilecek şeyde bir tahsise gidilmiş olmaması, belli bir nesnenin infakından bahsedilmeyip mutlak bırakılmasıdır. Bu manada infak, kişinin, Allah'ın kendisine verdiği zâhirî ve bâtinî bütün nimetlerden yapmış olduğu tüm yardımlara denir.⁵¹ Elmalılı Hamdi Yazır da infakın mecaz yoluyla mal ve mülkün dışında ilim öğretme gibi manevî şeyleri de kapsayacağını belirtmektedir.⁵²

⁴⁷ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 946.

⁴⁸ Ekin, **a.g.m.**, s. 87.

⁴⁹ İlgili ayetler için bkz. İbrâhîm, 14/31; Furkân, 25/67; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Sebe, 34/39; Fâtır, 35/29; Yâsin, 36/47; Şûrâ, 42/38.

⁵⁰ Bkz. Bakara, 2/3; Enfâl, 8/3; Ra'd, 13/22; Hacc, 22/35.

⁵¹ Beyzâvî, **a.g.e.**, c. I, s. 39.

⁵² Yazır, **a.g.e.**, c. I, s. 192.

Sonuç olarak infak, zekât ve sadaka ile birlikte diğer iyilik yapma türlerini de içine alan, yardımlaşmada sınır koymayan daha geniş bir kavramdır ve zekât verme yükümlülüğünden daha önce konulmuş bir şeriat ilkesidir.⁵³

1.2. ZEKÂTIN TARİHÇESİ

Kur'an'da önceki peygamberlerin şeriatlarında da yer aldığı bildirilen zekâtın tarihçesinin çok eski olduğu anlaşılmaktadır. Ancak biz tezimizi son ilahi kitap olan Kur'an'la, zekâtın tarihçesini de bu çerçevede Kur'an'ın nüzul süreciyle sınırlı tuttuk.

Kur'an, ilahi hitaba muhatap olabilecek kabiliyette yaratılmış olan insana indirilmiş⁵⁴ son yüce kelamdır. Cenâb-ı Hak onu yaklaşık yirmi üç senede parça parça indirmiştir. Amelî konulardaki hükümler de bu süreçte, mükellefleri meşakkate düşürmeyecek ve onları usandırmayacak tarzda, onların maslahatlarına uygun olarak ısındıra ısındıra konulmuştur.⁵⁵ Böylece tederîcîlik İslâmî teşrînin en belirgin hususlarından birisi olmuştur.⁵⁶ Bu sebeple Kur'an'ın tederîcîlik prensibine riayet etmek, bir araştırmacı için olduğu kadar insanlara yol gösteren önderler ve tebliğciler için de önemlidir. Rivayet edildiğine göre Ömer bin Abdulaziz'e, oğlu Abdülmelik: "Sana ne oluyor da hükümleri uygulamıyorsun. Allah'a yemin ederim ki, hak yolda beni de, seni de kazanlarda kaynatsalar, zerre kadar aldırman" deyince, Ömer ona şu cevabı vermiştir:

⁵³ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, I-VI, Daru's-Şuruk, 26. bs., Kahire, 1997, c. I, s. 40.

⁵⁴ Bkz. Haşr, 59/21.

⁵⁵ Şâtıbî, **a.g.e.**, c. II, s. 90-91.

⁵⁶ Mehmet Erdoğan, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 1994, s. 139.

“Acele etme yavrum, Allah içkiyi Kur’an’da iki defa kötiledi, üçüncüde haram etti. Ben hakkı toptan insanların üzerine yüklediğim zaman, onların da toptan onu reddetmelerinden ve bundan fitne kopmasından korkuyorum.”⁵⁷

Hükümlerdeki tadrîcîliği tespit edebilmek için ise surelerin ve ayetlerin Mekke’de mi, yoksa Medine’ye hicretten sonra mı indiğini bilmek önem kazanmıştır. Mekkî teşrî, uzun bir dönem altyapı oluşturmuş, onun üzerine bina edilen Medenî teşrî ise, daha önceden mutlak olarak gelen hükümlerin kayıtlanması ya da cüzî sebepler üzerine getirilmiş yeni hükümlerin konulması şeklinde gelişmiştir.⁵⁸ Bu aynı zamanda önce icmal sonra tafsil metodudur⁵⁹ ve Medine döneminde inen surelerin manası çoğu kez Mekkî olanların üzerine kurulmuştur. Bu sebeple Medine döneminde inen surelerin Mekkî sureler üzerine bina edilerek değerlendirilmeleri, keza Mekkî ve Medenî olan surelerin de kendi aralarında nüzul sırasına göre birbiri üzerine tertip edilerek ele alınmaları gerekir.⁶⁰

Kur’an surelerinin iniş zamanı ile ilgili tam bir ittifakın bulunmaması ise araştırmacıların karşılaştıkları bir problemdir. Surelerin Mekkî mi Medenî mi olduğu bilgisi, sahâbe ve tabîinden gelen haberlere dayanmaktadır ve bu konuda farklı nakiller bulunmaktadır.⁶¹ Kur’an’ın nüzul sürecine, başta Nöldeke olmak üzere şarkiyatçılarla son dönem bazı Müslüman araştırmacılar da oldukça ilgi göstermişler ve surelerin/ayetlerin içtimai, siyasi, dini şartlarla irtibatı; Hz. Peygamber’in hayatı, kişiliği ve savaşları; ayetlerin uzunluğu ve kısalığı, üslup farklılıkları gibi bazı

⁵⁷ Şâtıbî, **a.g.e.**, c. II, s. 91.

⁵⁸ Şâtıbî, **a.g.e.**, c. III, s. 40.

⁵⁹ Muhammed el-Hudârî, **İslâm Hukuku Tarihi**, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İstanbul, 1974, s. 22.

⁶⁰ Şâtıbî, **a.g.e.**, c. III, s. 392.

⁶¹ Geniş bilgi ve bazı sahâbilerin Mushaf tertibi için bkz. Abdulmute’âl es-Sa’îdî, **en-Nazmu’l-Fennî fî’l-Kur’an**, Mektebetü’l-Âdâb, y.y., t.y., s. 9 vd. Bu konuda Kur’an’ı en iyi bilen sahâbilerden Abdullah bin Mes’ud şöyle demektedir: “Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki, Allah’ın Kitabındaki her surenin nerede indiğini, Kur’an’daki her bir ayetin hangi konuda indiğini bilmekteyim. Yemin ederim ki, Allah’ın Kitabını benden daha iyi bilen birisini bilsem ve o kimseye de deveme binerek ulaşabileceğime kani olsam, mutlaka ona giderdim.” Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 8.

bilgilere dayanarak ayetlerin ve surelerin nüzul sıralarını tespit etmeye çalışmışlardır.⁶²

Biz ise tezimizde, surelerin nüzul sırasını belirlemede önemli bir çalışmaya imza atmış Abdulmute'âl es-Sa'îdî'nin, “**en-Nazmu'l-Fennî fî'l-Kur'an**” adlı eserindeki tertibi esas aldık.⁶³ Sa'îdî meydana gelen önemli olaylara göre Mekke dönemini üç, Medine dönemini ise dört bölüme ayırarak surelerin nüzul sırasını tespit ve tasnif etmiştir.⁶⁴ Ona göre Mekke dönemi şu üç aşamaya ayrılabilir:

1. Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar geçen süre.⁶⁵
2. Habeşistan'a hicretten İsrâ olayına kadar geçen süre.⁶⁶
3. İsrâ olayından Medine'ye hicrete kadar geçen süre.⁶⁷

Sa'îdî, Medine dönemini ise aşağıdaki önemli olaylara göre tasnif etmiştir:

1. Medine'ye hicretten Bedir savaşına kadar geçen süre.⁶⁸
2. Bedir savaşından Hudeybiye barışına kadar geçen süre.⁶⁹

⁶² Mustafa Çağrı, “Kur'an”, **DİA**, Ankara, 2002, c. XXVI, s. 390. Surelerin nüzul sırasıyla ilgili rivayetleri kendilerinden sonraki dönemlere aktarmada, Zerkeşî'nin ve Suyûtî'nin eserleri de önemli bir yer tutmaktadır. Zerkeşî'nin Mekkî-Medenî sure sıralaması için bkz. Bedrüddîn Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşî (v. 772/1370), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Turâs, y.y., t.y., c.I, s. 193-194. Suyûtî'nin sıralaması için bkz. Celâleddin Abdurrahman bin Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-VII, Suudi Arabistan, t.y., c. I, s. 50 vd.

⁶³ Tezimizde, müellifin sıralamasına sadık kalmakla birlikte, konumuzla ilgili bazı ayetlerin Mekkî mi, Medenî mi olduğuna dair farklı rivayetlere de yeri geldikçe temas edilmiştir.

⁶⁴ Sa'îdî, **a.g.e.**, s. 31 vd.

⁶⁵ Bu dönemde sırasıyla şu sureler inmiştir: Alâk, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Mesed Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, Şerh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs, İhlâs.

⁶⁶ Bu dönemde sırasıyla şu sureler inmiştir: Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Cin, Yâsin, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas.

⁶⁷ Bu dönemde sırasıyla şu sureler inmiştir: İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Gâfir, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn.

⁶⁸ Bu dönemde sadece Bakara suresi inmiştir.

3. Hudeybiye barışından Tebuk savaşına kadar geçen süre.⁷⁰

4. Tebuk savaşından Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen süre.⁷¹

Kur'an'ın nüzul süreci takip edildiğinde, zekâtın ise tadrîcî olarak, üç aşamada tekâmül ettiği görülmektedir: Mekke dönemi, ilk Medenî dönem ve son Medenî dönem. Bu sebeple zekât müessesesinin gelişimi açısından, Mekkî sureleri bir bütün olarak ele aldık. Zira bu dönem, Müslümanların müşrik yönetimin içinde azınlık olarak bulundukları ve hicretten sonra müesseseleşmeye başlayacak olan zekâta zihinlerin hazırlandığı bir dönemdir. Ancak on üç sene gibi uzun bir dönemin kendi içindeki tadrîcî gelişimi görebilmek için Sa'îdî'nin tasnifindeki şekliyle bu dönemi, üç alt dönem halinde inceledik. Medîne dönemini ise Sa'îdî'den farklı olarak, Medine ve çevresinde Müslümanların tek hâkim unsur hâline geldiği hicrî dokuzuncu yıla kadar geçen ilk dönem ve bu yıldan sonra Müslümanların bölgede tam hâkim duruma geldikleri ikinci dönem olmak üzere iki dönem halinde değerlendirdik.⁷²

1.2.1. İlk Aşama (Mekke Dönemi)

Mekke'de Müslümanlar, bu şehir-devlet içinde müşriklerden ayrı, müstakil bir imana sahip Mekkeliler durumunda idiler. Mekke şehir-devletinin kanunları ne ise ona tâbi olurlardı. Ancak Mekke'de nâzil olan ayetler ile bu devletin örf ve

⁶⁹ Bu dönemde Enfâl, Âl-i İmrân ve Ahzâb sureleri inmiştir.

⁷⁰ Bu dönemde sırasıyla şu sureler inmiştir: Mümtehhine, Nisâ, Zelzele, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mucâdele, Hucurat, Tahrîm, Teğâbûn, Sâff, Cum'a, Fetih, Mâide.

⁷¹ Bu dönemde inen sureler Tevbe ve Nasr'dır.

⁷² Zekâtta üç aşamalı tadrîcî gelişim için bkz. Abdullah bin Abdurrahman el-Bessâm, **Tavzîhu'l-Ahkâm min Bülûğî'l-Merâm**, I-VII, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2003, c. III, s. 288-289. Zekât hukukunun gelişim safhaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 962 vd.; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 50 vd.; Salih Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s. 19 vd.; Mehmet Erkal, **İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 2009, s. 35 vd.

adetleri yani kanunları arasında bir çatışma olduğu zaman Müslümanlar Kur'an'a bağlı kalırlardı.⁷³

Mekke toplumunda katı bir putperestlik inancı ve kabileci, maddeci, hazcı bir ahlak ve hayat anlayışı hâkim olduğu için bu dönemde nâzil olan surelerde ağırlıklı olarak Allah'ın birliğine, kudretine ve lütufkârlığına, ahiret gününe ve ba's, haşır, amellerin karşılığı gibi ahiret meselelerine dair ayetlerle insanlarda merhamet ve feragat duygularını geliştirmeyi, temel haklar bakımından insanlığın eşitliği fikrine dayalı bir ahlak bilinci oluşturmayı hedefleyen ayetler geniş yer tutar. Yine Allah'ın lütuf ve kereminin genişliği anlatılarak hem insanların yalnız O'na minnet duyup kulluk etmeleri, hem de tamamen O'nun ihsanından ibaret olan ellerindeki nimetlerden başkalarını da yararlandırmaları gerektiği ifade edilir.⁷⁴ Şâtıbî'ye göre Mekke döneminde itaat edilmesi gereken esaslar anlamında, kelime-i şehâdeti söylemek, namaz kılmak ve zekât vermek teşrî kılınmıştır.⁷⁵

1.2.1.1. İlk Mekke Dönem

Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar devam eden yaklaşık yedi yıllık bir süreçtir. Bu aşamada inen surelerde İslam'a davetin başlama zamanı, davetin başlangıcında kendilerine davet yöneltilen Mekke'deki müşriklerin hali ve Mekke halkından bu davete iman edenlerin durumu gözetilerek, onların içinde bulundukları duruma uygun olarak ayetler inmiştir. Bu dönemde müşrikler, sadece daveti ve davet sahibini ayıplamakla yetinmişlerdir.⁷⁶

Nüzul sırası itibarıyla ikinci sırada olan Kalem suresinde yoksullara (miskin) hiçbir şey vermek istemeyen “bahçe sahibi” kimselerin hikâyesi aktararak,

⁷³ Tuğ, a.g.e., s. 20.

⁷⁴ Çağrı, “Kur'an”, DİA, s. 390-391.

⁷⁵ Şâtıbî, a.g.e., c. III, s. 42.

⁷⁶ Sa'îdî, a.g.e., s. 32.

bahçelerinin nasıl afete uğrayıp kapkara kesildiği haber verilmektedir.⁷⁷ Böylece Kur'an'ın nüzul sürecinin henüz başında zekâtın harcama kalemlerinden miskin sınıfı yer almıştır.

Üçüncü sırada nâzil olan Müzzemmil suresinin son ayetinde “Namazı kılın ve zekâtı verin” emri geçmektedir.⁷⁸ Ancak bu ayetin, diğer ayetlerden farklı olarak Medine döneminin başı ile ikinci yılı arasında nâzil olduğuna dair karineler bulunmaktadır.⁷⁹ Bazı tefsirlerde Mekke’de nâzil olduğu ifade edilse de⁸⁰ İzzet Derveze’ye göre, bu ayette ancak hicretten sonra meydana gelen Allah yolunda savaşın zikredilmesi, Allah yolunda infaka teşvik olarak Allah’a borç verme ifadesinin sadece Medenî ayetlerde bulunması, bu ayetin nazımının surenin diğer ayetlerinin nazmına uymaması, Medenî ayetlerin dışında görülmesi pek nadir olacak şekilde ayetin uzun olması gibi Medenî ayetlerin karakteristik özellikleri, kendini göstermektedir.⁸¹ Biz de Müzzemmil suresi 20. ayetin Medine’de indiği görüşünü benimsiyoruz.

Dördüncü sırada nâzil olan Müddessir suresinde, cennetliklerin “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” sorusu karşısında günahkârların, “Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu (miskin) doyurmuyorduk” cevabını verecekleri bildirilmiştir.⁸² Miskin doyurmayı namazla birlikte zikrederek, bu ayet, sanki Müslümanların zihinlerini mecburi bir mükellefiyete hazırlamaktadır. Râzî’ye göre de, bu ifadelerin

⁷⁷ Bkz. Kalem, 68/17 vd.

⁷⁸ Bkz. Müzzemmil, 73/20.

⁷⁹ Bkz. Selim Türcan, “Kur’ân’ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? (Müzzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi)”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. IX, sayı 17, 2010/1, s. 94.

⁸⁰ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXX, s. 171; ; Muhammed bin Yûsuf eş-Şehîd Ebû Hayyân (v. 754/1353), **el-Bahru’l-Muhît**, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. VIII, s. 351. Ayrıca konu ile ilgili farklı görüşler için bkz.: Ali Çiftçi, “Mekkî Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekât İlişkisi”, **DT**, Dan. Yusuf Işıcık, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 192 vd.

⁸¹ Muhammed İzzet Derveze (v. 1984), **et-Tefsîru’l-Hadîs: Tertîbü’s-Süver Hasebü’n-Nüzûl**, I-X, Dâru ’l-Garbi’l-İslâmî, 2. bs., Kâhire, 2000, c. I, s. 426.

⁸² Müddessir, 74/40 vd.

farz olan namaz ve zekât manasına alınmaları gerekir. Eğer farz olmasaydılar terklerinden dolayı azap caiz olmazdı.⁸³

Sekizinci sırada inen A'lâ suresinde şöyle buyrulmaktadır: “Doğrusu felaha ermiştir temizlenen, Rabbinin adını anıp O’na kulluk eden.”⁸⁴ Ayette “tezekkâ” ifadesi geçmektedir ki, bu ifade temizlenme ve zekât verme anlamlarına gelmektedir. Kur'an’da birçok yerde namaz ve zekât ifadelerinin bir arada gelmesi, burada “malın zekâtının” kastedildiğini düşündürmektedir. Zira zekât vermeye teşvik, risaletin başlangıcından itibaren devam eden bir durumdur.⁸⁵ Elmalılı’ya göre bu ayet zahiriyle, kalp ve beden temizliğiyle nefis terbiyesine, Allah’ı birleme, tekbir gibi dil ile zikretmeye, bedenî ve malî ibadetlerin temeli sayılan farz olan zekât ve namaza dikkat çekmektedir.⁸⁶

Nüzul itibariyle dokuzuncu sıradaki Leyl suresinde Allah yolunda harcama yapıp, sakınan ve en güzeli tasdik edene kolaylığın hazırlanacağı, cimrilik edip, müstağni davranan ve en güzeli yalanlayana ise en zorun hazırlanacağı⁸⁷ bildirilmektedir. Aslında en güzeli tasdik olan iman, önce olmasına rağmen, mal vermenin ve takvalı davranmanın daha önce zikredilmesi; tasdik yalnızca teorik ve sözlü olarak değil, pratik olarak da gerekli olduğuna bir işarettir. En güzelin fiilen tasdiki, ancak malını Allah yolunda verme ve O’ndan korkmayla olacaktır.⁸⁸ Leyl suresinin son bölümlerinde ise, sırf Allah rızası için O’nun yolunda malını harcayan ve temizlenen kimsenin cehennem ateşinden uzak tutulacağı bildirilmektedir.⁸⁹ Müfessirlere göre bu ayetler, çok infak etmesinden ve özellikle sahipleri, kendilerine

⁸³ Râzî, **a.g.e.**, c. XXX, s. 211.

⁸⁴ A'lâ, 87/14; 15.

⁸⁵ Derveze, **a.g.e.**, c. I, s. 517.

⁸⁶ Yazır, **a.g.e.**, c. VIII, s. 5765.

⁸⁷ Bkz. Leyl, 92/5 vd.

⁸⁸ Yazır, **a.g.e.**, c. VIII, s. 5877.

⁸⁹ Bkz. Leyl, 92/17 vd.

eziyet eden kafirler olan Müslüman köleleri hürriyetine kavuşturmasından ötürü Hz. Ebubekir hakkında nâzil olmuştur.⁹⁰

Onuncu sırada inen Fecr suresinde Allah Teâlâ, imtihan için kimi insanlara bol nimet verdiğini, kimilerinin de rızkını daralttığını bildirdikten sonra şöyle buyurmaktadır: “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu (miskin) yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.”⁹¹ Böylece ilk defa teşvik etmeyenler kınanarak, yoksulu yedirmeye teşvikin önemi vurgulanmıştır. Allah’ın verdiği nimetleri yoksullarla paylaşması için insanları teşvik etmek ve bu hususta toplumsal bir duyarlılığın oluşmasına ve yardımlaşmanın kurumsal hale gelmesine katkıda bulunmak yoksulluk probleminin çözümünde önemlidir. Bu sebeple yoksullara yardım etmeye teşvik, Mekkî surelerde zaman zaman gündeme getirilen bir mevzu olmuştur.⁹²

Nüzul itibariyle on birinci sırada olan Duhâ suresinde ise Hz. Peygamber’e, daha önce yetimken onu barındıranın, yine o fakirken onu zengin edenin Allah Teâlâ olduğu dile getirilmiş, sonra da ona yetimlere ve fakirlere destek olması emredilmiştir.⁹³

On altıncı sırada inen Tekâsür suresinde Kur’an, ilk muhataplarını -ki bunların çoğu müşrik, az bir grubu da Müslümandı- ölümden sonraki hayatı hiç düşünmeyecek şekilde mala düşkün olmaları sebebiyle kınamıştır.⁹⁴ Katâde’nin Mutarrif’ten, onun da babasından naklettiği rivayete göre, Mutarrif’in babası şöyle anlatmaktadır: “Hz. Peygamber’in yanına gittim. O, Tekâsür suresini okuyordu ve dedi ki: “Âdemoğlu ‘malım, malım’ der durur. Hâlbuki ey Âdemoğlu! Malından sana kalan, yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin, tasadduk edip verdiğinden başkası

⁹⁰ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXIV, s. 479-480; Râzî, **a.g.e.**, c. XXXI, s. 205-206.

⁹¹ Fecr, 89/17-18.

⁹² Bkz. Mâûn 107/3; Hakka 69/34.

⁹³ Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 353.

⁹⁴ Derveze, **a.g.e.**, c. II, s. 16.

değildir.”⁹⁵ Bu hadisten mücerred manada mala sahip olmanın bir şey ifade etmeyeceği, malın ancak tasaddukla bir anlam kazanacağı anlaşılmaktadır.

On yedinci sırada inen Mâûn suresinde de dini yalanlayanların özellikleri anlatılırken, onların yetimi itip kakmalarından ve miskini doyurmayı teşvik etmemelerinden bahsedilir. 3. ayette “taam”ın “miskin”e izafesi, bu doyurmanın fakirin hakkı olduğuna delalet etmektedir.⁹⁶ Bazı müfessirlere göre surenin son ayetinde yer alan “mâûn” kelimesiyle zekât kastedilmiştir. “Mâûn”, fâûl vezninde olup, ufacık-azıcık şey demektir. Zekâta da “mâûn” denmiştir. Çünkü zekât, malın kırkta biri olarak alınır. Dolayısıyla zekât, çok şeyden az olarak alınan şey demektir.⁹⁷

Kur’an’ın yoksulların (miskin) ihtiyaçlarının giderilmesine bu kadar önem vermesi, bu ihtiyaçları karşılamamayı ve karşılamaya teşvik etmemeyi Allah’a inanmayan insanların tavrı olarak tekrar zikretmesi, zekât ibadeti müessese olarak tam belirginleşmiş olmasa bile, bu sarf kaleminin Hz. Peygamber’in tebliğinin başından beri bilindiğini göstermektedir. Ayrıca kurumsal yapıların ve gelirlerin olmadığı Mekke devrinde, inananlar genelde yoksul ve zayıf kimseler olduğu için, ilk dönemlerde özellikle onlara yardım etmenin önemine vurgu yapılmış olmaktadır.

Netice olarak ilk dönem Mekkî surelerde daha sonra zekâtın harcama kalemleri arasında da yer alacak olan miskinlerden bahsedilmiş ancak zekât, sadaka, infak gibi temel kavramlar yer almamıştır. Bunların yerine it’am, i’tâ, ikram, tezekkâ gibi ifadeler kullanılarak, kanaatimizce zekâta tadrîcî bir geçiş yapılmıştır. Bu ifadelerin de genellikle, yoksulları ve yetimleri doyurmayan, doyurmaya teşvik etmeyen ve en ufak bir yardımı bile engellemeye çalışan Mekkeli müşrikleri kınamak maksadıyla, olumsuz anlamda kullanıldığı görülmektedir. Yine bu dönemde, Kur’an’ın insanları, sırf Allah için harcama yapmaya ve açları doyurmaya teşvik

⁹⁵ Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 3.

⁹⁶ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXXII, s. 113; Yazır, **a.g.e.**, c. IX, s. 6167.

⁹⁷ Râzî, **a.g.e.**, c. XXXII, s. 115-116.

ederek inananları, ileride malî konularda yüklenecekleri görevlere hazırladığı söylenebilir.

1.2.1.2. Orta Mekkî Dönem

Mekkî orta dönem, Habeşistan’a hicretten İsrâ olayına kadar geçen ve müşriklerin işi kınamaktan öteye götürüp, Hz. Peygamber’e karşı zorbalığa vardırtdıkları bir dönemdir.⁹⁸ Bu dönemin başlarında, yoksullara harcama yapmayan ve hatta yapılan harcamaları engellemeye çalışan Mekkeli müşriklerin, sık sık kınandığı görülmektedir. Nüzul itibariyle yirmi üçüncü sırada yer alan Necm suresinin 34. ayetinde “Azıcık verip sonra vermemekte direnen”, otuz ikinci sırada inen Hümeze suresinin 2. ayetinde ise “Mal toplayan ve durmadan topladığı malı saymakla meşgul olan” kimselerden bahsedilmektedir ki, bu kimselerin maddî servetleri ve imkânları elde etmeye ve onlara sahip olmaya neredeyse “dinî” bir değer atfetme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁹ Otuz dördüncü sırada yer alan Kâf suresinde de bütün bu tavırları sergileyen müşrikler ikaz edilerek, “Hayra bütün gücüyle engel olan, azgın şüpheci” kâfirlerin cehenneme atılacağı bildirilmektedir.¹⁰⁰

Aç kalmamak ve emniyet, güven içinde bulunmak, insanın öncelikli ihtiyaçlarındandır.¹⁰¹ Yirmi dokuzuncu sırada inen Kureyş suresinde Mekkeli müşriklere, onları açlıktan kurtarıp doyurduğu ve korkularından emin kıldığı için sadece Allah’a kulluk etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır. Mekkî son dönem surelerden yetmişinci sırada nâzil olan Nahl suresinin 112. ayetinde ise “Allah, (ibret için) bir

⁹⁸ Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 33.

⁹⁹ Esed, **a.g.e.**, s. 1306.

¹⁰⁰ Kâf, 50/24-25.

¹⁰¹ İslam hukukçuları şer’î yükümlülüklerin zarûrî, hâcî ve tahsînî üç ana maksadı gerçekleştirmek için konulduğunu belirtirler ki, zarûrî olan ihtiyaçların (dinin, canın, neslin, malın ve aklın korunması) karşılanması önceliklidir. Bkz. Şâtıbî, **a.g.e.**, c. II, s. 7 vd. Ünlü psikolog Abraham Maslow ise, beşe ayırdığı insanı güdüleyen ihtiyaçlar piramidinde ilk sıraya açlık, susuzluk gibi fizyolojik ihtiyaçları koyarken, ikinci sıraya da emniyet ve güven içinde olmayı yerleştirmiştir. Bu ihtiyaçlar karşılanmadan insanın diğer ihtiyaçlarını karşılamayı düşünmeyeceğini savunmuştur. Bkz. Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1996, s. 236.

ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı” buyrularak, tavırlarından dolayı Allah'ın Mekkelilerden bu nimetleri kaldırdığı bildirilmektedir.¹⁰²

Nüzul itibariyle otuz beşinci sıradaki Beled suresinin 6. ayetinde Hz. Peygamber'e düşmanlık için “Pek çok mal harcadım” diyen bir kafirin sözü aktarılırken, surenin ilerleyen bölümlerinde ise Allah Teâlâ, bu kafirin malını harcamasının, fasit ve faydasız bir harcamış olduğunu bildirerek, mal harcama işinin nerede ve nasıl olması gerektiğini kullarına bildirmiştir¹⁰³: “Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık gününde yemek yedirmektir, yakınlığı olan bir yetime veya hiçbir şeyi olmayan yoksula (miskin).”¹⁰⁴ Böylece zekâtın harcama kalemlerinden biri olan rikâbın, tekil haliyle (rakabe) ilk defa bu surede geçtiği görülmektedir.

Müfessirler, otuz dokuzuncu sırada nâzil olan A'râf suresinin 163-170. ayetlerinin Medine'de indiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁵ Mekke'de indiği anlaşılan 156. ayette ise Hz. Musa'nın bir önceki ayetin devamı olarak “Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük” duası karşılığında Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu bildirilmektedir: “Kimi dilersem onu azabıma uğratarım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım.” Bu ayet Mekke'de ilk defa “zekât” kavramının ıstılahî anlamda geçtiği¹⁰⁶ ve inananların zekâta teşvik edildiği ayettir.

A'râf suresinin 199. ayetinde “Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir” buyrulmaktadır. Ayette geçen “afv” kavramının “fazlalık, kolaylıkla

¹⁰² Ayette bahsedilen yerin Mekke olduğuna dair rivayetler için bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XIV, s. 382-383; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. IV, s. 607.

¹⁰³ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXXI, s. 183-184.

¹⁰⁴ Beled, 90/11 vd.

¹⁰⁵ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XIV, s. 16; Kurtubî, **a.g.e.**, c. VII, s. 149; Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. III, s. 1383.

¹⁰⁶ Bkz. Derveze, **a.g.e.**, c. II, s. 460.

külfetsiz olarak verilen şey” anlamı vardır.¹⁰⁷ Bazı müfessirlere göre zekât farz kılınmadan önce müminlere, ihtiyaç fazlası mallarını vermeleri emredilmişti. Sonra zekât ayeti bunu sınırlandırmıştır.¹⁰⁸ Mekke döneminde malî mükellefiyetlerin kısmen de olsa merkezî bir elde toplandığı kanaatinde olan Salih Tuğ, bu ayetin Hz. Peygamber’e âdetâ bir tahsil salahiyeti tanıdığını aktarmaktadır. Ona göre gerek ayetin açık ifadesi ve gerekse bazı tefsirlerde verilen bilgiler, Hz. Peygamber’in henüz Mekke’de iken bile bu malî mükellefiyetleri bizzat tahsil ettiğini veya gerekli yerlere sarf etmek üzere bu mükellefiyet konusu malları Müslümanlar kendisine getirdikleri takdirde bunları kabul ettiğini göstermektedir.¹⁰⁹

Kırk birinci sırada inen Yasin suresinin 47. ayetinde ilk defa infak kavramı yer almaktadır: “Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarf ediniz (infak) , denildiğinde, kâfirler müminlere dediler ki: Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz.” Bu ayet, aç ve yoksulları doyurma işinin, sadece müminlerin yerine getireceği bir vazife olmadığını göstermektedir. O günkü toplumda ekonomik gücün çoğunu kâfirler elinde bulundurduğu için, onlar da infakta bulunmaya davet edilmişlerdir. Ayrıca başkalarına yardım etme ve infakta bulunmanın, kalbin yumuşamasına ve inanmayanların imana girmesine vesilesi olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim bir hadis-i şerifte bu konuya dikkat çekilmiştir. Hakîm bin Hizâm bir gün Hz. Peygamber’e: “Cahiliye döneminde birtakım ibadetleri yapıyordum. Bunlardan dolayı bana ecir var mıdır?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Sen geçmişte yaptığın hayırlarla Müslüman oldun” buyurmuşlardır.¹¹⁰

Bu âna kadar nâzil olan ayetlerde, daha çok miskini, yetimi doyurmayan ve köle azat etmeyen müşriklerin kınanması suretiyle, müminler malî mükellefiyetlere teşvik edilirlerken, bundan sonra ise artık müminlere doğrudan hitabın başladığı

¹⁰⁷ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, “a-f-v” md., c. IV, s. 3020; Râzî, **a.g.e.**, c. XV, s. 100.

¹⁰⁸ Taberî, **a.g.e.**, c. X, s. 641; Râzî, **a.g.e.**, c. XV, s. 101. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, “a-f-v” md., c. IV, s. 3020.

¹⁰⁹ Tuğ, **a.g.e.**, s. 28-29.

¹¹⁰ Müslim, “İmân”, 194.

görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak nüzul sırası itibariyle kırk ikinci sırada yer alan Furkan suresinde Rahman'ın kullarının özelliklerinden birisinin de infak etmeleri olduğu ifade edilir.¹¹¹

Kırk üçüncü sırada inen Fâtır suresinde ilk defa namaz ve infak birlikte zikredilmiştir: “Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık infak edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”¹¹² Ayette “Namaz kılanlar ve infak edenler” ibarelerinin mazi kipiyle yer alması, bu vazifelerin, devamlı olarak yapması gerektiğini gösteren bir delil olarak yorumlanmıştır.¹¹³

Kırk dördüncü sırada inen Meryem suresinde ise iki peygamberin tebliğlerinde namaz ve zekât emirlerine yer verdikleri anlatılmaktadır. Hz. İsa'nın “Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti”¹¹⁴ dediği nakledilirken, Hz. İsmail için ise şu ifadeler geçmektedir: “Kitap'ta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı, resul ve nebi idi. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi; Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi.”¹¹⁵

Kırk sekizinci sırada nâzil olan Neml suresinin 3. ayetinde ise müminlerin özelliği olarak ilk defa onların zekât verdiklerinden bahsedilmektedir: “Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar.” Bazı kimselerin ayetteki “yu'tûnez-zekât” ibaresini “ahlak temizliğini benimseyenler” anlamında tefsir ettiğini söyleyen Mevdûdî'ye göre, Kur'an'da “ikâmet-i salat” tabiri ile birlikte kullanılan bütün “î tâü'z-zekât” ibareleri “zekât vermek” anlamına gelmektedir.¹¹⁶ Derveze'ye göre de bu ayet, Mekke'de zekât kelimesinin geçtiği ikinci ayettir. Bu da

¹¹¹ Furkân, 25/67.

¹¹² Fâtır, 35/29.

¹¹³ Bkz. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr (v. 1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984, c. XXII, s. 306.

¹¹⁴ Meryem, 19/31.

¹¹⁵ Meryem, 19/54-55.

¹¹⁶ Ebu'l A'lâ Mevdûdî (v. 1979), *Tefhîmu'l Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İnsan Yay., İstanbul, t.y., c. IV, s. 89.

göstermektedir ki Hz. Peygamber, davetinin başlarından itibaren imkânı olan müminlerin, zekât adıyla belirli miktarda mallarını fakir Müslümanların ve İslâm’a davetin maslahatı için harcamalarını teşvik etmiştir.¹¹⁷

Kırk dokuzuncu sırada inen Kasas suresinde ise ehl-i kitaptan inanan insanların infakta bulunduklarından bahsedilmektedir: “İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.”¹¹⁸ Bu ayetler, hem Hz. Peygamber zamanında ihtida eden Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili bilgi vermekte hem de ilahî bir müjde olarak, Yahudi ve Hristiyanlardan ileride de İslâm’a dönenlerin olacağını bildirmektedir.¹¹⁹ Zira ayette infak lafzı muzarî kipinde zikredilmiştir. Bunun anlamı, “Şu an itibariyle ve gelecekte infak ederler ve edeceklerdir” demektir.¹²⁰ Yine bu surede Karun’un kıssası anlatılarak Allah yolunda harcama yapmayanların akıbetleri bildirilmektedir.¹²¹

Netice itibariyle nüzul sırasına göre incelendiğinde, Kur’an’da “zekât” kavramının ilk defa bu dönemde geçtiği görülmektedir. İlk olarak önceki peygamberler döneminde zekât ibadetinin bulunduğu¹²² bildirilmiş, daha sonra ise zekâtı ihtiva eden ayetler emir sigalı değil, haber sigalı gelmiştir. Müslümanlara zekât vermeyi emretme yerine “Onlar zekâtı verirler, ifa ederler”¹²³ şeklinde ifadeler kullanılmış, böylece zekât vermenin müminlerin tabîî vasıfları olduğuna işaret edilmiştir.¹²⁴ Bu yolla önce bireylerin kafalarına, gönüllerine infak ve zekât

¹¹⁷ Derveze, **a.g.e.**, c. III, s. 282.

¹¹⁸ Kasas, 28/54.

¹¹⁹ Esed, **a.g.e.**, s. 793.

¹²⁰ Çiftçi, **a.g.t.**, s. 146.

¹²¹ Bkz. Kasas, 28/76 vd.

¹²² Bkz. A’râf, 7/156; Meryem, 19/31; 55.

¹²³ Neml, 27/3.

¹²⁴ Hayrettin Karaman, “Zekât”, **İslâm Ansiklopedisi**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, c. XIII, s. 495-496.

yerleştirilmiş, sonra bunun kurumsallaşması istenmiştir.¹²⁵ Kardâvî'ye göre bu dönemdeki ayetlerin zekât vermeyi kurtuluşa eren müminlerin temel vasfı, onu terk etmeyi de müşriklerin vasfı olarak sayması, onun farz olduğunu gösteren bir delildir.¹²⁶

İkinci Habeşistan hicretinde, Habeş kralı Necaşî'nin sarayında, oraya giden muhacirlerin sözcüsü olan Cafer bin Ebî Talib'in yaptığı konuşma da bu dönemde zekâtın mecburi bir mükellefiyet olarak bilindiğini göstermektedir. O, konuşmasının bir bölümünde şöyle diyordu: "O peygamber bize namaz kılmayı, oruç tutmayı ve zekât vermeyi emretti."¹²⁷

Yine bu dönemde Müslümanlar açısından katlanılması çok zor olan boykot hadisesi yaşanmıştır. Kur'an, böyle olağanüstü durum ve şartlarda Müslümanların neler yapması gerektiğini ortaya koyarak hem infakı gündemde tutmuş hem de zekâtı öne çıkarmış ve bu kavramlara namazla birlikte yer vermeye başlamıştır. İleride zekâtın sarf yerleri arasında yer alacak olan miskinle birlikte ilk defa rikâb (köle/esir) kavramı da bu dönemde geçmiştir.

1.2.1.3. Son Mekki Dönem

Bu dönem, İsrâ olayından Medine'ye hicrete kadar olan dönemdir. Bu dönemde, nüzul itibarıyla ellinci sırada yer alan İsrâ suresinin 26. ayetinde ilk defa "hak" kavramı geçmekte ve yardım olarak verilen şeylerin, ihtiyacı olanların hakkı olduğu, yoksa insanın merhamet veya cömertlik duygularının bir neticesi olmadığı bildirilmektedir: "Bir de akrabaya, yoksula (miskin), yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma." Buna karşılık 100. ayette ise insanın Allah yolunda harcama

¹²⁵ Çiftçi, **a.g.t.**, s. 191-192.

¹²⁶ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 56.

¹²⁷ Bkz. İbn Hişâm (v. 218/833), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-IV, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut, 1990, c. I, s. 336. Cafer bin Ebî Talib'in sözleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. IV, s. 209-210.

isteğini engelleyen cimrilik anlatılarak, bu kötü huya karşı müminler uyarılmaktadır: “De ki: Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!”

Elli üçüncü sırada inen Yûsuf suresinde şöyle buyrulur: “Yûsuf’un yanına girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver. Ayrıca bize bağışta (tasadduk) da bulun. Şüphesiz Allah tasaddukta bulunanları mükâfatlandırır.”¹²⁸ Bu ayette sadaka kavramıyla aynı kökten gelen iki kelime (tesaddak, mütesaddıkîn) yer almaktadır. Kavram olarak sadaka ise Medenî surelerde geçmektedir.

Elli beşinci sırada inen En’âm suresinin 141. ayetinde de yine “hak”tan ama bu defa toprak ürünlerinin “hak”ından bahsedilmektedir: “Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiye. Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” Ayette bahsi geçen haktan kastın zekât (öşür) olduğunu söyleyen bazı müfessirler, zekâtın Medine’de farz olduğu düşüncesiyle bu ayetin Medenî olduğunu ifade etmişlerdir.¹²⁹ Yine En’âm suresinin tamamının Mekke’de tek seferde indiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹³⁰ Seyyid Kutub da ayetin Mekke’de nâzil olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre bu ayet olmadan Mekkî olan siyakla uyum sağlanamaz. Ayetin öncesi ve sonrası arasında bir kopukluk meydana gelir.¹³¹ Elmalılı’ya göre, ayette yerine getirilmesi gerekli olan mutlak ve kapalı bir haktan söz edilmiştir. Ancak miktarı mükellefe bırakılmış bu hakkın, sadece hayırseverlik düşüncesiyle verilecek nafîle bir sadaka değil, bir yükümlülük olduğu beyan edilmiştir.¹³² Zirâî üründen hasat zamanında zekât ve

¹²⁸ Yûsuf, 12/88.

¹²⁹ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XIII, s. 225; Kurtubî, **a.g.e.**, c. VIII, s. 310.

¹³⁰ Bkz. İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. III, s. 237-238.

¹³¹ Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, c. III, s. 1223.

¹³² Yazır, **a.g.e.**, c. III, s. 2070.

sadaka olarak ayrılması istenen paya hak denmesi, bunun Allah’a karşı bir borç veya ihtiyaç sahipleri adına Allah’ın alacağı olduğu şeklinde bir anlam taşımaktadır.¹³³

Elli yedinci sırada inen Lokman suresinde namaz ve zekât beraber zikredilirken¹³⁴, altmış ikinci sıradaki Şura ve yetmiş ikinci sıradaki İbrahim surelerinde ise infak, namazla birlikte yer almıştır.¹³⁵

Elli sekizinci sıradaki Sebe suresinde ise yapılan hayırların yerlerini Allah’ın dolduracağı ifade edilerek, şöyle buyrulur: “De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹³⁶ Hayra yapılan harcamaların yerinin dolması dünyada da ahirette de verilebilecek karşılığı bildirir.¹³⁷ Ayrıca dünyada bu harcamalar, piyasanın canlanmasına sebep olur ve neticede zengin yaptığı harcamanın kat kat fazlasını elde edebilir.¹³⁸ Sonuçta Allah’ın, her halükarda hayır yolunda yapılan harcamaların yerini dolduracağı bilinmelidir. Hz. Peygamber, Cenâb-ı Allah’ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: “Ey Âdemoğlu, sen infak et, Ben de sana infak edeyim.”¹³⁹ Bir başka hadiste ise kulların sabahladığı her gün mutlaka iki meleğin dünya semasına ineceği ve onlardan birisinin, “Allah’ım, infak edene harcamasının yerini tutacak olanı ver”, diğerinin de “Allah’ım cimrilik edene malını telef edecek şeyleri ver”¹⁴⁰ diyecekleri nakledilmektedir.

Altmış birinci sırada inen Fussilet suresinin 7. ayetinde ise, müşriklerin zekât vermediği ve ahireti inkâr ettikleri bildirilmektedir. Ayette müşriklerin, zekâtan kaçınmalarının özellikle zikredilmesini açıklarken Zemahşerî şöyle der:

¹³³ Ali Bardakoğlu, “Hak”, **DİA**, İstanbul, 1997, c. XV, s. 139-140.

¹³⁴ Bkz. Lokman, 31/4.

¹³⁵ Bkz. İbrâhîm 14/31; Şûrâ, 42/38.

¹³⁶ Sebe, 34/39.

¹³⁷ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXV, s. 263.

¹³⁸ Bkz. Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 45.

¹³⁹ Müslim, “Zekât”, 36.

¹⁴⁰ Buhârî, “Zekât”, 27; Müslim, “Zekât”, 57.

“İnsanın en çok sevdiği şey kendi malıdır, o canın yongasıdır. İnsan onu Allah yolunda harçayabiliyorsa bu o kişinin, sebat ve istikamet üzere, niyetinde samimi ve içtenlik içinde olduğunun en güçlü delilidir... Hz. Peygamber’den sonra irtidad edenlerin de açığa vurdukları tek şey zekâtı vermemektir. Bundan dolayı onlara karşı savaş ilan edilmiş ve cihada girişilmişti... İşte bundan ötürü zekât vermemek, müşriklerin niteliklerinden biri olarak görülmüştür.”¹⁴¹

Altmış yedinci sırada inen Zâriyât suresinin 19. ayetinde yine “hak” kavramı yer almaktadır: “Mallarında, sâil (isteyen) ve mahrum için bir hak vardır.” Tefsirlerde “sâil”in genelde isteyen, dilenen kimse olduğu vurgulanır.¹⁴² “Mahrum”un ise, iffetinden dolayı insanlardan bir şey istemeyen kimse olabileceği hemen tüm tefsirlerde yer alan bir görüştür.¹⁴³ Mahrum için ayrıca hiçbir şekilde geliri olmayan, ganimetten pay veya maaş almayan ya da malı ve ürünü afetle telef olan kimse olabileceği gibi görüşler ileri sürülmüştür.¹⁴⁴ Râzî’ye göre “sâil”, konuşabilen insan, “mahrum”, konuşamayan hayvanlar da olabilir.¹⁴⁵ Bazı müfessirlere göre “mahrum, hangi sebeple olursa olsun malı olmayan ve rızıktan mahrum kalan ihtiyaç sahibi kimselerdir” görüşü, tüm görüşleri içine almaktadır.¹⁴⁶ Netice olarak “sâil”in kelime manasına da uygun olarak dilenen, isteyen kimse; “mahrum”un ise, iste(ye)meyen ihtiyaç sahibi olduğu kanaatinin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Yetmişinci sırada nâzil olan Nahl suresinin 75. ayetinde; “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç

¹⁴¹ Zemahşerî, **a.g.e.**, c. V, s. 368-369.

¹⁴² Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 511; Râzî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 206; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 482; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VII, s. 418.

¹⁴³ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 514-515; Râzî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 206; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 482-483; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VII, s. 419; İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. XXVI, s. 351.

¹⁴⁴ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 511 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 482 vd.; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VII, s. 418 vd.

¹⁴⁵ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 206. Kurtubî ve İbn Kesîr, mahrumun köpek olduğuna dair bir rivayete de yer vermektedir. Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 483; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VII, s. 419.

¹⁴⁶ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 518; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 483-484; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VII, s. 419.

eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah’a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler” buyrulur, infakın önemi bir temsille anlatılmıştır. Yine bu surenin 90. ayetinde ise “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder...” buyrulur, ihtiyaç sahipleri arasında öncelikli olarak gözetilmesi gereken akrabalara yardım edilmesi emredilmektedir.

Yetmiş üçüncü sırada inen Enbiyâ suresinde sırasıyla Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İshak ve Hz. Yakup’tan bahsedilip sonunda şöyle buyrulmaktadır: “Onları buyruklarımızla insanlara doğru yolu gösteren önderler yaptık. Kendilerine hayırlı işler işlemeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar yalnız bize ibadet ederlerdi.”¹⁴⁷ Salih Tuğ’a göre bu ayet, hicretten evvel Mekke’de zekât ıstılahının kullanıldığı yegâne ayettir.¹⁴⁸ Ancak bizim esas aldığımız nüzul sırasına göre zekât kavramının Mekkî orta dönemden itibaren Kur’an’da yer aldığı görülmektedir.

Yetmiş dördüncü sırada nâzil olan Mü’minûn suresinin 2. ayetinde müminlerin özelliği olarak huşu içinde namaz kılmaları zikredildikten sonra, 4. ayetinde de onların zekât verdiklerinden bahsedilmiştir. İbn Kesîr’e göre cumhur bu ayette geçen zekâtın maksadın, malların zekâtı olduğu kanaatindedir. Hâlbuki ayet Mekkî dönemde nâzil olmuştur. Zekât ise Medine döneminin ikinci yılında farz kılınmıştır. Ayetin zahirinden şu anlaşılır: Medine’de farz kılınan zekât, nisabı ve özel miktarları bulunan zekâttır. Oysaki zekâtın aslı Mekke’de farz kılınmıştır.¹⁴⁹

Mü’minûn suresinin 60. ayetinde ise “Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar” buyrulmaktadır. Ayette “îtâ” kavramı geçmektedir ki Râzî’ye göre bu, “Vermeleri gereken şeyi verenler” demektir. Dolayısıyla bu ifadeye, ister zekât ve kefâret gibi Allah’ın hakkı olanlar, isterse emanet, borç, insaf ve adalet gibi insanların hakkı olan şeyler girer.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/73.

¹⁴⁸ Tuğ, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. V, s. 462.

¹⁵⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 108.

Nüzul yönünden yetmiş beşinci sırada olan Secde suresinde “Korkuyla ve umutla Rablerine dua etmek üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar”¹⁵¹ buyrulmuştur. Râzî, ayetteki duadan kastın namaz olduğunu, çünkü dua ve namazın aynı kapıya çıktığını belirtir. Ayrıca Kur’an’da birçok yerde önce namazın sonra zekâtın zikredilmesi, bu ayette de bu ikisinin kastedildiğini göstermektedir.¹⁵²

Yetmiş sekizinci sırada nâzil olan Hakka suresinin 34. ayetinde, yine daha erken dönemlerde inen Fecr ve Mâûn surelerinde geçtiği gibi “Yoksulu (miskin) doyurmaya teşvik etmeyen”, Allah’a inanmayan bir insanın tavrı anlatılarak; müminler yoksulları doyurmaya ve birbirlerini doyurmaya teşvik etmeye çağrılmaktadır. Kur’an’da yoksul doyurmak için insanların birbirlerini teşvik etmemelerinin tekrar tekrar kınanması; yapısında cimrilik olan insanın¹⁵³ yardımda bulunabilmesi için, ona önayak olmanın, onu cesaretlendirmenin önemini göstermektedir. Hitabın inanmayanlara olmasından ise açları doyurmanın ve onları doyurmaya teşvikin inanan – inanmayan herkesi ilgilendirdiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yetmiş dokuzuncu sırada inen Meâric suresinde ise namazla birlikte “hak” ifadesi yer almaktadır. Servet toplayıp yığıldığı ve hayırda harcamadığı için ateşin kendisini çağırdığı insanlar anlatıldıktan sonra¹⁵⁴ şöyle buyrulmaktadır: “Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar ki, onlar namazlarında devamlıdır. Mallarında, belli bir hak vardır, sâile ve mahruma (vermek için).”¹⁵⁵ Ayette belli bir haktan (حَقٌّ مَّعْلُومٌ) bahsedilmektedir. Belli haktan kastın zekât olduğu görüşünde olanlar olduğu gibi zekât dışındaki hakların olabileceği de söylenmiştir.¹⁵⁶ Ebû

¹⁵¹ Secde, 32/16.

¹⁵² Râzî, **a.g.e.**, c. XXV, s. 181-182.

¹⁵³ İsrâ, 17/100; Meâric, 70/21.

¹⁵⁴ Meâric, 70/ 17; 18.

¹⁵⁵ Meâric, 70/22-25.

¹⁵⁶ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 269 vd.; Râzî, **a.g.e.**, c. XXX, s. 130; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 238.

Ubeyd'e göre malda zekâtın dışında anne-babaya iyilik, sılay-ı rahim, misafir ağırlama ve hayvanların hakları gibi haklar bulunmaktadır. Ona göre Kur'an'ı en iyi bilen sahâbiler de bu kanaatleydiler.¹⁵⁷

Seksen dördüncü sırada inen Rûm suresinde yine hak kavramı vardır: “O halde sen, akrabaya, yoksula (miskin), yolcuya hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁵⁸ Râzî'ye göre başka sınıflara değil de özellikle ayette sayılan üç sınıfa haklarının verilmesinin bildirilmesi, kişinin, ister zekât vermeyi gerektirecek derecede malı olsun isterse olmasın; zekât verilen mal üzerinden bir yıl geçsin ya da geçmesin, bunların ihsanda bulunulması gereken kimseler olduğunu gösterir.¹⁵⁹ Ayetteki, miskin ve yolcu zekâtın harcama kalemleri arasında iken, akraba değildir. Bu da hak kavramının zekâtı da içine alan daha geniş bir kavram olduğunu gösterir. Bazı müfessirler akrabanın hakkının nafaka olduğunu¹⁶⁰, bazıları da sılay-ı rahim ve iyilik yapma (birr) olduğunu söylemişlerdir.¹⁶¹

Rûm suresinin 39. ayetinde ise faiz ile zekât karşılaştırılmaktadır: “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.” Faiz, servetin zenginlere akmasına yol açar. Zekât ise servetin zenginlerden fakirlere akmasıdır. Bu da halkın alım gücünün artması adına önemlidir.¹⁶² Ayette Allah Teâlâ'nın koyduğu bir kanun

¹⁵⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım bin Sellâm (v. 224/838), **Kitâbu'l-Emvâl**, I-II, thk. Ebû Enes Seyyid bin Recep, Dâru'l-Hedyi'n-Nebevî, Mısır, 2007, c. I, s. 490.

¹⁵⁸ Rûm, 30/38.

¹⁵⁹ Râzî, **a.g.e.**, c. XXV, s. 125.

¹⁶⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. XXV, s. 125.

¹⁶¹ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XVIII, s. 502; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 435-436; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. VI, s. 318.

¹⁶² Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 45.

olarak faizin daralmaya, zekâtın ise gelişmeye yol açacağı bildirilerek¹⁶³, müminler, daha Mekke dönemindeyken faizden kaçınmaya ve zekât vermeye teşvik edilmiştir.

Netice olarak Kur'an Mekke döneminde önce müminleri infaka yönlendirmiş, infak eyleminin onların gönüllerinde yer etmesini sağlamıştır. Daha sonra ise Mekkî dönemin sonlarına doğru infak eyleminin sadece gönüllü bir tasadduk fiilinden ibaret olmadığı, aksine zorunlu bir hak olduğu müminlere bildirilmiştir. Dikkat çekici olan, mecburi mükellefiyeti ifade eden “hak” kavramının sadece bu dönemdeki surelerde yer almış olmasıdır. Böylece Kur'an-ı Kerim, Mekke devrinin başından itibaren yoksulları doyurmaya, onlara yardıma ve infaka yönlendirdiği Müslümanlara, Mekkî son dönemde bu yardımların, insanın dilediği zaman vereceği dilediği zaman vermeyeceği mücerret bir yardım olmadığını, mallarında yoksul ve muhtacın kesin hakkı bulunduğunu ve onu vermek zorunda olduklarını öğretmiştir. Ayrıca infak ve zekât kavramlarının hem ayrı ayrı hem de namazla birlikte geçtiği bu dönemde, ileride zekâtın harcama kalemleri arasına girecek olan miskinın yanı sıra ilk kez yolcu da yer almıştır.

1.2.2. İkinci Aşama (İlk Medenî Dönem)

Medine'ye hicretle birlikte Müslümanlar için yeni bir dönem başlamıştı. Hz. Peygamber Medine'de (o günkü adıyla Yesrib) oturan diğer kabile ve topluluklarla bir sözleşme yapmıştı. Bu sözleşmeyle çeşitli ırk ve inanç gruplarından meydana gelen bir camianın başına Hz. Peygamber getirilmiş ve derhal teşkilatlanmaya girişilmişti. Bu safhada hukukun muhtelif dallarını tanzim eden çok sayıda ayet nâzil olmaya başlamıştı.¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in Medine'de halletmesi gereken problemlerin başında ise yurtlarını ve mülklerini terk ederek Mekke'den ayrılan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak vardı. Bu sebeple onun, Medine'de ilk verdiği hutbede bu problemi ele alarak Allah'a hamd ü senâdan sonra şunları söylediği nakledilmektedir:

¹⁶³ Bayındır, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁶⁴ Tuğ, **a.g.e.**, s. 20-21.

“Ey insanlar! Kendiniz için önceden hazırlık yapın. Şunu biliniz ki sizden biriniz aniden ölür de geride sürüsünü çobansız koyar. Sonra da ne bir aracı ve ne de bir tercümana ihtiyacı olan rabbi ile karşılaştığında Allah ona; ‘Sana benim gönderdiğim Resulüm gelmedi mi? Ben sana bolca mal mülk vermedim mi? O halde kendin için önceden ne hazırladın?’ diye sorması üzerine o adam sağına soluna bakar ve hiçbir şeyi göremez. Sonra önüne bakar da cehennemden başka bir şeyi göremez. O halde sizden kim yarım hurma ile de olsa, ateşten korunabilirse bunu yapsın. Sadaka verecek bir şey bulamayanlar ise, güzel bir söz söylesin. Zira bir iyiliğe, on katından yedi yüz katına kadar mükâfat verilecektir. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”¹⁶⁵

Nüzul itibariyle seksen yedinci sırada bulunan ve inişi büyük oranda Bedir savaşına kadar tamamlanan Bakara suresi, Medine’de ilk inmeye başlayan ve namaz ile zekâtın beraber en fazla zikredildiği suredir.¹⁶⁶ Bakara suresinin 177. ayetinde şöyle buyrulur: “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Yakınlara, yetimlere, yoksullara (miskin), yolculara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!” Ayette “birr” kavramı geçmektedir. Râgıb el-İsfehânî “b-r-r” kelimesinin aslında büyük ve geniş kara parçaları için kullanıldığını, zamanla genişlik anlamından dolayı, hayır ve iyilikteki fazlalığı ifade etmek için de kullanılmaya başladığını belirtir.¹⁶⁷ Seyyid Kutub’a göre bu ayette sevilen maldan, ayette zikredilen kimselere mutlak anlamda yardım yapılmasından bahsedildikten sonra zekât meselesine geçiliyor. Bu da gösteriyor ki, ayette anılan kesimlere mutlak anlamda infakta bulunmak zekâtın yerine geçmez. Zekât vermek de bu tür infakın yerini tutmaz. Zekât; farz olan bir mükellefiyet, infak ise sınırlandırılmamış bir nafiledir. İşte “birr” sahibi olabilmek, ancak bunların her ikisinin bir araya gelmesi ile gerçekleşir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ İbn Hişâm, **a.g.e.**, c. II, s. 142.

¹⁶⁶ Bkz. Bakara, 2/43; 83; 110; 177; 277.

¹⁶⁷ İsfehânî, **a.g.e.**, “b-r-r” md., c. I, s. 51.

¹⁶⁸ Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, c. I, s. 161.

Bakara suresinin 219. ayetinde “Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. ‘İhtiyaç fazlasını (afv)’ de” buyrulmaktadır. Sözlükte afv kavramı mal için kullanıldığında nafakadan artan şeyi ifade etmektedir.¹⁶⁹ Genelde müfessirler bu kavramı, kişinin kendisinin ve ailesinin nafakasından arta kalan, fazla olan, kolay ve basit verilen mal olarak tefsir etmişlerdir.¹⁷⁰ Hz. Peygamber de bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “Ey Âdemoğlu! Fazla malını sadaka olarak vermen senin için hayırdır. Vermemen ise şerdir. Kendine yetecek kadar elinde mal bulundurmaktan dolayı ise kınanmazsın. (Sadakaya) yakınlarından başla. Yüksek el alçak elden hayırlıdır.”¹⁷¹ Ancak bu ayet ve hadisi, bazı özel seferberlik durumlarında veya olağanüstü şartlarda insanları, ihtiyaçlarından fazlasını vermeye teşvik olarak anlamak mümkündür. Zira İslam zenginliğe ve kişinin elinde ihtiyaçtan fazla mal bulundurmasına karşı değildir. Hatta onun zenginliği teşvik ettiği bile söylenebilir.¹⁷² Yine Hz. Peygamberin zengin sahâbilerle müdahale ettiğine ve onların fazla mallarını talep ettiğine dair bir bilgi bulunmazken, onun, malının tamamını sadaka olarak vermek isteyen sahâbisine müsaade etmediği ve ona malının en fazla üçte birini verebileceğini söylediği bilinmektedir.¹⁷³ Olağanüstü şartlarda ihtiyaçtan fazla malların Allah yolunda harcanması için teşvik ise, Tebük gazvesi sırasında yaşandığı¹⁷⁴ gibi, Mudar kabilesine mensup oldukça muhtaç bir gurubun Medine’ye geldiği sırada da yaşanmıştır. Bu olayda Hz. Peygamber namaz kıldırıp hutbeye çıkmış, bazı ayetleri okumuş ve “Kişi dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ’ buğdayından, bir sâ’ hurmasından sadaka vermelidir. Vele ki yarım hurma olsun”¹⁷⁵ sözleriyle insanları hayra teşvik etmiş ama kimseyi ihtiyacından fazla malını vermeye mecbur kılmamıştır.

¹⁶⁹ Bkz. Cevherî, **a.g.e.**, “a-f-v” md., c. VI, s. 2432

¹⁷⁰ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. III, s. 690; Cassâs, **a.g.e.**, c. I, s. 399; Râzî, **a.g.e.**, c. VI, s. 51; Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 447; İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. II, s. 349.

¹⁷¹ Bkz. Müslim, “Zekât”, 97; Tirmizî, “Zühd”, 32.

¹⁷² İslam’da zenginliğin teşvik edilmesine dair geniş bilgi için bkz. Tez metni s. 152 vd.

¹⁷³ Bkz. Buhârî, “Vesâyâ”, 2.

¹⁷⁴ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e.**, c. II, s. 517-518.

¹⁷⁵ Müslim, “Zekât”, 69; Nesâî, “Zekât”, 64.

Bakara suresinde 261. ayetten itibaren 277. ayete kadar ise Allah yolunda yapılacak olan harcamaların farklı yönlerine temas edildiği, hem teşvik hem de tehdit unsurlarına yer verildiği görülmektedir. Bu ayetlerde Kur'an'da ve hadislerde bazen zekâtın müradifi olarak kullanılan ve sadece Medenî surelerde yer alan "sadaka"¹⁷⁶ kavramı da ilk defa yer almaktadır.¹⁷⁷

Bakara suresinin 261. ayetinde Allah yolunda yapılacak harcamalara verilecek büyük mükâfat, peşinden gelen ayetlerde de bu harcamalarda başa kakma, gönül incitme ve gösterişin olmaması gerektiği bildirilmiştir. Bu yardımlar, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır.¹⁷⁸

Bakara suresinin 267. ayetinde ise şöyle buyrulur: "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır." Ayetten de anlaşıldığı üzere İslam'da aşağı kalitede olmamak şartıyla malın zekâtı kendi cinsinden ödenebilir. Diğer devletler, ahalisinden mutlaka nakit olarak vergi topladıkları ve onların harcama yerleri de İslam'da olduğu gibi tamamen hayra yönelik olmadığından, bu uygulamaların İslamiyet'in yayılmasına ve adaletin yerleşmesine büyük katkısı olmuştur.¹⁷⁹

Bakara suresinin 272. ayetiyle Müslümanlar arasında var olan bir yanlış anlama ortadan kaldırılmaktadır. İlk dönemlerde Müslümanlar, gayrimüslim akrabalarına veya diğer gayrimüslimlere malî yardımda bulunma konusunda tereddüt etmişlerdir. Onlar sadece Müslümanlara yapılan yardımların Allah yolunda olduğunu sanıyorlardı. Bu ayette, "Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lakin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir..."

¹⁷⁶ Bkz. Bakara, 2/263; 264; 271; 280.

¹⁷⁷ Mekkî son dönemde sadece Yûsuf suresi 88. ayette, sıdk kökünden türeyen "tesaddak" fiili ile ism-i fâil sığasında zikredilen "mütesaddıkın" kelimeleri geçmekle birlikte, kavram olarak "sadaka" sadece Medenî surelerde yer almıştır.

¹⁷⁸ Bkz. Bakara, 2/262-266.

¹⁷⁹ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 910-911.

buyrularak, hangi dinden olursa olsun muhtaç olan herkese infak edilebileceği bildirilmiştir.¹⁸⁰

Bakara suresinin 274. ayetinde; “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler” buyrulmuştur. Ayette hayır yolunda yapılacak harcamaların sınırlandırılmadığı görülmektedir. Elmalılı’ya göre, ayet mutlak anlamı ile alınmalı ve uygulamasını; ihtiyaçların, zamanın, yerin ve kişilerin durumlarına göre infak sahiplerinin irfan ve içtihatları belirlemelidir. Ona göre bazen kişinin, yakınları, dini ve milleti uğrunda bütün mal varlığını harcaması gerekebilir. Mal canın yongasıdır, ancak Allah yolunda canın bile feda edilmesini gerektiren öyle vazifeler vardır ki, bu gibi durumlarda kişinin her şeyini harcaması bile hafif kalabilir. Fakat sabır ve tahammül gösteremeyip yaptığı hayra sonradan pişman olacak olanların bütün mallarını infak etmeleri, kendileri için hayırlı olmaz. Allah korusun o türlü bir pişmanlık onları küfre kadar götürebilir.¹⁸¹

Bakara suresinin son bölümlerinde ise faizle ilgili ayetler önemli bir yer tutmaktadır. 275. ayette faiz yiyenlerin akıbeti anlatılırken, 276. ayette ise Mekkî son dönemde inen Rûm suresinin 39. ayetinde olduğu gibi yine faiz, zekâtla karşılaştırılmakta ve şöyle buyrulmaktadır: “Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.” 278. ayette faizin terk edilmesi istenirken, 279. ayette terk etmeyenlere önemli bir ikazda bulunmaktadır: “Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun...” Bu ayette de ifade edildiği gibi İslam faize karşı savaş açmıştır. Zira faiz, sosyal yapıyı ve insanlar arası ilişkileri bozar. Maliyetleri yükseltip para ihtiyacının artmasına, gelir ve servetin dengesiz dağılımına, orta sınıfın erimesine ve zenginler ile fakirler arasında uçurumlar oluşmasına sebep olur. Böylece bir taraf sıkıntılar

¹⁸⁰ Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. I, s. 314; Mevdûdî, **a.g.e.**, c. I, s. 214; Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 939.

¹⁸¹ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 944-945.

altındayken, diğer taraf kolay para kazanmanın keyfini yaşar. Bu da gerginliklere ve sosyal patlamalara neden olur.¹⁸²

Borçlanma, faize bulaşmanın en önemli sebebidir. Bu sebeple Bakara suresinin 280. ayetinde alacaklılara, borçlulara kolaylık göstermeleri tavsiye edilmiştir: “Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır.”

Medenî ilk dönemde Bedir savaşından Hudeybiye barışına kadar geçen sürede Müslümanlarla, müşrikler ve Yahudiler birçok kez karşı karşıya gelmiş ve aralarında çok sayıda çarpışma vuku bulmuştur. Dolayısıyla bu dönemde nâzil olan Enfâl, Âl-i İmrân ve Ahzâb surelerinde savaş ve savaş hükümleri ile ilgili bilgilerin ağırlıklı olarak yer aldığı, infaka ve malla cihada daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir.¹⁸³

Hudeybiye barışı (hicrî altıncı yıl) ile Tebuk savaşı (hicrî dokuzuncu yıl) arasında inen surelerde, savaşlar azaldığı için savaşla ilgili hükümler de azalmış, şer’î hükümler ise çoğalmıştır.¹⁸⁴ Bu surelerde yine sıklıkla namaz ile zekât birlikte zikredilmekte¹⁸⁵ ve sadece Medenî surelerde geçen “karz” kavramı yer almaktadır.¹⁸⁶ Kelime olarak kesmek, koparmak anlamlarına gelen karz, terim olarak ise “kişinin malını geri ödenmek üzere birine borç vermesi” demektir. Borç verenin, malının bir kısmını ayırıp vermesi sebebiyle bu adı almıştır.¹⁸⁷

¹⁸² Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 43.

¹⁸³ İnfak ve malla cihadın vurgulandığı ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/17; 92; 134; 180; Enfâl, 8/3; 60; 72; Ahzâb, 33/33; 35.

¹⁸⁴ Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸⁵ Bkz. Nisâ, 4/77; 162; Mâide, 5/12; 55; Ra’d, 13/22; Hacc, 22/35; 41; 78; Nûr, 24/37; 56; Mücadele, 58/13; Beyyine, 98/5.

¹⁸⁶ Derveze, **a.g.e.**, c. I, s. 426. Bu dönemde “karz” kavramının yer aldığı ayetler için bkz. Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11; 18; Teğâbûn, 64/17.

¹⁸⁷ Bkz. İbn Fâris, **a.g.e.**, “k-r-z” md., c. V, s. 71-72; İsfahânî, **a.g.e.**, “k-r-z” md., c. II, s. 518.

Bu dönemde nâzil olan Hacc suresinde hacda kesilen kurbanlar için “Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de zorluk çeken (bâis) fakire yedirin”¹⁸⁸ buyrulmaktadır. Bâis’in zorluk, güçlük gibi anlamları vardır.¹⁸⁹ Taberî bâis’in, müzmin hasta, dilenen, kanaatkâr veya sıkıntıya düşmüş çaresiz kişi anlamlarına geldiğini aktarmaktadır.¹⁹⁰ İmam-ı Mâlik’e göre bâis, fakir demektir.¹⁹¹ İbn Abbas’a göre ise bâis, sıkıntıda oluşu elbisesinden ve yüzünden anlaşılan, fakir ise elbisesi temiz ve yüzü zengin yüzü gibi olandır.¹⁹² Ayette fakir, bâis’in sıfatı olarak kullanılmıştır ki, bu da zorluk, güçlük içindeki fakir kimse anlamına gelmektedir.¹⁹³

Hacc suresinin 36. ayetinde ise “Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah’ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık onlardan hem kendiniz yiyin, hem de isteyen (kâni’) ve istemeyene (mu’ter) yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik” buyrulmaktadır. Kâni’ kelimesi, sülâsî kökün orta harfî, esre olduğunda kanaat eden, razı olan; üstün olduğunda ise isteyen anlamına gelmektedir.¹⁹⁴ Tefsirlerde yaygın olarak kâni’ kelimesinin isteyen, dilenen anlamı tercih edilmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca bu kelimeye kanaatkâr, dilenmeyen, kapı kapı dolaşan miskin, komşu, tamahkâr gibi anlamlar da verilmektedir.¹⁹⁶ Mu’ter’in ise, isteyen, istemeden halini arzeden, musallat olan, misafir gibi anlamlarda tefsir edildiği

¹⁸⁸ Hacc, 22/28.

¹⁸⁹ Bkz. İbn Fâris, **a.g.e.**, “b-e-s” md., c. I, s. 328.

¹⁹⁰ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 524-525.

¹⁹¹ Bkz. Mâlik bin Enes (v. 179/795), **el-Muvatta**, I-II, Dâru’r-Riyâz, Kâhire, 1988, “Sayd”, 15.

¹⁹² Râzî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 30.

¹⁹³ Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIV, s. 377.

¹⁹⁴ Bkz. İbn Fâris, **a.g.e.**, “k-n-a” md., c. V, s. 33; İsfahânî, **a.g.e.**, “k-n-a” md., c. II, s. 534.

¹⁹⁵ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 569; Râzî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 37; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIV, s. 401; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. V, s. 429.

¹⁹⁶ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 562 vd.; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. V, s. 429.

görülmektedir.¹⁹⁷ İmam-ı Mâlik göre ise, kâni' fakir, mu'ter ziyaretçi, misafir anlamına gelmektedir.¹⁹⁸

Netice olarak Medenî ilk dönem, müminlerin bir taraftan Rablerine karşı kulluk borçlarının, diğer taraftan Müslüman kardeşlerine ve devlete karşı hak ve yükümlülüklerinin belirlendiği bir dönem olmuştur. Özellikle gerektiğinde canın bile feda edilebileceği seferberlik durumlarında müminlerden zekât dışında da fedakârlıkta bulunmaları istenmiştir.¹⁹⁹ Bu dönemde inen ayetlerde zekâtın sarf yerlerinden ise “miskin”²⁰⁰, “yolcu”²⁰¹, “köle”²⁰² ve “fakir”²⁰³ sınıfları geçmektedir.

1.2.3. Üçüncü Aşama (Son Medenî Dönem)

Hiz. Peygamberin Medine'ye hicretten sonra orada yaşayan diğer toplumlarla imzaladığı sözleşmeye, Müslümanlar harfiyen riayet etmişler ve sözleşmenin tarafı olan gruplarla barış içinde birlikte yaşamaya özen göstermişlerdir. Ancak özellikle Yahudi gruplar buldukları her fırsatta Müslümanlara ihanet etmişler ve Resulullah'ı öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Sonuçta Müslümanlarla girdikleri savaşlarda ya öldürülmüşler ya da sürgün edilmişler ve Müslümanlar Medine'de tek hâkim unsur haline gelmişlerdir.

Medine'de Müslümanlar tek hâkim unsur hâline geldikten sonra gayrimüslim grupların yönetime ortak olmadıkları saf bir idarî yapı vücut bulmuş oldu. İslam'ın temelleri sağlamlaşmış, çok sayıda insan da İslam'ı kabul etmeye başlamıştı. Bu dönemde hicrî dokuzuncu yılda zekâtın harcama kalemlerinin de yer aldığı yüz on

¹⁹⁷ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 562 vd.; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. V, s. 429.

¹⁹⁸ Bkz. Muvatta, “Sayd”, 15.

¹⁹⁹ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 944-945.

²⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/83; 177; 215; Nûr, 24/22; Haşr, 59/7; İnsân, 76/8.

²⁰¹ Bkz. Bakara, 2/177; 215; Haşr, 59/7.

²⁰² Bkz. Bakara, 2/177.

²⁰³ Bkz. Bakara, 2/273; Hacc, 22/28; Haşr, 59/8.

üçüncü sıradaki Tevbe suresi inmiş ve Hz. Peygamber tarafından Müslüman olan kabilelere zekât memurları gönderilerek zekât müesseseseleştirilmiştir.²⁰⁴

Tevbe suresinin 34 ve 35. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp (kenz) da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): ‘İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!’” Ayette altını ve gümüşü biriktirme anlamında kullanılan “kenz” tabiri, malı mala eklemek ve onu muhafaza etmek anlamındadır.²⁰⁵ Ayette tenkid edilen “kenz” ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler olmakla birlikte, sahâbilerin ve müfessirlerin çoğu, bunun zekâtı verilmeyen mal olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁶

Tevbe suresinde sıklıkla namaz ile zekâtın beraber geçmesi²⁰⁷ ve malla-canla cihada²⁰⁸ çokça vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Zekâtın harcama kalemlerinin topluca bahsedildiği bu surenin 60. ayetinde, zekât memurlarından, müellefe-i kulûbtan ve borçlulardan ise ilk kez bahsedilmiştir.

Tevbe suresinin 79. ayetinde ise; “Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır” buyrularak, sadaka vermek için illa zengin olmak gerekmediği ifade edilmiştir. Bu ayetin, çok miktarda sadaka verenlere “Gösteriş yapıyor”, az miktarda

²⁰⁴ Bkz. Bessâm, **a.g.e.**, c. III, s. 288-289; Seyyid Ebu’l-Hasan Ali Nedvî, **Zekât**, Nehir Yay., İstanbul, 2004, s. 42; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. I, s. 271-272.

²⁰⁵ Bkz. İsfehânî, **a.g.e.**, “k-n-z” md., c. II, s. 570.

²⁰⁶ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 425 vd.; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 45 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 182 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. IV, s. 218.

²⁰⁷ Bkz. Tevbe, 9/5; 11; 18; 71.

²⁰⁸ Bkz. Tevbe, 9/20; 41; 44; 81; 88; 111.

verenlere ise “Allah’ın bu verilene ihtiyacı yok” diyen münafıklar hakkında indiği rivayet edilmiştir.²⁰⁹

Râzî’nin ifadesiyle, fukahanın çoğunun zekâtın farziyetine dair delil olarak aldığı²¹⁰ Tevbe suresinin 103. ayetinde ise şöyle buyrulmaktadır: “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.” Bu ayetin Tebük harbine katılmayanlar hakkında nâzil olduğu ve onlardan alınan sadakanın kefâret olduğu yönünde görüşler²¹¹ bulunmakla birlikte, müfessirlerin çoğu ayette geçen sadakadan maksadın zekât olduğunu tercih etmişlerdir.²¹²

1.3. BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur’an’ın nüzul süreci takip edildiğinde, zekâtta tadrîcî bir gelişim göze çarpmaktadır. Mekke döneminin başlarında zekât, sadaka ve infak kavramları yer almaz. Bu dönemde zekâtın altyapısını oluşturan it’am, i’tâ, ikram gibi kavramlar vardır. Orta Mekke döneminde ise infak ve zekât kavramları yer almaya başlamıştır. Bu dönemde ilk olarak önceki peygamberler döneminde zekât ibadetinin bulunduğu bildirilmiş, daha sonra ise zekâtı ihtiva eden ayetler emir sigalı değil, haber sigalı olarak gelmiştir. Mekke döneminin sonlarına doğru ise zekât, mecburi mükellefiyeti bildiren “hak” kavramı ile ifade edilmiştir.

Mekke döneminin ortalarından itibaren Kur’an’da zekât kavramının yer alması ve müşrik Araplar tarafından tanınan bazı peygamberlerin, ümmetlerine zekâtı emrettiklerinin bildirilmesi, o toplumda zekât kavramının bilindiğini

²⁰⁹ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 588; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 148; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. IV, s. 175.

²¹⁰ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 181.

²¹¹ Bkz. Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 356; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 181.

²¹² Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 659; Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 356; Ebû Bekr Muhammed bin Abdullah İbn Arabî (v. 543/1148), **Ahkâmu’l-Kur’an**, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 579; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 182.

göstermektedir. Ancak bu konuda bilgilerimiz çok sınırlıdır. Zira şu anda elimizde cahiliye dönemindeki zekât uygulamalarını aydınlatacak yeterli belge bulunmamaktadır.²¹³ Bildiğimiz tek şey, asırlarca din adamlarının ve hükümetlerin, tabilerinin ticarî kazançlarından ve zirâî ürünlerinden aldığı onda birlik verginin (öşür), Arap yarımadasında cahiliye dönemi Arapları tarafından da ödeniyor olduğudur.²¹⁴

Yine cahiliye dönemi insanları bu meyanda misafirleri ve yolcuları ağırlarlar, zayıf ve düşkünlere yardımda bulunurlar, yoksullara sadaka verirler, musibetlere duçar olanlara yardımda bulunurlardı.²¹⁵ Özellikle cahiliye döneminde Kâbe'yi ziyaret için gelenlerin yemek ihtiyaçlarının karşılanması (rifâde) önemli bir vazifeydi.²¹⁶ Fakat o dönemdeki cömertlik, ikram etme, yardım etme gibi davranışların yapılış amacı İslam'daki infak düşüncesine tamamiyle tersti. Onların cömertlikleri, hatırlanma, nam, insanların övgüsü ve dilden dile nakledilme amacına yönelikti. Dolayısıyla İslam'ın onlara, bu tür beklentiler olmadan, sırf Allah için harcama yapmayı öğretmesi kolay olmamıştır.²¹⁷

Cahiliye dönemindeki bozulmanın bir başka boyutuna dair Kur'an, onların bazı vesilelerle kaldırdıkları ürünlerden ve besledikleri hayvanlardan bir kısmını putlarına adadıklarından bahseder.²¹⁸ Onlar hasat zamanı ürünlerinin onda birini Allah ve O'na ortak saydıkları putlar için ayırırlardı.²¹⁹ Veya tarımla uğraşanlar, tarlalarının ortasına bir çizgi çekerler ve "Bu çizginin altı tanrılarındı" derlerdi.

²¹³ Cevâd Ali, **el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, I-X, Menşûrâtü's-Şerîf er-Rızâ, y.y., 1380, c. VI, s. 186.

²¹⁴ Ali, **a.g.e.**, c. VII, s. 480; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. I, s. 51.

²¹⁵ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762), **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, I-II, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1994, c. I, s. 464.

²¹⁶ Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 186; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Rifâde", **DİA**, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 97.

²¹⁷ Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. I, s. 314.

²¹⁸ En'âm suresinin 136. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: "Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?" Ayrıca bkz. Mâide, 5/103.

²¹⁹ Ali, **a.g.e.**, c. VII, s. 484.

Arapların Mekke'deki tanrılarına hediyeleri, zekâta benzeyen belli payları bulunan hediyelerdi.²²⁰ Araplar, bu tasarruflarının sözde Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı.²²¹ Fakat Cenâb-ı Hak: "Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?"²²² buyurarak, bu iddiaların asılsızlığını bildirmiştir.

Bütün bunlar, Arapların bir vergi nizamlarının bulunduğunu, ancak bu nizamın yozlaştığını gösterir. İşte Allah bu bozuk nizamı iptal ederek yerine zekâtı ikame etmiştir.²²³ Netice itibariyle müşrikler ve ehli kitap, zekât ve diğer ibadetler konusunda bilmedikleri bir şeye değil²²⁴, onları sırf Allah için yapmaya davet edilmişlerdir.²²⁵ Hz. Peygamberin de İslam'ı kabul ettiklerinde çeşitli Arabistan kabileleriyle yaptığı anlaşmalarda, bu kabilelerden öşür vergisini kaldırıp, zekâtla mükellef kıldığı bilinmektedir.²²⁶

Ayrıca Mekke döneminde her ne kadar Araplar tarafından bilinen bir oran (öşür) olsa bile, nisap ve oran tayin edilmemişti. Zira sınırlı oranlar bu dönemde ihtiyacı karşılamayabilirdi. Böylesi ortamlarda verilecek zekât miktarının sınırlandırılmaması, İslam'a davet faaliyetlerinin desteklenmesi adına önemli olduğu gibi yoksul ve fakirlerin de lehine olan bir durumdur.²²⁷

Seyyid Kutub'a göre Allah'ın verdiği rızıktan infakta bulunmak İslam cemaatine ilk yöneltilen emirlerden biridir. Hatta bu kavram İslam cemaatinin doğuşu ile birlikte gündeme gelmiştir. Zira Allah'ın dinine davet için maddi harcamada bulunmak kaçınılmazdır. Hatta bu harcama bazen hiç kimsenin kişisel

²²⁰ Muhammed Âbid Câbirî, **İslâm'da Siyasal Akıl**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s. 199.

²²¹ Hudarî, **a.g.e.**, s. 71.

²²² En'âm, 6/144.

²²³ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 201; Hudarî, **a.g.e.**, s. 71; Ali, **a.g.e.**, c. VII, s. 485.

²²⁴ Dihlevî, **a.g.e.**, c. I, s. 387.

²²⁵ Bkz. A'râf, 7/29; Zümer, 39/3; 11; Mü'min, 40/65; Beyyine, 98/5; Kevser, 108/2.

²²⁶ Bkz. Muhammed Hamîdullah, **Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1985, s. 170; 172; 240; 284; 292.

²²⁷ Bkz. Çiftçi, **a.g.t.**, s. 191.

malından söz edilmeyecek şekilde kapsamlı olabilmektedir. Nitekim muhacirlerin Mekke'den hicret edip Medineli kardeşlerinin yanına konuk oldukları zaman böyle olmuştu. Olağanüstü şartlar ortadan kalkıp durum normale dönünce zekât vermeye ilişkin sürekli prensipler belirlenmiştir.²²⁸ Bu durum, şartların tekrar olağanüstü hale geldiği dönemlerde, infakta da, sınırlı bir miktardan sınırsız bir verme seferberliğine dönülebileceğini göstermektedir.

Ayrıca Kur'an'da zekâtın harcama kalemleri, zekât kavramının geçtiği yerlerde değil de sadaka ve infak kavramlarının geçtiği ayetlerde bildirilmiştir.²²⁹ Kanaatimizce bu önemli bir mesaj ihtiva etmektedir. Buna göre malın sadece sınırlı ve belli bir oranını harcayarak insan, 'vazifemi yerine getirdim' düşüncesine kapılmamalıdır. Bazen bu oranın çok üzerinde harcamaya ihtiyaç duyulabilecek şartlar oluşabilir, bazen de kişinin, yakınları, dini ve milleti uğrunda bütün mal varlığını harcaması bile gerekebilir.²³⁰ Özellikle böyle olağanüstü şartlardaki ihtiyaçların karşılanabilmesi için, zekâtın harcama kalemlerinin infak ve sadaka kavramlarının geçtiği ayetlerde yer aldığı sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Ayrıca bu kalemlerin, farz olan ve olmayan tüm harcamalarda gözetilmesi gereken kimseler oldukları da göz ardı edilmemelidir.

Neticede zekâtın mutlak olarak Mekke'de farz olduğu, Medine döneminin ilk yıllarında ise nisap ve miktarı belirlenmiş bir farz haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple zekâtın hicrî ikinci yılda farz kılındığı görüşü meşhur olmuştur.²³¹ İstikrarın kazanıldığı, Medine ve çevresinde güvenliğin sağlandığı, gerektiğinde toplanan zekâtları yolda kaybetme endişesi olmadan taşıma imkânlarına kavuşulduğu bir dönemde, hicretin dokuzuncu yılında ise Tevbe suresi nâzil olmuş ve zekâtın harcama kalemleri bildirilmiştir. Bu dönemden itibaren zekât, memurlar tayin edilip,

²²⁸ Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. V, s. 3166.

²²⁹ Celâl Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Şamil Yay., İstanbul, 1984, s. 31.

²³⁰ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 944-945.

²³¹ Bkz. İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. V, s. 462; İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. IV, s. 209-210; Bessâm, **a.g.e.**, c. III, s. 288-289.

onlar marifetiyle tahsil edilen ve Allah tarafından belirlenmiş sekiz sınıfa harcanan devlet bütçesinin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZEKÂTIN HARCAMA KALEMLERİ

İnsanlık tarihi, sürekli halk istese de istemese de toplanan ve kralların, yöneticilerin arzuları istikametinde harcanan vergi türlerine şahit olmuştur. Cenâb-ı Hak ise Kur'an'da zekâtın harcanacağı yerleri tek tek sayarak, yöneticilerin keyfi uygulamalarına bırakmamıştır. Böylece onların taraftarlık duygularıyla akraba ve yakınlarına diledikleri şekilde harcama yapmalarının önüne geçtiği gibi, bu hazır mallara göz diken açgözlülere de fırsat vermemiştir.¹

Mevdûdî'ye göre Hz. Peygamber'in elinde tüm Arabistan'da görülmeyen miktarda servet toplanıyordu. Tabî olarak gerçekte ahiret inancı taşımadıkları için dünyaya ve mala aşırı düşkün münafıklar, Müslüman görüntüleri altında bu maldan mümkün olduğunca çok pay almak istiyorlardı. Fakat zekât fonundan kullanmayı kendi şahsına ve akrabalarına yasaklayan Hz. Peygamber'in, hak etmeyen kimselere zekâtтан pay vermesi beklenemezdi. Bu nedenle istediklerini elde edemeyen münafıklar, Hz. Peygamber'in toplanan zekâtların dağıtımında adaletsizlik yaptığını ve taraf tuttuğunu söylüyorlardı.²

Tevbe suresinin 58 ve 59. ayetlerinde, toplanan zekâtlara göz diken ve onlardan pay almaya çalışan münafıkların bu tavırları anlatılmaktadır: “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar. Eğer onlar Allah ve Resulünün kendilerine verdiği razı olup, ‘Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz yalnız Allah’a rağbet edenleriz’ deselerdi (daha iyi olurdu).”

Tevbe suresinin 60. ayetinde ise, tüm itirazlara ve beklentilere cevap olarak, zekâtın harcama kalemleri tek tek bildirilmektedir: “Sadakalar Allah’tan bir farz

¹ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 366-367.

² Mevdûdî, **a.g.e.**, c. II, s. 239.

olarak fakirlere, miskinlere, (zekât) memurlarına, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolcuların uğrunda sarf edilir. Allah Alîm’dir, Hakîm’dir.”³

Anlam daralması sonucu sonradan tamamen gönüllü olarak yapılan hayırlar için kullanılmaya başlayan sadaka lafzının bu ayette zekât yerine kullanıldığı ve ayette sayılan sekiz sınıfın zekâtın harcama kalemlerini oluşturduğu genel kabul gören bir husustur.⁴ Ayetin başındaki “innemâ” edatı hasr ifade etmekte ve zekâtı, sadece ayette sayılan sekiz sınıfa has kılmaktadır.⁵ Ayetin sonundaki “Allah’tan bir farz olarak” ifadesi de, bu ayette kastedilenin farz olan sadakalar (zekât) olduğunu gösteren kuvvetli bir delildir.⁶ Hanefî ve Mâlikî fakîhlerine göre de, ayetteki “li” harf-i cerri zekâtın harcama kalemlerini açıklamak için gelmiştir. Bu sebeple ayette sayılan kimselerden başkasına zekât verilemez.⁷

Tevbe suresinin 103. ayetinde geçen sadaka kavramının da zekât anlamında kullanıldığı çok sayıda fakîh ve müfessir tarafından ifade edilmektedir.⁸ Ayette şöyle

³ Ayetin mealinde, harf-i cerlerin etkisini göz önünde bulundurarak ilk dört sınıf ile diğerleri arasında ayırım yapan bir meal tercih edilmiştir. Bkz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, **Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meal)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1973.

⁴ Misal olarak bkz. Yakup bin İbrahim Ebû Yûsuf (v. 182/798), **Kitâbu’l-Harac**, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1979, s. 80-81; Muhammed bin İdrîs eş-Şâfiî (v. 204/820), **el-Ümm**, I-XI, thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttalip, Dâru’l-Vefa, y.y., 2001, c. III, s. 181; İbn Saîd et-Tenûhî Sehnûn (v. 240/854), **el-Müdevvenetü’l-Kübrâ**, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. I, s. 295; Abdullah İbn Ahmed (v. 290/903), **Mesâilü’l-İmâmi Ahmed bin Hanbel**, thk. Züheyr eş-Şâviş, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1981, s. 147; Ebu’l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb el-Mâverîdî (v. 450/1058), **el-Ahkâmü’s-Sultâniyye ve’l-Velâyâtü’d-Dîniyye**, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989, s. 155; Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 8; İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 519-520; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 107; 116; Abdullah bin Ahmed bin Muhammed İbn Kudâme (v. 620/1223), **el-Muğnî**, I-XV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 3. bs., Riyâd, 1997, c. IV, s. 124.

⁵ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 107; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 125; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 245; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, c. V, s. 58; Aynî **a.g.e.**, c. III, s. 521.

⁶ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, c. V, s. 62.

⁷ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 244-245; Şihâbuddîn Ahmed bin İdrîs el-Karâfî (v. 684/1285), **ez-Zahîra**, thk. Muhammed Hüccî, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1994, c. III, s. 140-141; Kâsânî **a.g.e.**, c. II, s. 475; Ebû’l-Hasan Ali bin Ebî Bekr bin Abdulcelîl el-Mergînânî (v. 593/1197), **el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti’l-Mübtedi**, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I, s. 111; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 539.

⁸ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 179-180; Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 659; Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 356; Ebû Muhammed Ali bin Ahmed bin Saîd İbn Hazm (v. 456/1064), **el-Muhallâ**, I-XI, thk. Ahmed

buyrulur: “Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin.” Hz. Ebu Bekir zamanında zekât vermek istemeyenlerin bu ayeti delil göstererek, ayetteki hitabın Hz. Peygamber’e has olduğunu iddia etmeleri⁹ de çoğunluğun görüşünü desteklemektedir. Zira sahâbeden hiç kimse bu ayetin zekâtla ilgili olmadığını söylememiştir. Bazı alimlere göre de Kur’an’da mutlak olarak gelen sadaka lafızları, farz olan zekât manasına kullanılmıştır.¹⁰

Hz. Peygamberin de birçok hadiste “sadaka” kelimesini zekât anlamında kullandığı görülmektedir. Zekâtın nisap miktarlarından bahseden hadislerde hep sadaka kavramı kullanıldığı¹¹ gibi, Muaz hadisinin bazı rivayetlerinde zekât¹² bazılarında ise sadaka kavramı kullanılmıştır. Bu hadiste Hz. Peygamber, Hz. Muaz’ı Yemen’e gönderirken ona şöyle söylemiştir: “Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları davet edeceğin ilk şey Allah’a ibadet olsun. Allah’ı tanıdılar mı, kendilerine Allah’ın mallarında sadakayı farz kılmış olduğunu, zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını onlara haber ver. Onlar buna da itaat ederlerse, halkın kıymetli olan mallarından sakın. Mazlumun bedduasını almaktan kork. Zira Allah’la bu beddua arasında perde yoktur.”¹³

Sahâbilerden Ziyâd bin Hâris es-Sudâî de bu konuda şu hadiseyi nakleder: “Hz. Peygamber’e gelip biat ettim. O sırada bir adam gelerek: ‘Bana sadakadan ver!’ dedi. Hz. Peygamber adama: ‘Allah, sadakalar hususunda, ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat

Muhammed Şâkir, İdâratü’t-Tibâati’l-Münîriyye, Mısır, 1349, c. V, s. 201; Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 149; İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 579; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 371; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 182; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 93.

⁹ İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. IV, s. 207.

¹⁰ Bkz. İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 522; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 245.

¹¹ Bkz. Buhârî, “Zekât”, 32 vd.; Ebû Dâvud Süleyman bin Eş’as es-Sicistânî (v. 275/889), **Sünenü Ebû Dâvud**, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997, “Zekât”, 1 vd.; Tirmizî, “Zekât”, 3 vd.; Nesâî, “Zekât”, 5; 10; 19.

¹² Buhârî, “Zekât”, 41; Müslim, “İmân”, 31.

¹³ Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 29; Tirmizî, “Zekât”, 6; Ebû Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 46. Hadisin ilgili bölümünün metni şöyledir: فَأَعْلَمَهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تَأْخُذُ مِنْ أَعْيَانِهِمْ وَتَرُدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ

kendisi verdi. Ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Eğer sen bunlardan birine girersen senin hakkını sana veririm' buyurdu.”¹⁴ Bu hadisten de anlaşıldığı üzere, ayetteki sadakalardan kasıt, farz olan zekâtlardır. Zira harcama yapılacak sınıfların belirlendiği mükellefiyet zekâttır, nafile sadakalar değil.

Netice olarak toplanan zekâtlarda gözü olan insanlar her zaman bulunabilecektir. Ancak Allah Teâlâ, bu malların harcamasını, yöneticilerin, devlet başkanlarının ve hatta peygamberinin yetkisine bırakmamıştır. O, zekâtın harcama kalemlerini sekiz sınıf olarak bildirmiş ve sadece ayette sayılan bu sınıflara zekât verilmesini emretmiştir. Ancak bu sınıfların tarifinde ve kapsamını belirlemede ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Gayet tabii olan bu durum, bizim de bugünün şartlarını göz önünde bulundurarak bir tarif yapmamızı gerekli kılmaktadır.

2.1. FAKİRLER

“Fakir” kelimesi Arapça’da “delmek, kazmak” manalarına gelen “f-k-r” kökünden sıfattır. Hurma fidesi dikmek maksadıyla kazılan veya içinde su biriken çukur için fakir kelimesi kullanılır.¹⁵ Bu kelime omurgası, belkemiği kırılmış kimse manasına da gelmektedir. Bu manada Kur’an-ı Kerim’de: “Kendilerinin, bel kemiklerini kıran (فَاقِرَةٌ) bir felakete uğratılacağını sezeceklerdir”¹⁶ buyrulmaktadır. Omurgası kırık kimse gibi maddi bakımdan başkasına muhtaç olması sebebiyle bu isimle anılan “fakir”, işlerini yürütemeyen bütün zayıf kimseler için kullanılmaktadır.¹⁷ Fakir, kavram olarak zenginle zıt anlamlıdır.¹⁸ Bazı ayetlerde de bu iki kavram zıt anlamlı olarak yer almıştır.¹⁹

¹⁴ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

¹⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “f-k-r” md., c. V, s. 3446; İsfahânî, **a.g.e.**, “f-k-r” md., c. II, s. 496.

¹⁶ Kıyâme, 75/25.

¹⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “f-k-r” md., c. V, s. 3445; Zebîdî, **a.g.e.**, “f-k-r” md., c. XIII, s. 337.

¹⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “f-k-r” md., c. V, s. 3444.

¹⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/181; Nisâ, 4/6; 135; Nûr, 24/32; Muhammed, 47/38.

2.1.1. Fakîhlere Göre Fakirler

Zekâtın müstakil olarak anlatıldığı veya bir bölüm olarak yer aldığı, eski-yeni eserlerin çoğunda harcama kalemlerinden fakirler ile miskinler aynı başlık altında ele alınmakta ve birbiriyle karşılaştırılmalı olarak tanımlanmaktadır. Bazı fakihlere göre fakirler ile miskinler, iman ve İslam gibi bir arada kullanıldığı zaman farklı, ayrı ayrı kullanıldıklarında ise aynı anlama gelen kavramlardır.²⁰ Bu durumda zekâtın harcama kalemlerini bildiren Tevbe suresinin 60. ayetinde, bir arada zikredilen fakir ve miskin kavramlarının nasıl tanımlanacağı üzerinde durulması gereken bir meseledir. Biz tezimizde bu kavramları ayrı ayrı ele alarak inceleyeceğiz. Fakir kavramı ile ilgili yapılan yorumlardan fakîhlerin daha çok itibar ettiği görüşler şunlardır:

1. İmam Ebu Yûsuf, İbnü'l-Kasım gibi bazı imamlar ile bir görüşüne göre İmam-ı Şâfiî'nin fakirler ile miskinleri eşanlamlı gördükleri rivayet edilmektedir.²¹ Bu kanaat sahiplerine göre, Cenâb-ı Hakk'ın merhametinin bir sonucu olarak, muhtaç olma ortak paydasında birleşen bu iki sınıf, iki farklı isimle ifade edilerek bu alan için toplam zekât gelirlerinden iki (2/8) pay tahsis edilmiştir. Diğer sınıflar içinse sadece birer pay (1/8) ayrılmıştır.²²

2. Hanefî ve Mâlikî fakîhleri fakiri, miskinenden daha iyi durumda olup “yeterli miktarda malı ve geliri bulunmamakla birlikte bu haliyle geçinmeye çalışan kimse”

²⁰ Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed bin el-Hasan bin Ali et-Tûsî (v. 460/1067), **el-Mebsût fî Fıkhi'l-İmâmiyye**, I-VIII, y.y., t.y., c. I, s. 236; İbrahim bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed İbn Müflih (v. 884/1479), **el-Mübdî' Şerhü'l-Mukni'**, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. II, s. 403; Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 368.

²¹ Bkz. Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 324; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 109; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 248; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 144; Muhammed bin Ahmed İbn Rüşd (v. 595/1198), **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I-II, Dâru'l-Marife, 6. bs., y.y., 1982, c. I, s. 277.

²² Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 109; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 971.

olarak tanımlarlar.²³ Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî ve Şîî İmâmiyye fakihlerine göre ise fakir miskinden daha muhtaç ve yoksul durumda olan kimsedir.²⁴

3. Hz. Ömer, İkrime gibi bazı sahâbilere göre, fakir Müslümanların muhtaçlarıdır.²⁵

4. Bazılarına göre fakir, ihtiyacını gizleyen ve istemekten çekinen kimsedir.²⁶

5. Katade'ye göre fakir, hasta veya sakat (özürlü/malul) ihtiyaç sahibidir.²⁷

6. Bazılarına göre de fakir muhacirlerin muhtaçlarıdır.²⁸

2.1.2. Kur'an'da Fakirler

Fakir kelimesi Mekkî surelerde iki yerde²⁹, Medenî surelerde on bir yerde³⁰ geçmekte ve terim anlamıyla esasen Medine döneminde kullanılmaktadır. Kavramın bu bağlam göz önünde bulundurularak tanımlanması gerektiğini düşünüyoruz.

Mekkî dönemde ilk geçtiği yer olan Fâtır suresinin başından itibaren Allah'ın lütuf ve ihsanları sayıldıktan sonra, hangi durumda olursa olsun bütün insanların Allah'a muhtaç olduklarını ifade etmek üzere: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan (fakir) sizsiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur"³¹ buyrulmuştur. Bu

²³ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 8; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 110; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 277; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 143-144.

²⁴ Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 182; İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 147-148; Tûsî, **a.g.e.**, c. I, s. 236-237; Abdullah bin Ahmed bin Muhammed İbn Kudâme, **el-Kâfi**, I-VI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, y.y., 1998, c. II, s. 195; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 403.

²⁵ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 513-514; Ebu Muhammed el-Hüseyn bin Mesûd el-Begavî (v. 516/1122), **Meâlimu't-Tenzil**, I-VIII, Dâru Tîbe, Riyad, 1409, c. IV, s. 62; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 255.

²⁶ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 509-510; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 113; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 249-250.

²⁷ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 511.

²⁸ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 511-513; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 113; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 250.

²⁹ Bkz. Fâtır, 35/15; Kasas, 28/24.

³⁰ Bkz. Bakara, 2/ 268; 271; 273; Âl-i İmrân, 3/ 181; Nisâ, 4/ 6; 135; Tevbe, 9/60; Hacc, 22/28; Nûr, 24/32; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/8.

³¹ Fâtır, 35/15.

ayette her şeyin asıl sahibi olarak Allah zengin, gerçekte hiçbir şeye sahip olmayan insan ise bunun zıddı olarak fakir diye isimlendirilmiştir.

Mekkî dönemde fakir kavramının geçtiği diğer yer olan Kasas suresinde ise Hz. Musa'nın, kendi tarafından olan biriyle dövüşen düşman tarafından birine vurduğu yumrukla onu öldürmesi ve neticede Mısır'ı terk edip Medyen'e gitmesi anlatılır.³² Mısır'da firavunun sarayında yaşarken bir anda tanımadığı bir yere hicret etmek zorunda kalan Hz. Musa: "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım"³³ demektedir. Bu ayette fakir duruma düşen birisi olarak Hz. Musa, asıl zengin olan Allah'a ihtiyacını arz etmektedir. Ayrıca Hz. Musa'nın o esnada muhacir konumunda olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Medenî dönemde, birçok ayette zenginin zıt anlamı olarak geçen fakir kavramının, yardımın söz konusu edildiği ayetlerde ise yeni bir terim anlamı kazandığı görülmektedir.

Medine döneminde ilk inen sure olan Bakara suresinin 267. ayetinde müminlere infakta bulunmaları emredildikten sonra, 268. ayette ise "Şeytan sizi fakirlikle korkutarak çirkin işleri (cimriliği) emreder" buyrulur. Bu ayette muhatabın müminlere olduğu ve fakir kavramının, zenginliğin zıddı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Bakara suresinin 271. ayetinde ise: "Eğer sadakaları açıktan vererseniz ne ala! Eğer onu fakirlere gizlice vererseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır" buyrularak, sadakaları fakirlere özellikle gizli verme tavsiye edilmiştir. 273. ayette ise bu fakirlerin özellikleri şöyle anlatılır: "(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir." Bu ayetin, sayıları dört yüzü bulan Ashâb-ı Suffe hakkında

³² Bkz. Kasas, 28/15 vd.

³³ Kasas, 28/24.

nâzil olduğu rivayet edilmektedir. Onların Medine’de evleri ve akrabaları yoktu. Mescitten ayrılmıyorlar, Kur’an öğreniyorlar, oruç tutuyorlar ve her gazveye iştirak ediyorlardı.³⁴

Râzî’ye göre, bazıları “Sen onları simalarından tanırsın” ifadesini, açlıktan yüzlerinin sararıp solması, elbiselerinin eskiliği gibi alametler olarak yorumlamışlardır. Ancak bunlar, fakirliğin bulunduğu delalet eden alametlerdir. Bu ise ayetteki “Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder” ifadesine ters düşer. Zira kendisinde fakirlik, zillet ve meskenet alametlerini izhar ettiği halde dilenmeyen kimse, sanki ısrarla dileniyormuş gibidir. Çünkü ihtiyaç emarelerinin görünmesi, ihtiyacın olduğuna; susması ise, elinde o ihtiyacı giderecek bir şey olmadığına delalet eder. İnsan bir başkasında bu hali tasavvur ettiği zaman, kalbi yumuşar ve ona bir şeyler vermeye yönelir. Dolayısıyla “Onlar yüzsüzlük ederek istemezler” ifadesi bu fakirlerin, dilenmenin yerini tutacak perişan bir tavır da takınmadıklarını, aksine fakirlik ve ihtiyaçlarını sadece Allah’ın bileceği şekilde gizlediklerini gösterir.³⁵

Âl-i İmrân suresinin 181. ayetinde “‘Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz’ diyenlerin sözünü andolsun ki Allah iştirmiştir” ve Muhammed suresinin 38. ayetinde “Allah zengindir, siz ise fakirsiniz” ifadelerinde fakir, zenginin zıt anlamlısı olarak geçmektedir.

Nisâ suresinin 6. ayetinde “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, fakir olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin” buyrulur. Bu surenin 135. ayetinde ise “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır” buyrulmaktadır. Bu ayetlerde de

³⁴ Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 85.

³⁵ Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 87 vd.

yine müminlere hitap edilmekte ve fakir kelimesi, zengin ile zıt anlamli olarak geçmektedir.

Nûr suresinin 32. ayetinde “Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir” buyrulur. Bu ayetin muhatabının da müminler olduğu ve ayette fakir ile zengin kavramlarının yine zıt anlamli olarak yer aldığı görülmektedir.

Haşr suresinin 7. ayetinde fey’in³⁶ verileceği kimseler sayılırken, “Allah’ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, miskinler ve yolcular içindir” buyrulur. 8. ayette ise: “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirleridir” ifadeleri yer alır. 7. ayetteki miskin ifadesi, 8. ayetteki fakir kavramı ile tefsir edilmiştir.³⁷ Bu ayette fakirler; “muhacir olmaları, Allah’ın dinine ve peygamberine yardım etmeleri, Allah’tan lütuf ve rıza istemeleri” özellikleriyle nitelenip, miskinlerin içinde özellikle onlara yardım edilmesi istenmiştir. Kurtubî, fakir muhacirler için Abdurrahman bin Ebzâ ve Saîd bin Cübeyr’den şu görüşü nakleder: “Muhacirlerden kimisinin kölesi, hanımı, evi, üzerinde haccedip gazada bulunacağı devesi bulunmakla birlikte yüce Allah onların fakir olduklarını belirterek zekâtta onlara bir pay ayırmıştır.”³⁸

Hacc suresinin 28. ayetinde hacda kesilen kurbanlar için “...artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de zorluk çeken (bâis) fakire yedin” buyrulur. Bu ayette de hac yolculuğuna çıkmış veya Mekke ve civarında yaşayan Müslüman fakirlerin kastedildiği söylenebilir.

³⁶ Fey, gayrimüslimlerden barış yoluyla ele geçen taşınır-taşınmaz mallardır. Bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, **DİA**, İstanbul, 1995, c. XII, s. 512.

³⁷ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 287; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XX, s. 357.

³⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, c. XX, s. 357.

Yukarıdaki ayetler incelendiğinde, bazı ayetlerde fakirin, zengin kavramıyla zıt anlamlı olarak geçtiği, ancak kendilerine yardımın söz konusu edildiği ayetlerde ise, fakirlerin özellikle bazı niteliklerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Buna göre:

1. Kendilerini Allah yoluna adadığı için geçimlerini temin edemeyen ancak görünüşte zengin zannedilen ve insanlardan yüzüzlük ederek iste(ye)meyen fakirlere yardım edilmelidir.³⁹ Bu vasıfları sebebiyle onlara özellikle gizli yardım yapılmalıdır.⁴⁰

2. Yurtlarından ve mallarından uzaklaşarak hicret eden, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden fakirlere yardım edilmelidir.⁴¹

3. Hac yolculuğu sırasında muhtaç duruma düşen fakirlere, orada kesilen kurban etlerinden yedirilmelidir.⁴²

Netice olarak, lügatlerde zenginin zıddı olarak tanımlanan fakir kavramına Kur'an'ın, Medine döneminde yeni bir anlam yüklediği ve özellikle belli vasıfları taşıyan fakirlere yardım edilmesini istediği görülmektedir. Bu vasıflara göre fakirin tanımı da şu şekilde yapılabilir:

Fakir, kendini Allah yoluna adayan ve bu uğurda gerekirse hicret eden, geçimini temin etmek için fırsatı olmayan ama ihtiyacını da bildirmeyen ve görünüşte fakirliği belli olmayan (zengin zannedilen) kimsedir.

Fakir kavramına dair fakîhlerin görüşleri arasında yer verdiğimiz, “İhtiyacını gizleyen ve istemekten çekinen kimselerdir”, “Müslümanların muhtaçlarıdır” veya “Muhacirlerin muhtaçlarıdır” gibi ifadeler⁴³, onların da yukarıda mealini verdiğimiz bazı ayetlerden yola çıkarak tanım yaptıklarını göstermektedir. Ancak bu görüşlerin her birisi, Kur'an'daki fakir kavramının bir yönüne işaret etmektedir. Biz ise

³⁹ Bakara, 2/273.

⁴⁰ Bakara, 2/271.

⁴¹ Haşr, 59/8.

⁴² Hacc, 22/28.

⁴³ Bu tanımlamaları yapan görüş sahipleri için bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 509 vd.; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 113; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 249-250.

kavramın, tüm ayetler göz önünde bulundurularak yukarıdaki şekilde tanımlanmasının daha doğru olacağı kanaatini taşıyoruz.

Kur'an-ı Kerim'de fakirlere yardımın söz konusu edildiği surelerin Medenî sureler olmasından, kendilerini Allah yoluna adayan ve geçimlerini sağlamak için fırsatları olmayan -Ashâb-ı Suffe gibi- kimselerin, ancak Müslümanların organize bir toplum haline gelmesinden sonra ortaya çıkabileceği ve Mekke döneminin böyle bir zümrenin ortaya çıkmasına müsait olmadığı neticesi çıkarılabilir.

2.1.3. Günümüzde Fakirler

Kur'an'da fakirlerin, kendilerini Allah yoluna adayan ve geçimini temin etmek için fırsatı olmayan kimseler olarak tarif edildiğine temas etmiştik. Cenâb-ı Hak Kur'an'da, zekâtın harcama kalemleri içinde, fakirleri ilk sırada sayarak, bu sınıfa verdiği önemi göstermiştir. Bazı âlimlere göre, kazanma gücüne sahip olan ve ibadet için bir yere çekilen kimseye zekât verilmez. Ancak kendini tamamen yararlı ilim tahsiline veren kimseye zekât verilebilir.⁴⁴ Bu sebeple günümüzde ilim tahsil etmek, İslam'ı anlatmak gibi ulvî gayelerle meşgul olduğu için geçimini temin ile uğraşamayan kimselerin şahsî ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilmelidir. Yine bu fon, yurt içinde ve yurt dışında öğrenim yapmak isteyen öğrencilere burs vermekte kullanılabilir.⁴⁵

2.2. MİSKİNLER

Miskin kelimesi ise Arapça sakin olmak, hareketi sona ermek anlamlarına gelen “s-k-n” kökünden türemiştir. Bu manada hareketin zıddına, sükûn

⁴⁴ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali bin Süleyman bin Ahmed el-Merdâvî (v. 885/1480), **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf**, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İ'lân, y.y., 1995, c. VII, s. 210; Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 379.

⁴⁵ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 379.

denilmektedir.⁴⁶ Miskinin, zelil ve zayıf anlamı vardır ki, bu sebeple fakirlere miskin de denilmiştir.⁴⁷

Miskin ile alakalı olarak Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadis vardır: “Miskin, kapı kapı dolaşırken verilen bir iki lokmanın veya bir iki hurmanın geri çevirdiği kimse değildir. Fakat gerçek miskin, ihtiyacını giderecek bir şey bulamayan ve halini anlayıp kendisine tasaddukta bulunacak biri çıkmayan, (buna rağmen) kalkıp halktan bir şey istemeyen kimsedir.”⁴⁸ Bu hadise göre halk kapı kapı dolaşıp dilenen kimselere miskin diyordu. Hz. Peygamber ise, hayır yapmak isteyenlere bir ideal göstererek, öncelikle elinden tutulması gerekenleri bildirmiştir. Asıl, muhtaçlığı fark edilemeyen ve dilenmeyen kimselere yardım edilmelidir.⁴⁹ Bazı rivayetlerde, hadisin sonunda “Onlar yüzüstülük ederek istemezler”⁵⁰ ayetinin de delil olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵¹ Dolayısıyla bu hadiste miskin tarif edilmemekte, insanlar fakirleri, miskin diye adlandırdıkları için bu kavramın kullanıldığı görülmektedir.⁵²

2.2.1. Fakîhlere Göre Miskinler

1. Hanefî ve Mâlikîlere göre miskin hiçbir şeyi olmayan kimsedir.⁵³ Bunlara göre, Beled suresindeki “toprağa bulanmış miskin”⁵⁴ ifadesi, sanki giysisi bile olmadığı için toprağı örtü olarak kullanan kimseyi tasvir etmektedir. Yine “Miskin,

⁴⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “s-k-n” md., c. III, s. 2052.

⁴⁷ Zebîdî, **a.g.e.**, “s-k-n” md., c. XXXV, s. 200.

⁴⁸ Buhârî, “Zekât”, 53; Müslim, “Zekât”, 101; Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Nesâî, “Zekât”, 78.

⁴⁹ Ebû Süleyman Hamd bin Muhammed el-Hattâbî (v. 388/998), **Meâlimü's-Sünen**, I-IV, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, t.y., c. II, s. 61.

⁵⁰ Bakara, 2/273.

⁵¹ Bkz. Buhârî, “Tefsîr”, 48; Müslim, “Zekât”, 102; Nesâî, “Zekât”, 78.

⁵² Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 515.

⁵³ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 8; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 110; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 277; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 143-144.

⁵⁴ Beled, 90/16.

kapı kapı dolaşırken verilen bir iki lokmanın veya bir iki hurmanın geri çevirdiği kimse değildir...”⁵⁵ hadisini de, miskinın daha kötü durumda olduğuna dair delil olarak değerlendirirler. Zira hadise göre “miskin bir iki lokmaya ihtiyaç duyan ve ihtiyacını giderecek bir şey bulamayan kimse” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca dil bilimcilerden, şiirden, ayetten ve hadisten deliller getirerek miskinın fakirden daha yoksul olduğunu ispata çalışırlar.⁵⁶

Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî ve İmâmiyye fakîhleri ise miskini fakirden daha iyi durumda olan kimse olarak tanımlarlar.⁵⁷ Bu görüş sahipleri ise, “Gemi var ya, o, denizde çalışan miskin kimselerini”⁵⁸ ayetini delil olarak getirirler. Ayette gemi sahibi olan kimseler “miskin” olarak vasıflandırılmıştır. Bunlara göre, zekâtın harcama kalemlerinin ilk sırasında fakirlerin sayılması da, onların daha muhtaç durumda olduklarını gösterir. Yine bu görüşü savunanlar, Hz. Peygamber’in fakirlikten Allah’a sığınırken⁵⁹, “Allah’ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak ruhumu kabzet ve kıyamet günü de miskinler zümresiyle birlikte haşret”⁶⁰ buyurmasını da delil olarak alırlar. Zira Hz. Peygamber fakirlikten Allah’a sığınırken, daha kötü durumda olan miskinliği talep etmesi tenakuz olurdu. Bu görüş sahipleri ayrıca lügatten ve şiirden de deliller getirirler.⁶¹

Fakîhler fakirleri veya miskinleri daha muhtaç kimseler olarak tanımlarken, kendi görüşlerini desteklemek için karşı görüşün fikirlerini de tenkit etmişlerdir.⁶² Ancak fakiri veya miskini daha muhtaç durumda kabul etmek netice itibarıyla aynı

⁵⁵ Buhârî, “Zekât”, 53; Müslim, “Zekât”, 102; Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Nesâî, “Zekât”, 78.

⁵⁶ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 8; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 466; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 246 vd.; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 144-145.

⁵⁷ Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 182; İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 147-148; Tûsî, **a.g.e.**, c. I, s. 236-237; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, c. II, s. 195; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 403.

⁵⁸ Kehf, 18/79.

⁵⁹ Bkz. Nesâî, “İstiâze”, 15; 16; 17.

⁶⁰ Tirmizî, “Zühed”, 37.

⁶¹ Bkz. Ebu’l-Hüseyn Yahya bin Ebu’l-Hayr bin Sâlim el-İmrânî (v. 558/1162), **el-Beyân fi Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî**, I-XIV, Dâru’l-Minhâc, Beyrut, t.y., c. III, s. 413-414; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 109 vd.; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 207 vd.

⁶² Tartışmalar ve diğer deliller için bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 109 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 246 vd.

sonuca çıkmaktadır ki, bu iki sınıf, asli ihtiyaçlarını temin edemeyecek durumda olan kimselerdir.⁶³ Birisi diğ erinden daha fazla muhtaç olmak dışında aralarında fark olmayan iki sınıftan daha iyi durumda olana zekât veriliyorsa, daha kötü olana evleviyetle verilecektir. Bu beliğ sözlerde olmaması gereken bir durumdur.⁶⁴ Bu görüşler açısından, muhtaçlara zekâttan daha fazla pay ayırma maksadının dışında, iki ayrı isimle bu sınıfları saymanın pratikte başka bir faydası görünmemektedir.

2. Hz. Ömer,  krime gibi bazı sah biler  göre, miskin gayrimüslimlerin muhtaçlarıdır.⁶⁵ Bu görüşün dil yapısı yönünden kuvvet kazandığını söyleyen Hamîdullah, Sâmî dillerde ve Hammurabi kanunlarında miskin kelimesinin bir diğ er ülkeye yerleşmiş bulunan yabancı manasına geldiğini söylemektedir.⁶⁶ Son dönem bazı araştırmacılar da bu görüşü tercih etmektedir.⁶⁷

3. Bazılarına göre miskin ihtiya ını dışa vuran ve dilenen kimsedir.⁶⁸ Bu görüşü tercih eden Taberî'ye göre fakire istemesinden ve dilenmesinden dolayı düştüğü zillet sebebiyle miskin denilmiştir. Ona göre zaten fakirin dilenmeyen kimse olduğu ‘‘Onlar yüzsüzlük ederek istemezler...’’⁶⁹ ayetinde belirtildiğ  için, dilenen kimseler de miskinler olacaktır.⁷⁰

Ancak dilenme dinimizce hoş karşılanmadığı i in⁷¹, miskin dilenen kimse olarak tanımlanması ve zekâtın harcama kalemleri içinde dilenenlere yer verilmesi bu görüşü tartışmaya açık hale getirmektedir. Ayrıca; ‘‘...Asıl iyilik, o kimsenin yaptığ ıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır.

⁶³ Yeniçeri, ** sl m’da Devlet Bütçesi**, s. 195.

⁶⁴ Muhammed Reşîd Rızâ (v. 1935), **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm: Tefsîru’l-Menâr**, I-XII, Dâru’l-Menâr, 2. bs., y.y., 1947, c. X, s. 571.

⁶⁵ Taber , **a.g.e.**, c. XI, s. 513-514; Beğav , **a.g.e.**, c. IV, s. 62; Kurtub , **a.g.e.**, c. X, s. 255.

⁶⁶ Ham dullah, ** sl m Peygamberi**, c. II, s. 971.

⁶⁷ Bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s. 344; Aky z, **Zek t**, s. 510.

⁶⁸ Taber , **a.g.e.**, c. XI, s. 509-510; R z , **a.g.e.**, c. XVI, s. 113; Kurtub , **a.g.e.**, c. X, s. 249-250.

⁶⁹ Bakara, 2/273.

⁷⁰ Bkz. Taber , **a.g.e.**, c. XI, s. 524-515.

⁷¹ Bkz.  bn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. IV, s. 260.

Yakınlara, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...”⁷² ayetinde, miskinle birlikte dilenen kimselerin de ayrıca zikredilmesi, miskinler ile dilenen kimselerin ayrı birer sınıf olduklarını düşündürmektedir.

4. Katade’ye göre ise miskin, fakirlerin aksine sağlıklı ihtiyaç sahibidir.⁷³

5. Bazılarına göre de miskin muhacirlerin dışındaki muhtaçlarıdır.⁷⁴

2.2.2. Kur’an’da Miskinler

Kur’an’ın nüzul sürecinin başından sonuna kadar her aşamasında yer alan miskin kavramı, Mekkî surelerde, Kehf suresinin 79. ayetinde, birden fazla gemi sahibini ifade etmek üzere çoğul geldiği yer hariç, hep tekil olarak ve genelde müşriklerin miskinlere karşı tavırlarının kınanması şeklinde gelmiştir.⁷⁵

Nüzul itibariyle ikinci sırada yer alan Kalem suresinde hiçbir miskinın yanlarına gelmemesi için fısıldaşarak sabah erkenden bahçelerine giden bahçe sahibi kimselerin bahçelerinin maruz kaldığı felaket ve Mekkeli müşriklerin de aynı tavrı sergiledikleri için benzer bir imtihana maruz kaldıkları anlatılır.⁷⁶ Bu surede bahsi geçen miskinlerin bahçedeki yetişen ürünlere ihtiyaç duyan kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

Mekkî surelerde miskin kavramının geçtiği iki ayette onları doyurma(ma)ktan⁷⁷, üç ayette de onları doyurmaya teşvik etme(me)kten⁷⁸

⁷² Bakara, 2/177.

⁷³ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 511.

⁷⁴ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 511-513; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 113; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 250.

⁷⁵ Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Kalem, 68/24; Hakka, 69/34; Müddessir, 74/44; Fecr, 89/18; Beled, 90/16; Mâûn, 107/3.

⁷⁶ Bkz. Kalem, 68/17 vd.

⁷⁷ Bkz. Müddessir, 74/44; Beled, 90/16.

⁷⁸ Bkz. Hakka, 69/34; Fecr, 89/18; Mâûn, 107/3.

bahsedilmektedir. İki ayette ise akraba ve yolcuyla birlikte miskine haklarının verilmesi⁷⁹ emredilmektedir.

Medenî surelerde ise, miskin kavramı, genelde çoğul olarak geçmekte ve çoğunlukla Müslümanlara hitap edilmektedir.⁸⁰ Yine bu dönemde dördü fidye ve kefâretlerde olmak üzere beş ayette miskin doyurmaktan bahsedilirken⁸¹, ganimetlerin beşte biri ile fey'in harcama kalemlerinin sayıldığı ayetlerde, "bunlar, Allah'a, Resulüne, akrabalara, yetimlere, miskinlere ve yolcuya aittir"⁸² buyrularak her iki gelir kaleminde de miskinlere yer verilir.

Mekkî surelerde olduğu gibi, bazı Medenî surelerde de özellikle akraba, miskin ve yolcuya yardımdan bahsedilir.⁸³ Râzî'ye göre bu durum, söz konusu kimselere yardımın sadece zekâtla sınırlı olmadığını, zekât yükümlüsü olmasa bile insanların, bu kimselere ihsanda bulunmasının gerekli olduğunu gösterir.⁸⁴ Bakara suresinin 177. ayetinde "Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Yakınlara, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar" denildikten sonra, onların ayrıca namaz kıldıklarından ve zekât verdiklerinden bahsedilmesi, bu hususu desteklemektedir. Benzer bir ifade İsrâiloğulları için Bakara suresi 83. ayette şöyle yer almaktadır: "Vaktiyle biz, İsrâiloğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, miskinlere iyilik edeceksiniz diye söz almış ve 'İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin' diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz." İki ayette ise Yahudiler'e meskenet damgası vurulduğundan bahsedilmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

⁸⁰ Bkz. Bakara, 2/ 177; 215; Nisâ, 4/8; 36; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; Nûr, 24/22; Haşr, 59/7.

⁸¹ Bkz. Bakara, 2/184; Mâide, 5/89; 95; Mücâdele, 58/4; İnsân, 76/8.

⁸² Bkz. Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7.

⁸³ Bkz. Bakara, 2/177; 215; Nisâ, 4/36.

⁸⁴ Râzî, **a.g.e.**, c. XXV, s. 125.

⁸⁵ Bkz. Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/112.

Miskin kavramının geçtiği ayetler incelendiğinde, onların şu özellikleriyle ön plana çıktıkları görülmektedir:

1. Hem İslamî davetin başlarında Mekke’de olduğu gibi Müslümanların zayıf, güçsüz ve azınlık olduğu dönemlerde, hem de Medine gibi daha güçlü ve organizeli toplumlarda görülen kimselerdir.

2. Müslüman, müşrik ve ehl-i kitap toplumlarda rastlanabilen, her zaman her ortamda karşılaşılabilen kimselerdir.

3. Ürün kaldıran kimselerin, ürünlerine ihtiyaç duyan kimselerdir.

4. Doyurulmaya (yemeğe) ihtiyaç duyan ve doyurulmaları için inanan/inanmayan herkesin birbirini teşvik etmesi gereken kimselerdir.

5. Akraba ve yolcularla birlikte insanların mallarında hakkı olan kimselerdir. Ve bu hak zekâtla sınırlı olmayan bir haktır.

6. Tüm fidye ve kefaretlerde doyurulması gereken kimselerdir.

7. Ganimetin beşte biri ile fey’in verilmesi gereken kimseler arasındadır.

Kanaatimizce ayetler, toplumda hemen herkesin ihtiyaç sahibi olduğunu bildiği, muhtaçlığı evinin halinden –bazen evsizliğinden-, kılık ve kıyafetinden hemen anlaşılan kimseleri tarif etmektedir. Bunlar kendilerine bazen fakir, bazen yoksul, bazen de muhtaç gibi isimler verilen ve her toplumda, her zaman karşılaşılabilecek kimselerdir. Bu çerçevede miskinın tarifi şöyle yapılabilir:

Miskin, ihtiyacını dile getirsin veya getirmesin, çalışsın veya çalışmasın, sakat/özürlü olsun veya olmasın toplum tarafından ihtiyaç sahibi olduğu hemen fark edilen, öncelikli ihtiyaçları sebebiyle çoğunlukla kendilerine temel ihtiyaç maddelerinden gıda ve giyim yardımı yapılan ve muhtaç denilince ilk akla gelen Müslim veya gayrimüslim kimselerdir.

Kur’an’da fidye ve kefaretlerin verileceği kimse olarak hep miskinler zikredilmiştir. Bundan, miskinlerin daha fazla ihtiyaç duyduğu için doyurulmalarına yönelik bir teşvik yapıldığı sonucu çıkabileceği gibi, kendilerini Allah yoluna adayan

fakirlerin, dinin belli kurallarını ihlal eden kimselerin ceza nitelikli ödemelerinden (kefâret) müstağni tutuldukları sonucu da çıkabilir.

Miskin kelimesinin Mekke’de tekil olarak kullanılmasından, Müslümanların azınlık olarak yaşadığı ortamlarda yoksulları doyurmanın ferdî gayretlerle ve dar çerçevede olduğu/olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Medine döneminde ise Müslümanlar yoksullar için daha organize faaliyetler yapacak duruma geldiklerinde kavram çoğul olarak kullanılmaya başlamıştır.

2.2.3. Günümüzde Miskinler

Cenâb-ı Hak Kur’an’da, toplumun bu ihtiyaç içinde kıvranan kesimini, fakirlerden sonra ikinci öncelikli yardım edilmesi gerekenler olarak bildirmiştir. Kur’an’da, hem tüm gelirlerin harcama kalemleri arasında hem de insanların mallarında hakkı olan kimseler arasında zikredilerek, miskinlere yardımın sadece zekâtla sınırlı bir yardım olmadığı vurgulanır. Öyleyse günümüzde de yoksullara, zekâtla birlikte, her türlü infak ve kefâret yoluyla sahip çıkılmalı ve karınları doyurulmalıdır.

Toplumda yoksul olarak bilinen ve bazen karınlarını doyuracak yiyeceği bulmakta dahi zorlanan miskinlere bu özellikleri sebebiyle, inanan/inanmayan tüm insanların yardıma koşması ve birbirlerini yardıma teşvik etmesi gereklidir.

Ayetlerde miskinleri doyurmayı teşvikin vurgulanmasından⁸⁶ ise, bu işin organize bir faaliyet olarak yapılmasının, kampanyalar düzenlenmesinin ve seferberlik halinde yoksulluk probleminin çözülmesi için çalışılmasının tavsiye edildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

⁸⁶ Bkz. Hakka, 69/34; Fecr, 89/18; Mâûn, 107/3.

2.3. ÂMİLÎN (ZEKÂT MEMURLARI)

Âmil, sözlükte birisinin işi, mülkü veya malı ile ilgili işleri üstlenen kimse olarak tanımlanır.⁸⁷ Kur'an'da zekâtın harcama kalemleri arasında üçüncü sırada zekât memurları kastedilerek, “el-âmilîne aleyhâ” (zekât işlerinde çalışanlar) tabiri kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak, zekât işinde çalışan memurlara, zekâtın harcama kalemleri arasında yer vererek bu mükellefiyetin fertlerin insafına bırakılmış bir lütuf ve bağış olmadığını, bilakis devletin kontrol ve idaresi altında yerine getirilmesi gereken zorunlu bir görev olduğunu bildirmiştir.⁸⁸ Hz. Peygamber de Kur'an'da zekât memurlarına yer verilmesinden sonra, her bölge için ayrı zekât tahsildarları tayin edip göndermiştir.⁸⁹

“Zekâtı hakkaniyetle toplayan tahsildar evine dönünceye kadar, Allah yolunda cihad yapan asker gibidir”⁹⁰ buyurarak, zekât memurlarına verdiği önemi ifade eden Hz. Peygamber'in, zekât memuru olarak atayacağı kimselerde liyakate önem verdiği de bilinmektedir. Bir gün Hz. Ebû Zerr, zekât memuru olarak atanmayı isteyince Hz. Peygamber ona şu ikazda bulunmuştur: “Ey Ebû Zerr! Sen zayıfsın, memurluk ise bir emanettir. Bu vazife, onu hak ederek alan ve üzerine düşenleri eksiksiz eda eden kimse hariç kıyamet günü rezillik ve pişmanlık sebebidir.”⁹¹

⁸⁷ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, “a-m-l” md., c. IV, s. 3107.

⁸⁸ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 391; Özek v.d., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 113; Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, s. 206.

⁸⁹ Hz. Peygamberin bazı bölgelere gönderdiği zekât memurları için bkz. İbn Hişâm, **a.g.e.**, c. II, s. 600; Muhammed bin Abdulkerîm bin Abdulvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr (v. 630/1232), **el-Kâmil fi't-Târih**, I-XI, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. II, s. 168-169.

⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce (v. 273/887), **Sünenü İbn-i Mâce**, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, t.y., “Zekât”, 14; Ebû Dâvud, “Harac”, 7; Tirmizî, “Zekât”, 18.

⁹¹ Müslim, “İmâret”, 16.

2.3.1. Fakîhlere Göre Zekât Memurları

Zekât memurları, Hz. Peygamber tarafından zengin de olsalar zekât alabilecek kimseler arasında sayılırken⁹², fakîhler ise genelde zekât memurlarının; Müslüman, güvenilir, işin ehli, zekât hükümlerini bilen kimseler olmaları gerektiğini söylemişlerdir.⁹³

Hanefîler'in çoğunluğuna göre zekât memuru zengin bile olsa zekât alabilecek tek sınıftır. Hz. Peygamber'in soyundan gelenler ise zekât memuru olamazlar. Eğer olurlarsa da maaşlarını zekât bütçesinden alamazlar. Zekât memurlarının alacağı ücret kendilerine ve yardımcılarına orta derecede yetecek kadardır. Ancak bu miktar topladığının yarısını geçemez. Topladığı zekât helak olursa hiçbir şey alamaz.⁹⁴

Şâfiîler'e göre mal sahibi zekâtını kendisi dağıtıyorsa zekât memuru sınıfı düşer. Devlet toplayıp dağıtıyorsa zekât dağıtımına zekât memurlarından başlanır. Çünkü onlar işlerinin karşılığını almaktadırlar. Ancak hak ettikleri ücret, toplanan zekâtın sekizde birini geçmemelidir. Bu oranı geçtiği takdirde 'zekât gelirlerinden takviye edilir' diyenler de, 'diğer gelirlerden ödenir' diyenler de olmuştur. Bazılarına göre de devlet başkanı bu iki seçenekten birini seçebilir. Topladıkları zekât telef olsa bile yine kendilerine ücret ödenir. Zekât memurunun Hz. Peygamber'in soyundan olmasının ise mahzuru yoktur. Çünkü bu durumda o zekât değil, ücret almaktadır.⁹⁵

⁹² Muvatta, "Zekât", 29; Ebû Dâvud, "Zekât", 24; İbn Mâce, "Zekât", 27.

⁹³ Bkz. Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 80; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 145; Ebû Abdullah Muhammed bin Abdurrahman el-Makribî (v. 954/1547), **Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl**, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. III, s. 230.

⁹⁴ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 9; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 467-468; Muhammed Emîn İbn Âbidîn (v. 1252/1836), **Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr**, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, c. III, s. 284 vd.

⁹⁵ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn bin Şerif en-Nevevî (v. 676/1277), **Kitâbu'l-Mecmû': Şerhu'l-Muhezzeb li's-Şirâzî**, I-XXIII, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, t.y., c. VI, s. 167-168; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 406-407.

Mâlikîler'e göre de zekât dağıtmaya zekât memurlarından başlanır. Memurun zengin olması mümkündür, ama Hz. Peygamber'in soyundan veya gayrimüslim olması caiz değildir.⁹⁶

Hanbelîler'e göre zekât memuru hak ettiği önceden belirlenmiş ücreti alır. Eğer ücret önceden belirlenmemişse ecir misil alır. Ahmed bin Hanbel'in bir görüşüne göre zekât memurunun kafir olamayacağı, diğer rivayete göre ise olabileceği söylenmektedir. Zira ayetteki umumi ifade buna delalet etmektedir. Bazı Hanbelî fakîhleri de bu görüşü savunmuştur.⁹⁷

Hz. Peygamber'in, "Kim bize memur olursa, kendine bir eş edinsin. Hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin. Meskeni yoksa bir mesken edinsin"⁹⁸ hadisi, memurun ihtiyacına göre maaşının değişebileceğini göstermesi açısından önemlidir.

2.3.2. Kur'an'da Zekât Memurları

"Âmil" kavramı, Kur'an'da tekil ve çoğul olarak daha çok iyi ve kötü amel işleyenleri ifade etmek üzere hem Mekkî hem de Medenî surelerde geçmektedir.⁹⁹ Kavram, sadece Tevbe suresinin 60. ayetinde "el-âmilîne aleyhâ" (zekât işlerinde çalışanlar) ifadesiyle zekât memurları anlamında geçmiştir. Hadislerde ise bu kavramın yanı sıra zekât memurlarını ifade etmek üzere, kâsım¹⁰⁰, hâzin¹⁰¹, sâil¹⁰² ve musaddık¹⁰³ gibi kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁴

⁹⁶ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 145-146; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 230.

⁹⁷ Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 107; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 223-226.

⁹⁸ Ebû Dâvud, "Harac", 10.

⁹⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/136; 195; En'âm, 6/135; Hûd, 11/93; 121; Mü'minûn, 23/63; Ankebût, 29/58; Saffât, 37/61; Zümer, 39/39; 74; Fussilet, 41/5; Gâşîye, 88/3.

¹⁰⁰ Bkz. Buhârî, "Humus", 7.

¹⁰¹ Bkz. Ebû Dâvud, "Harac", 13.

¹⁰² Bkz. Ebû Dâvud, "Harac", 12.

¹⁰³ Bkz. Buhârî, "Zekât", 39.

Tevbe suresinin 103. ayetinde ise “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin” buyrulmaktadır. Müfessirlerin çoğu ayette belirtilen sadakadan maksadın zekât olduğunu belirtmişler ve bu ayeti, zekâtın devlet otoritesi tarafından toplanmasına bir delil olarak almışlardır.¹⁰⁵

Mekke döneminde ve Medine döneminin ilk yıllarında ödeme vakti ve miktarı, müminlerin o günlerde sahip oldukları iman gücüne ve gönüllerinin arzusuna bırakılan zekâtın¹⁰⁶, Tevbe suresinin 60. ayetinde zekât memurlarına yer verilmesinden sonra tam bir müessese halini aldığı, uygulamalardan¹⁰⁷ anlaşılmaktadır. Zekâtın müesseseleşmesinde, zekât işlerinde çalışacak kimselere ondan bir hisse ayrılmış olmasının da önemli bir etkisi olmuştur.¹⁰⁸ Zekât işinde çalıştığı halde ondan pay almak istemeyen Hz. Ömer’e, “Bunu al, ihtiyacın yoksa tasadduk et”¹⁰⁹ buyuran Hz. Peygamber’in, zekât memurlarına yaptıkları işin karşılığını mutlaka verdiği görülmektedir.

Maaşlarının topladıkları zekâtı vermesi, zekât memurlarının, mal sahiplerinden ayrıca bir mal talep etmelerini ve onlara haksızlık yapmalarını engellemiştir.¹¹⁰ Hatta Hz. Peygamber’in zekât memurlarına hediye almayı bile yasakladığı bilinmektedir. Rivayet edildiğine göre, zekât toplamak üzere gönderdiği bir memur döndüğünde “Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler” deyince, Hz.

¹⁰⁴ Zekât memurları için kullanılan bu ve benzeri kavramların anlamları ve birbirinden farkları için bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, s. 73-81.

¹⁰⁵ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 659; Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 364 vd.; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 181-182; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 357 vd.

¹⁰⁶ M. Tahir Bin Âşûr, **İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi**, çev. Vecdi Akyüz, Rağbet Yay., İstanbul, 2000, s. 251; Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 54.

¹⁰⁷ Hz. Peygamber’in değişik beldelere zekât memurları göndermesi, zekât mallarını yazdırması ve muhtemel zekât gelirini tespit için tahminde bulundurması ile ilgili misaller için bkz. Muhammed Abdulhay el-Kettânî (v. 1962), **Nizâmu’l-Hükûmeti’n-Nebeviyye**, I-II, thk. Abdullah el-Hâlidî, Dâru’l-Erkam bin Ebi’l-Erkam, Beyrut, t.y., c. I, s. 314-317.

¹⁰⁸ Yavuz, **İslâm’da Zekât Müessesesi**, s. 351.

¹⁰⁹ Buhârî, “Zekât”, 51; Müslim, “Zekât”, 110; Nesâî, “Zekât”, 96.

¹¹⁰ Mâverdî, **a.g.e.**, s. 156.

Peygamber minbere çıkmış ve şu önemli ikazda bulunmuştur: “Ben sizden birini, Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: ‘Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler’ der. Bu adama, babasının veya anasının evinde otursaydı da, eğer doğru sözlüyse hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde kıyamet günü Allah’la karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise bağırarak, sığır ise böğürecek, koyun ise meleyecektir.” Sonra Hz. Peygamber, koltuk altındaki beyazlık gözükecek kadar ellerini kaldırmış ve üç defa “Allah’ım! Tebliğ ettim mi?”¹¹¹ buyurarak, bu konudaki hassasiyetini göstermiştir.

2.3.3. Günümüzde Zekâtın Toplanması ve Dağıtılması

Hz. Peygamber ve sonraki iki halife döneminde zekât memurları, emvâl-i bâtine (örtülü, gizli mallar) ve emvâl-i zâhire¹¹² (açık mallar) tüm malların zekâtlarını alırlardı. Hz. Osman’ın ise, kendi zamanında malların çoğalması sebebiyle veya kötü niyetli zekât memurlarının insanların mallarını araştırıp da onlara zorluk ve sıkıntı vermelerinden korktuğu için, emvâl-i bâtinenin zekâtını vermeyi mal sahiplerine bıraktığı bilinmektedir.¹¹³

Kardâvî, 1952 Şam konferansından naklederek, günümüzde iki sebepten dolayı, devletlerin gizli-açık bütün mallardan zekât alması gerektiğini aktarır: İlk olarak halk açık ve gizli malların her türlüşünden zekât vermeyi terk etmiştir. İkincisi Hz. Osman’ın uygulamasına göre açık malların zekâtlarını, zekât memurları alıyor, gizli malları sahiplerinin vicdanlarına bırakıyordu. Bugün hemen bütün mallar açık

¹¹¹ Buhârî, “Hibe”, 17; Müslim, “İmâret”, 26; Ebû Dâvud, “İmâret” 11.

¹¹² Emvâl-i bâtine, altın, gümüş, ticaret malları gibi gizlenmesi mümkün olan mallar; emvâl-i zâhire ise hayvanlar, ekinler ve meyveler gibi gizlenmesi mümkün olmayan mallardır. Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 250; Mâverîdî, **a.g.e.**, s. 145; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 386; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 244.

¹¹³ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 169-170; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 386.

mal haline gelmiştir. Hz. Osman'ın kararına bağlı kalındığı durumlarda bile gizli malların açığa çıkmasıyla tüm zekâtları devlet tahsil etmelidir.¹¹⁴

Normal şartlarda devlet eliyle toplanması ve gerekli harcama kalemlerine dağıtılması gereken zekât¹¹⁵, devletin bu işi üstlenmediği durumlarda ise, bizzat mükelleflerin kendileri tarafından sayılan sınıflara ödenmek zorundadır. Zira zekât, kişinin Allah'a itaat adına yerine getirip, Allah'a yakınlaşmayı hedeflediği malî bir ibadettir. Bu yönü zekâtın diğer vergilerden ayrıldığı noktalardan birisidir.¹¹⁶ Ancak büyük bir potansiyele sahip olan zekâtın¹¹⁷, münferiden ve teşkilatsız olarak dağıtılması, hedef ve gayelerinden belki en alt seviyede olanlarının bile gerçekleştirilememesine neden olmaktadır.¹¹⁸ Bu durumda zekâtla hedeflenen önemli gayelere ancak, devletin toplamadığı durumlarda da Müslümanların bir araya gelerek kuracakları güvenilir kurumlarla zekâtlarını bir elde toplayıp gerekli hizmetlere sarf etmeleriyle ulaşılabilecektir.¹¹⁹

Kanaatimizce zekât memurlarının, harcama kalemleri arasında üçüncü sırada sayılması da önemli bir mesaj taşımaktadır. İlk iki sınıf (fakirler/miskinler) zekâtın kurumsallaşmadığı, kişilerin zekâtlarını ferdî olarak verdiği yer ve zamanlarda da ihmal edilmemesi gereken sınıfları gösterir. Daha sonraki sınıflar ise memurlardan sonra zikredilerek, sanki kurumsal bir yapıyla kendilerine zekâtın ulaştırılması gerektiği bildirilmiş olmaktadır. Yeri geldikçe her sınıfta kurumsallığın önemine temas edeceğiz.

¹¹⁴ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 521. Ayrıca bkz. Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, s. 176-177.

¹¹⁵ Zekâtın devlete ödenmesini şart gören ve görmeyen görüşler için bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 510-520; Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 427-433; Akyüz, **Zekât**, s. 129-138.

¹¹⁶ Benzeyen/benzemeyen yönleriyle zekât-vergi karşılaştırması için bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 669-674; Ali Muhyiddin Ali Karadâğî, **Buhus fî Fıkhi'l-Muâmelâti'l-Mâliyyeti'l-Muâsıra**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001, s. 16 vd.; Akyüz, **a.g.e.**, s. 112 vd.

¹¹⁷ Bu konuda yapılan ilmi bir toplantıda, 80'li yıllardaki Türkiye'deki zekât potansiyeli araştırılarak bu potansiyelin çok önemli meblağlara ulaştığı tespit edilmiştir. Bkz. Ali Özek v.d., **Türkiye'de Zekât Potansiyeli**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, t.y.

¹¹⁸ Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 436; Akyüz, **a.g.e.**, s. 140.

¹¹⁹ Bkz. Muhammed Ebu Zehra (v. 1974), **Uygulamalı Zekât Hukuku: Temel Kaideler**, çev. Osman Şekerci, Selçuklu Matbaası, y.y., 1978, s. 86-87.

2.4. MÜELLEFE-İ KULÛB

“E-l-f” kökünden gelen te’lîf kelimesinin, “ülfet/sevgi koymak, ayrılıktan sonra iki kimsenin arasını birleştirmek, onları bir araya getirmek, birleştirmek”¹²⁰ gibi anlamları vardır. Bu kökten türeyen müellefe ile kalbin çoğulu kulûb kelimesinden oluşturulmuş “müellefe-i kulûb” terkiibi, “gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler” anlamına gelmektedir.¹²¹ Terim olarak ise, “İslam dinine alıştırmak, ısındırmak ve ona inanmalarını sağlamak için sadakalardan (zekâtlardan) kendilerine pay ayrılan kimseleri”¹²² ifade eder. Kimlerin müellefe-i kulûb sınıfına dahil olduğuna dair yapılan değerlendirmelerde aşağı yukarı aynı sonuca varan değişik tasnifler yapılmıştır.¹²³

Netice itibariyle bu kavram genelde; “Maddi ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm’a ve Müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan gayrimüslimleri, kendilerinin veya bağlılarının İslâm’ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır.”¹²⁴

2.4.1. Fakîhlere Göre Müellefe-i Kulûb

Hz. Peygamber’in, kötülüklerinden emin olmak veya kalplerini İslam’a ısındırmak amacıyla birçok kişiye maddi harcamada bulunduğu ve bu siyasetin

¹²⁰ Zebîdî, **a.g.e.**, “e-l-f” md., c. XXIII, s. 33.

¹²¹ Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 475.

¹²² Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 519 vd.

¹²³ Müellefe-i kulûbla ilgili farklı tasnifler için bkz. Mâverdî, **a.g.e.**, s. 156; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 262; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. IV, s. 167.

¹²⁴ Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, s. 475.

müspet sonuçlar verdiği bilinmektedir.¹²⁵ Halifeliği döneminde Hz. Ebubekir'in bu kalemden tahsisat ayırdığı iki kişiye, Hz. Ömer'in, İslamiyet'in yayılıp güçlendiği ve Müslümanların kuvvetlendiği gerekçesiyle karşı çıkarak tahsisatı engellediği rivayet edilmektedir.¹²⁶ Hz. Ebubekir'den sonraki üç halifenin de müellefe-i kulûba fiilen destek sağlayıp sağlamadığı bilinmemektedir.¹²⁷

Bazı sahâbiler ve tâbiîn imamlarıyla Hanefîler'in ve Mâlikîler'in çoğunluğu tarafından savunulan görüşe göre, bu sınıfa giren kimselere sadece Hz. Peygamber hayattayken ödeme yapılmıştır. Bu kimselere artık ödeme yapılmaz.¹²⁸ Bu konuda sahâbe icmasının olduğu söylenmiştir.¹²⁹

Şâfiî mezhebine mensup fakîhler, kafirlere zekât verilemeyeceği kanaatinde oldukları için, bu sınıfın gayrimüslimlerine de zekât gelirlerinden değil, diğer gelirlerden verilebileceğini söylerler.¹³⁰

Hanbelî mezhebinde ağırlıklı görüş hükmün devam ettiği yönündedir.¹³¹ İbn Kudâme, "Kur'an'da bu sınıf sayılmış ve Hz. Peygamber de vefat edinceye kadar bu

¹²⁵ Muhsin Koçak, **İslam Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları**, Kardeşler Ofset ve Matbaası, Samsun, 1997, s. 47. Bu fondan yardım alan kimselerin listeleri için bkz. Zebîdî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 33 vd.; Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 520; İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 525 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 262 vd. Kaynak eserlerde yer alan isimlerin karşılaştırmalı listeleri ve alınan müspet neticeler için bkz. Nagehan Çakıcı, Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb, **YLT**, Dan. Levent Öztürk, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

¹²⁶ Bkz. Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 325; Kemâleddîn Muhammed bin Abdolvâhid İbn Hümâm (v. 861/1456), **Şerhü Fethu'l-Kadîr**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 265.

¹²⁷ Kallek, "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, s. 475.

¹²⁸ Bkz. Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 81; Ebû Abdullah Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî (v. 189/804), **Kitâbu'l-Asl: el-Mebsût**, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1990, c. II, s. 155-156; Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 9; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 275; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 265; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 146.

¹²⁹ Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 470; İbn Hümâm, **a.g.e.**, c. II, s. 265.

¹³⁰ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 190; Ebu İshâk İbrâhîm bin Ali bin Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (v. 476/1083), **el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. I, s. 315; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 416.

¹³¹ Bkz. İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 407; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 232; Mansûr bin Yûnus el-Behvetî (v. 1051/1641), **er-Ravdu'l-Mürbi' Şerhü Zâdi'l-Müstakni'**, Dâru'l-Müeyyed, y.y., t.y., s. 219-220.

sınıftan birçok kimseye zekât vermiştir. Bu sebeple ancak Hz. Peygamber'in vefatından önce olabilecek nesh iddiasıyla bu sınıf ortadan kalkmaz"¹³² demektedir.

İbn Hazm'a göre devlet toplayıp dağıtıyorsa, sekiz sınıfa da zekât verilir. Kişi kendisi zekâtını veriyorsa iki sınıf düşer: Müellefe-i kulûb ve zekât memurları.¹³³

Geçmişten günümüze konuyu araştıran çok sayıda kimse, "Hz. Ömer'in müellefe-i kulûbu zekâtın harcama kalemleri arasından çıkardığı" görüşünü, farklı delillerle tenkit etmiş ve bu sınıfa zekât verilebileceğini savunmuştur.¹³⁴ Bu delillerden bazıları şunlardır:

1. Hükümün sahâbe icmasıyla nesholduğu düşüncesi geçersizdir. Birçok âlime göre bu ayetin nesholduğuna dair hiçbir delil yoktur.¹³⁵ Tevbe suresi Kur'an'ın son nâzil olan surelerindendir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir müşrik ve müslüman müellefe-i kulûba zekât vermiştir. Kur'an ve sünnete delilsiz olarak muhalefet etmek ve onları terk etmek caiz değildir. Hz. Ömer ve diğer halifeler bu sınıf tamamen ortadan kalktığı için değil, onlara ihtiyaç duymadıkları için zekât vermemişlerdir.¹³⁶

2. "Müslümanlar güçlendi, çoğaldı ve artık müellefe-i kulûba zekât vermeye ihtiyaç kalmadı" düşüncesinin de delili yoktur. Aksine uygulamalar, kalpleri İslam'a ısındırmanın Müslümanların güçlü olduğu zamanlarda olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber, Allah ona birçok fetihler nasip ettikten, İslam yayılıp Müslümanlar güçlü hale geldikten sonra müellefe-i kulûba ihsanda bulunmuştur.¹³⁷ Eğer hüküm

¹³² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 124-125.

¹³³ İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 143-144.

¹³⁴ Müellefe-i kulûb sınıfının yürürlükten kalktığını söyleyen ve bu sınıfın her devirde yürürlükte olacağını savunan bazı kimseler ve görüşleri için bkz. Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 359 vd.; Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 7, 2006, s. 15 vd.

¹³⁵ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 290; Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 114; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 124-125; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 266; Reşîd Rızâ, **a.g.e.**, c. X, s. 576. Nesih iddialarının geçersizliğine dair görüşler için bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 406 vd.

¹³⁶ Abdurrahman bin Muhammed bin Ahmed bin Kudâme el-Makdisî (v. 682/1283); **eş-Şerhu'l-Kebîr**, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İ'lân, y.y., 1995, c. VII, s. 233-234; Behvî, **a.g.e.**, s. 219-220.

¹³⁷ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 523; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. IV, s. 167-168.

güçlü ve çok olmaya bağlanırsa, o takdirde Hz. Peygamber'in "Bu din garip olarak başladı, tekrar garipliğe dönecektir. Gariplere ne mutlu"¹³⁸ hadisinde haber verdiği gibi Müslümanların zayıf ve güçsüz olduğu dönemlerde tekrar müellefe-i kulûba zekât verilmesini kabul etmek gerekir.¹³⁹

3. Fıkıh usulünde yer alan "Bir hüküm türemiş bir kelime üzerine bina edilirse, o kelimenin illet olması gerekir"¹⁴⁰ kaidesince ilgili ayette hüküm, "müellefe" kelimesi üzerine bina edilmiştir ki, bu durum, "te'lif" in bu hükmün illeti olduğunu gösterir. Öyleyse kalpleri ısıdırılacak kimseler varsa onlara zekât verilir, bu kimseler bulunmazsa o pay geçici olarak düşmüş olur. Hz. Ömer'in yaptığı da budur.¹⁴¹ Dolayısıyla herhangi bir zamanda kalbi telif edilecek bir kimse veya Müslümanlara zararı dokunmasından endişe edilen birisi ya da İslam'ın kalbinde iyice yerleşmesi ümit edilen birisi bulunacak olursa ona zekâtta harcama yapılabilirdir.¹⁴²

4. Hz. Ömer'in uygulamasına ondan istedikleri payı alamayan ve artık zararlarından emin olunan Akra' bin Habis ve Uyeyne bin Hısn'ın şahıslarıyla ilgili bir içtihat nazarıyla bakmak mümkündür.¹⁴³ Beytülmal'den geçindiği halde bir türlü İslam için ihlas ve fedakârlıkla çalışmaya yanaşmayan, adeta bedavadan geçinmeye alışmış bu kimselerin kalbinin, arzu edilen noktaya gelmeyeceği düşüncesiyle onlara zekâtta verilen payın kesilmiş olması, ayetin hükmünün mutlak olarak ve herkes için durdurulması anlamına elbette gelmez.¹⁴⁴ Yine rivayetlerde yer aldığına göre Hz.

¹³⁸ Tirmizî, "İmân", 13.

¹³⁹ İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 530.

¹⁴⁰ Bkz. İbn Emîr el-Hâc (v. 879/1474), **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 1983, s. 90.

¹⁴¹ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 406; Ebubekir Sifil, "Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı", **DT**, Dan. Ali Osman Koçkuzu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 191; Koçak, **a.g.e.**, s. 52-53.

¹⁴² Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 266.

¹⁴³ Reşid Rızâ, **a.g.e.**, c. X, s. 576.

¹⁴⁴ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 973; Sifil, **a.g.t.**, s. 191; Koçak, **a.g.e.**, s. 54-55; Kallek, "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, s. 475.

Ömer'in vermeyi reddettiği ödeme zekât fonundan yapılan ödeme değildir. Onun reddettiği şahıslar bir arazinin kendilerine tahsis edilmesini istiyorlardı¹⁴⁵ ki, bunun zekâtla ilgisi yoktur. Ayrıca Hz. Ömer'in hicivleriyle meşhur şair Hutay'e'ye Müslümanları hicvetmemesi için üç bin dirhem ödeme yaptığı rivayeti¹⁴⁶ ile bu sınıfa ödeme yapmaya devam ettiğini gösteren diğer bazı rivayetler¹⁴⁷, onun bu fonu tamamen yürürlükten kaldırmamış olabileceğine dair bir fikir vermektedir.

5. Kardâvî'nin bazı Mâlikîler'den aktardığı güzel bir yaklaşım vardır: “Kalbleri ısındırılan kişilere zekât malından vermenin sebebi, bize yardım etmesi değildir ki, İslam'ın güçlenip yayılmasıyla müellefe-i kulûb payı da kalkmış olsun. Belki ona zekât malından vermenin gayesi, cehennem ateşinden kurtarmak için İslam'a teşvik etmektir.”¹⁴⁸ Bu görüş aslında Hz. Peygamber'den nakledilen bir görüştür. O şöyle buyurur: “Ben, nazarımda daha sevgili olana hiçbir şey vermezken, yüzü üstü ateşe düşeceğinden korktuğum insanı kurtarmak için ona ihsanda bulunurum.”¹⁴⁹ Hadis şârihlerinin naklettiğine göre, müellefe-i kulûbtan bir gruba bol bol verip de Ashâb-ı Suffe'den Cuayl bin Sürâka'ya bir şey vermeyen Hz. Peygamber, davranışının hikmetini soran Sa'd bin Ebî Vakkas'a yukarıdaki cevabı vermiştir.¹⁵⁰ Yine Hz. Peygamber'in “Doğrusu ben, daha yeni Müslüman olmuş, küfründen daha yeni kopmuş kişilere, kalplerini İslam'a ısındırmak için (daha çok) veriyorum”¹⁵¹ ifadeleri, dinin tebliğ ve yayılması yönündeki faaliyetlerin bu fonla desteklenebileceğini göstermektedir.¹⁵²

¹⁴⁵ Bkz. Cassâs, **a.g.e.**, c. IV, s. 325; İbn Hümâm, **a.g.e.**, c. II, s. 265.

¹⁴⁶ Zülfikar Tüccar, “Hutay'e”, **DİA**, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 424.

¹⁴⁷ İlgili misaller için bkz. Sifil, **a.g.t.**, s. 189-190; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, s. 475.

¹⁴⁸ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 409.

¹⁴⁹ Buhârî, “Zekât”, 53; “Îmân”, 19; Müslim, “Îmân”, 236; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16.

¹⁵⁰ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. I, s. 151.

¹⁵¹ Müslim, “Zekât”, 132.

¹⁵² Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, s. 476; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, s. 204.

2.4.2. Kur'an'da Müellefe-i Kulûb

Kalplerini İslam dinine ısındırmak için kendilerine zekât verilecek kimseleri kastetmek üzere “müellefe-i kulûb” tabiri, sadece Tevbe suresinin 60. ayetinde yer almaktadır. Ancak iki ayette daha Allah'ın kalpleri ısındırmasından (te'lif-i kulûb) bahsedilmektedir. Bu ayetlerin ilkinde “Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz”¹⁵³ buyrulur. İkinci ayette ise “Ve (Allah), onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi infak etseydin, yine onların kalplerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir”¹⁵⁴ buyrulmaktadır. “Sen yeryüzünde bulunan her şeyi infak etseydin, yine onların kalplerini birleştiremezdin” ifadesi, aslında kalpleri ısındırmak için infak yapılabileceğini, ancak gerçek tesirin Allah'a ait olduğunun unutulmaması gerektiğini göstermektedir. Kalpleri ısındıran Allah'tır ve hidayet de netice olarak Allah'ın takdirine bağlıdır. Öyleyse müellefe-i kulûba yapılacak olan harcamayı, onların Müslüman olmalarına bağlamak doğru olmayacaktır.

Müellefe-i kulûb sınıfının, Allah Müslümanlara birçok fetihler nasip ettikten, İslam yayılıp Müslümanlar güçlü hale geldikten sonra zekâtın harcama kalemlerini bildiren ayette geçmiş olması¹⁵⁵ bu sınıfa, Müslümanların güçlü olduğu dönemlerde harcama yapılması gerektiğini gösterir. Zira zayıf kimselerin/kurumların yapacağı yardımlar, güçlü kimselere/kurumlara fazla etki etmeyecek ve harcamalar gereksiz yere yapılmış olacaktır.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 3/103.

¹⁵⁴ Enfâl, 8/63.

¹⁵⁵ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 523.

2.4.3. Günümüzde Muellefe-i Kulûb

Muellefe-i kulûb fonu, başlangıçta Müslümanların müspet neticeler aldığı ve etkin bir şekilde kullandığı bir fondur. Günümüzde ise maddî yardımda bulunma, yabancı ideoloji sahipleri tarafından etkili bir silah olarak kullanılmaktadır. Bir fikir ve iman bunalımı içinde kıvranan Müslüman çocuklarının, yabancı fikir mensuplarından gördükleri maddi, manevî ilgi onları dinî inançlarından, mazilerinden ve tarihlerinden koparmaktadır.¹⁵⁶ Özellikle üniversite gençliğine burs veren ideolojik yapıları derneklerin ve misyonerlik faaliyetlerinin mevcudiyeti, hemen herkes tarafından bilinmektedir. Ebu Zehra'ya göre gayrimüslimlerin etkili bir biçimde kullandığı bu silah, Müslümanlar tarafından da kullanılmalıdır.¹⁵⁷

Günümüzde bu fonun, İslam'ın uluslararası arenada tanıtılması ve sevdirmesi maksadıyla kullanılabileceği; bu amaçla gazete, radyo, televizyon gibi basın-yayın kurumları, yayınevleri ve internet siteleri kurulabileceği veya bu fondan yazar, sanatçı gibi toplum üzerinde etkili kimseler ile üniversite öğrencileri, master ve doktora yapanların desteklenebileceği görüşleri ileri sürülmüştür.¹⁵⁸ Ancak müellefe-i kulûbun, zekâtın harcama kalemleri arasında zekât memurlarından sonra sayılması, onlara yapılacak harcamanın kurumsal olması gerektiğini; “li” harf-i cerrinden sonra gelen sınıflar arasında yer alması ise, zekâtın bizzat kendilerine verileceğini (temlik), zekâtı daimi, kalıcı ve mülk olarak alacaklarını ve aldıkları zekâtları diledikleri gibi harcayabileceklerini gösterir.¹⁵⁹ Dolayısıyla bu sınıfa giren fertlere zekât vermede bir mahzur bulunmazken; basın-yayın gibi kurum ve kuruluşlara bu fondan yapılacak harcamanın tartışmaya açık bir mevzu olduğunu fakat “fî sebîlillah” fonundan bu tür harcamaların yapılabileceğini düşünüyoruz.

¹⁵⁶ Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 369.

¹⁵⁷ Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁵⁸ Bkz. Akyüz, **Zekât**, s. 536; Özek, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 123.

¹⁵⁹ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 115. Ayrıca bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 130; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 521; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 264-265.

Müellefe-i kulûb sınıfına mensup olanların tespiti ve desteklenmesinin gerekip gerekmediği, kendilerine aktarılacak ödenek miktarının ve süresinin tayini, fertleri aşan siyasi ve içtimai bir görev olduğu için esasen bu iş devlet idarecilerinin denetiminde olmalıdır.¹⁶⁰ Zekâtı toplama ve dağıtma vazifesini devletin yapmadığı durumlarda ise, müellefe-i kulûba kurumlar vasıtasıyla harcama yapılmalıdır.¹⁶¹ Kurumsal yapı da yoksa, bu sınıfa ferdî olarak da harcama yapılmaya devam edecektir. Zira bu sınıf, zekât memurlarından sonra sayılmış olsa bile kurumsallığı gerektiren “fî” harf-i cerrinden önce gelmiştir. Ayrıca kalbi İslam’a ısındırılacak kimselerle her dönemde karşılaşmak mümkündür. Öyleyse Cenâb-ı Hakk’ın zekâtın harcama kalemleri arasında yer verdiği bu sınıf, harcama yapılacak kimseler bulunduğu müddetçe ihmal edilmemelidir.

Kalpleri ısındırılacaklara zekât ödenmesini, devletin az çok gizliliği gerektiren bir nevi örtülü ödeneğine benzeten görüşler de vardır.¹⁶² Bu görüş, harcama yetkisi tamamen devlet başkanına verilen ganimetlerin beşte biri ve fey gibi gelirlerin harcamaları için geçerli olabilir. Ancak harcama kalemleri Allah Teâlâ tarafından belirlenen zekâtın dağıtımının, daha şeffaf yapılması gerektiği kanaatini taşıyoruz. Hz. Peygamber’in: “Allah, sadakalar hususunda, ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi. Ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı”¹⁶³ hadisi de, zekât harcamalarının, yöneticilerin töhmet altında kalmayacağı şekilde yapılması gerektiğini göstermektedir.

¹⁶⁰ Kardâvî, *Fıkhü’z-Zekât*, s. 401; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, s. 475.

¹⁶¹ Kardâvî, *Fıkhü’z-Zekât*, s. 411; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, s. 475.

¹⁶² Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 972; Akyüz, *Zekât*, s. 534.

¹⁶³ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

2.5. RİKÂB (KÖLELER / ESİRLER)

Rikâb, rakabe kelimesinin çoğuludur. Aslen boyun anlamına gelmektedir. Mecazen de insanın bütün bedenini ifade eder. Şerefinden dolayı bir uzuv, bütüne isim olmuştur.¹⁶⁴ Kişi kölelik ile boynunda bağ bulunan esire benzediği için köle edinilmiş olan kimseye “rakabe” denilmiştir.¹⁶⁵ Bu kelimenin bilhassa hürriyetini kaybetmiş esir veya köle hakkında kullanılması yaygındır.¹⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'de esir ve köleleri kastetmek üzere rakabenin yanı sıra abd¹⁶⁷, eme¹⁶⁸, mâ meleket eymanüküm¹⁶⁹ ve feteyât¹⁷⁰ tabirleri de kullanılmaktadır. Ancak hürriyete kavuşturmanın söz konusu edildiği ayetlerde sadece rakabe kelimesi kullanılmıştır.

2.5.1. Fakîhlere Göre Kölelik ve Köle Azadı

Fakîhlerin çoğunluğu, savaş sonunda esir alınan kimseler hakkında devlet başkanının duruma göre öldürme, bedelli veya bedelsiz salıverme, mübadele ve köleleştirme seçeneklerinden birini tercih etme yetkisi bulunduğunu kabul etmektedir.¹⁷¹ Hanefîler ise ancak öldürme¹⁷², köleleştirme ve karşılıksız serbest bırakma seçeneklerinden birisinin caiz olduğunu söylemişlerdir.¹⁷³

¹⁶⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “r-k-b” md., c. III, s. 1701; Zebîdî, **a.g.e.**, “r-k-b” md., c. II, s. 518.

¹⁶⁵ İbn Arabî, **a.g.e.**, c. IV, s. 401.

¹⁶⁶ İsfahânî, **a.g.e.**, “r-k-b” md., c. I, s. 265.

¹⁶⁷ Bkz. Bakara, 2/178; 221; Nahl, 16/75; Mü'minûn, 23/47; Nûr, 24/32; Şuarâ, 26/22.

¹⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/221; Nûr, 24/32.

¹⁶⁹ Bkz. Nisâ 4/3; 24; 25; 36; Nahl, 16/71; Mü'minûn, 23/6; Nûr, 24/31; 33; 58; Rûm, 30/28; Ahzâb 33/50; 52; Meâric, 70/30.

¹⁷⁰ Bkz. Nisâ, 4/25; Nûr, 24/33.

¹⁷¹ Bkz. Mâverdî, **a.g.e.**, s. 166; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 382; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. XIII, s. 44 vd.

¹⁷² Dört mezhebe göre de ‘devlet başkanı uygun görmesi halinde muharip erkek esirlerin öldürülmesi yönünde karar verebilir’ hükmüne dayanak olarak getirilen ayetler (Enfâl, 8/12; 57; Tevbe, 9/5; 29), mevcut bir savaş sırasında takip edilmesi gereken davranış şekliyle ilgili olup hiçbirisi doğrudan

Fakîhler, zekâtın harcama kalemi olarak rikâb fonunun, nasıl kullanılacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakîhlerinin büyük çoğunluğu, zekâtla köle satın alıp hürriyete kavuşturmanın caiz olmayacağı kanaatindedir. Zira bu durumda para köleye değil efendisine verilmiş olacaktır. Bu görüşte olan fakîhlerden bazıları temlîkin gerçekleşmesi için, bazıları da “fî” harf-i cerrine yükledikleri anlamın gereği olarak, sadece hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış kölelere (mükâteb) zekâtın verilebileceğini söylerler.¹⁷⁴

Ayrıca efendisi, azat ettiği köleye mirasçı olabilmektedir. Dolayısıyla kendi zekâtıyla hürriyete kavuşturduğu köleye mirasçı olma ve bundan menfaat elde etme ihtimali sebebiyle, kişinin köle satın alıp hürriyetine kavuşturmasını doğru bulmayanlar da olmuştur. Onlara göre de, sadece mükâteb kölelere zekât verilmelidir.¹⁷⁵ Ancak İbn Abbas’ın kişinin kendi malı ile köle alıp azat etmesinde bir sakınca görmediğine dair görüşünü aktaran ve bunun uyulmaya daha layık olduğunu söyleyen Ebû Ubeyd, “Azat edenin kölenin mirasını alacağı ne malum, belki cinayet işleyip diyet külfetini de yüklenebilir” der.¹⁷⁶

Mâlikîler ağırlıkta olmak üzere bazı fakîhlere göre, zekât gelirlerinden köle satın alınıp hürriyete kavuşturulması mümkündür.¹⁷⁷ İbn Arabî, “Sahih olan bu harcama kalemiyle köle satın alınıp azat edilmesidir. Kur’an’ın zahirinden bu anlaşılmaktadır” der. Ona göre, “Allah Kur’an’da zikrettiği bütün rakabe lafızlarında

esirlerle alakalı değildir. Hz. Peygamber’in uygulamasından verilen öldürülme örneklerinin hepsinde de esirler, sadece savaştıkları ve esir alındıkları için değil esaret sırasında veya savaş öncesi işledikleri suçlar ve özel durumları sebebiyle ölümle cezalandırılmışlardır. Bkz. Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, c. VI, s. 3284; Ahmet Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 81 vd.

¹⁷³ Bkz. Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 195-196; Serahsî, **a.g.e.**, c. X, s. 138 vd.

¹⁷⁴ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 183; Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Cafer el-Kudûrî (v. 428/1037);, **Muhtasaru’l-Kudûrî fî’l-Fıkhi’l-Hanefî**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 59; Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 9; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 419-420; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 110; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 199-200; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 184; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 236.

¹⁷⁵ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 291.

¹⁷⁶ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 291.

¹⁷⁷ Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 81; Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 345; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 277; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 146; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 521.

onların azadını istemektedir. Eğer mükâtepleri kastetseydi onları hususi isimleriyle zikrederdi.”¹⁷⁸

Hanbelî fakîhlerine göre, rikâb fonunun, Müslüman esirlerin esaretten kurtarılması için harcanması da mümkündür.¹⁷⁹ Aslında bu harcama kaleminin esirler ile mükâteb olsun olmasın tüm köleler anlaşılabilir bir kavram ile kullanılmış (rikâb) olması ve kavramın zarfiyet bildiren “fî” harf-i cerrinden sonra gelmesi, zekâtın, köleleri satın alıp hürriyetlerine kavuşturmak için, mükâteplere yardım için veya esirlerin fidyelerini ödemek için sarf edilebileceğini göstermektedir.¹⁸⁰

Fakîhlerin köleleştirmeye cevaz veren görüşlerini değerlendiren bazı araştırmacılara göre, Kuran’da kölelerle ilgili olarak radikal ve kesin bir yasak hükmünün indirilmeyip tadrîcen kalkması için tedbirler alınmış olmasının pek çok hikmeti yanında önemli bir hikmeti de, bunun o devirde milletlerarası bir teamül olmasıydı.¹⁸¹ Esirlerin köleleştirilmesi, İslam devletini ayakta tutmak, düşmanları uzaklaştırmak, diğer devletlerle dengeyi korumak ve bir biçimde güvenliğini sağlamak için gerekliydi.¹⁸² İslam’ın başlangıcından itibaren on iki asır süren köleli dünya olgusu göz önüne alındığında, Müslümanlara köle edinmeyi yasaklayan kesin bir emir, rakiplerine karşı kullanabilecekleri bir kozdan onları mahrum bırakırdı.¹⁸³ Aynı zamanda ele geçirilecek savaş esirlerinden köle olarak faydalanılacağını

¹⁷⁸ İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 531.

¹⁷⁹ Bkz. İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 409; Merdâvi, **a.g.e.**, c. VII, s. 239; Behvetî, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁸⁰ Bkz. Zemahşerî, **a.g.e.**, c. III, s. 61; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 521; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. X, s. 236-237.

¹⁸¹ Ahmet Özel, “Esir”, **DİA**, İstanbul, 1995, c. XI, s. 387. Köleliğin tadrîcen kaldırılma sebeplerine dair görüşler için bkz. Muhammed Tâhir bin Âşûr, **İslâm Hukuk Felsefesi**, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İz Yay., 2. bs., İstanbul, 1996, s. 108-109; Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik**, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s. 303-312; Hamza Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım”, **AÜİFD**, Erzurum, 2001, s. 69 vd.; M. Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, “Köle”, **DİA**, Ankara, 2002, c. XXVI, s. 238-239; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 693-694; Şafak Baran, “Felsefenin Gözüyle Kuran’da Kölelik ve Câriyelik”, **DT**, Dan. Hüsametdin Erdem, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 302 vd.

¹⁸² Bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, **Âsâru’l-Harb fî Fıkhı’l-İslâmî**, Dâru’l-Fikr, 2. bs., Dimeşk, 1998, s. 443; İbn Âşûr, **İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi**, s. 218.

¹⁸³ Fendoğlu, **a.g.e.**, s. 309-310; Aktan, **a.g.m.**, s. 78.

bilmek, savaş esnasında gereksiz kan dökme işini belirli ölçüde önlemekte, ayrıca bu durum savaşın sona ermesinden sonraki esir katliamına da mani olmaktadır.¹⁸⁴

2.5.2. Kur'an'da Kölesiz Toplum

Fakîhler arasında, İslam'ın, hür insanları köleleştirmenin tarih boyunca uygulanan diğer yollarını¹⁸⁵ kapatarak, sadece meşru savaş yolunu açık bıraktığı yönünde genel bir kanaat bulunmasına¹⁸⁶ rağmen, Kur'an'da köleleştirmeye ilgili bir ifade bulunmamaktadır.¹⁸⁷ İnanan herkesi kardeş ilan eden¹⁸⁸, üstünlüğü takvaya bağlayan¹⁸⁹ ve sadece Allah'a "abd" olmayı emreden¹⁹⁰ Kur'an'ın köleleştirmeye müsaade ettiğini söylemek mümkün değildir.

Esirlere yapılacak muameleler için ise, Muhammed suresinin 4. ayetinde şöyle buyrulur: "(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin..." Bu ayet esirlerle ilgili hüküm bildiren tek ayettir ve savaş sırasında esir alınanların karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılması dışında bir seçenek sunmamaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁸⁵ Tarihte hür insanları köleleştirme sebepleri için bkz. Ali Abdu'l-wahid Wafi, "İslâmiyete Göre Kölelik", çev. Kemal Işık, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. IX, 1961, s. 208; Aydın, **a.g.e.**, s. 237-238; Fendoğlu, **a.g.e.**, s. 26 vd.; Baran, **a.g.t.**, s. 235 vd.

¹⁸⁶ Zuhaylî, **Âsârü'l-Harb fî Fıkhı'l-İslâmî**, s. 443; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 417-418; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 693; Aydın, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁸⁷ Bkz. Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. I, s. 230; es-Seyyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, I-III, en-Nâsir: el-Fethu li'l-İ'lâmî'l-Arabî, Kâhire, t.y., c. III, s. 63; Zuhaylî, **Âsârü'l-Harb fî Fıkhı'l-İslâmî**, s. 444; Aktan, **a.g.m.**, s. 78; Özel, "Esir", **DİA**, s. 387.

¹⁸⁸ Bkz. Hucurat, 49/10.

¹⁸⁹ Bkz. Hucurat, 49/13.

¹⁹⁰ Bkz. Fâtiha, 1/5; Zümer, 39/2.

¹⁹¹ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 187; Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. VI, s. 3282; Zuhaylî, **Âsârü'l-Harb fî Fıkhı'l-İslâmî**, s. 446.

Muhammed suresi 4. ayetin Bedir savaşından sonra indiğine dair rivayetler¹⁹², Müslümanların düşmanla ilk büyük muharebesinden itibaren savaş esirlerine nasıl muamele yapılacağının Yüce Allah tarafından bildirildiğini ortaya koymaktadır. Böylece diğer yollar gibi savaş sırasında esir alınan kimselerin köleleştirilme yolu da kapatılmış ve savaş esirleri için yeni bir hukukî nizam ortaya konmuştur.

Hız. Peygamber'in harp esirleriyle ilgili uygulamaları da bu ayet paralelinde olmuştur. O, esirleri kurtulacakları güne kadar himaye edilmek ve hizmetinden yararlanılmak üzere bazı ailelere vermiş, fakat hiçbir kimseyi köle yapmamıştır.¹⁹³ Yine Raşit halifeler döneminde fethedilen yöre halklarının köleleştirildiğine dair tarihte bir kayıt mevcut değildir.¹⁹⁴

Bu dönemde hürriyete kavuşuncaya kadar mevcut köleler, bulundukları evin bir bireyi haline getirilmiş, onlara iyi muamele edilmesi, ev halkının yediklerinden yedirilip, giydiklerinden giydirilmesi, güçlerinin üzerinde yük yüklenmemesi emredilmiştir.¹⁹⁵ Hatta onlara nasıl hitap edilmesi gerektiği bile Hız. Peygamber tarafından öğretilmiştir.¹⁹⁶ Netice olarak köleler, gıda, elbise, mesken gibi hususlarda efendileriyle eşit haklara sahip hale getirilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹² Bkz. İbn Kesir, **a.g.e.**, c. VII, s. 307; İbn Aşur, **Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir**, c. XXVI, s. 78. Mevdüdi'ye göre anlamından ve anlatımının ahenginden anlaşıldığı üzere, bu ayet, savaşma emri geldikten sonra, fakat fiilen savaşa girilmeden önce nâzil olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Mevdüdi, **a.g.e.**, c. V, s. 369-370.

¹⁹³ Aktan, **a.g.m.**, s. 73. Hız. Peygamber'in savaş esirlerine dair uygulama örnekleri için bkz. Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, s. 29 vd.; Abuzer Fidan, "İslâm Hukukunda Savaş Esirlerinin Statüsü", **YLT**, Dan. Selahattin Sönmezsoy, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2009, s. 25 vd. Zuhayli'ye göre ise, Hız. Peygamber misilleme olarak köleleştirme yapmıştır. Bkz. Zuhayli, **Âsaru'l-Harb fi Fıkhi'l-İslâmî**, s. 446.

¹⁹⁴ Aktan, **a.g.m.**, s. 76. Seyyid Sâbık'a göre Raşit halifeler döneminde misilleme yoluyla köleleştirme uygulaması yapılmıştır. Bkz. Sâbık, **a.g.e.**, c. III, s. 63.

¹⁹⁵ Bkz. Buhârî, "İman", 22; Müslim, "Eymân", 40; Ebû Dâvud, "Edeb", 133; Tirmizî, "Birr", 29.

¹⁹⁶ Bkz. Buhârî, "İtk", 17; Müslim, "Elfâz", 14; 15; Ebû Dâvud, "Edeb", 83. Ayrıca kölelerin haklarını iyi yönde geliştirmek amacıyla alınan tedbirlerle ilgili olarak bkz. İbn Aşur, **İslâm Hukuk Felsefesi**, s. 111.

¹⁹⁷ Muhammed Hamîdullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yay., Ankara, t.y., s. 337.

Hürriyetlerine kavuşuncaya kadar bu dönemde mevcut köleler veya savaşlarda alınan esirler açısından kölelik (esirlik) müessesesi, insani duygulara dayanan, acizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir ıslah evi fonksiyonu görmüş¹⁹⁸, onların gayrimüslim olanlarının İslam’la tanışmalarına vesile bir kurum olmuştur. İslam tarihinde köle menşeli birçok âlimin mevcudiyeti de bu görüşü doğrulamaktadır.¹⁹⁹

Emevîler’in ise ırkçı bir politika takip ettiklerini, zirveden tabana doğru toplumu bir asalet sınıflamasına tabi tuttuklarını ve Arap soylu olmayan insanları hakikaten değilse bile hükmen köle (mevâlî) kabul ettiklerini tarihçilerin ittifakla kaydettiğini belirten Aktan²⁰⁰ bu dönemi şöyle tasvir eder:

“Emevilerle başlayan bu dönemde savaş esirleri sürüler halinde satılmak üzere köle pazarlarına sürülmüşlerdir. Büyük yerleşim bölgelerinde köle pazarları kurulmuştur. Pazarda arzın çok olması nedeniyle köle fiyatları düşmüş orta halli aileler de hizmetlerinde kullanmak üzere köle satın alabilir olmuşlardır. Böylece kölesiz bir toplum oluşturma bir yana, toplumda kölelerin sayısı günden güne artmaya başlamıştır. Üretim ve hizmet sektörü giderek köle hizmetine endekslenmiş ve köleler toplumun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu çarpık Emevi zihniyetini köleler bakımından sürdürmek Emevilerden iktidarı zorla ele geçiren Abbasilerin de işine gelmiştir. Kölelerin varlığı ve giderek çoğalıyor olmaları artık doğal karşılanır olmuştur.”²⁰¹

Müçtehit imamlar köle sınıfının vazgeçilemez olduğu bu dönemde yaşadıkları için köleli bir topluma göre fikir geliştirmişler ve kölelerle ilgili ahkâm, fıkıh kitaplarında büyük bir yekûn tutmuştur. İlk Müslümanların dinmek bilmeyen saldırılar ve baskılarla karşı karşıya kalmış olmaları²⁰² ve savaşın gayrimüslimlerle ilişkinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, kaçınılmaz olarak hukukçuların düşünce tarzları üzerinde silinmez izler bırakmıştır. Bu düşmanca davranışların etkisiyle

¹⁹⁸ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 692.

¹⁹⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 245.

²⁰⁰ Aktan, **a.g.m.**, s. 76.

²⁰¹ Aktan, **a.g.m.**, s. 77.

²⁰² Kur’an’a yansıyan saldırı örnekleri için bkz. Bakara, 2/190 vd.; Nisâ, 4/75; Tevbe, 9/8 vd.; Ahzâb, 33/10 vd.

ayetleri yorumlayan bazı hukukçular ve müfessirler, “Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir”²⁰³ ayetinin, esirlere yapılacak muamelelerin anlatıldığı Muhammed suresi 4. ayet de dâhil birçok ayeti neshettiğini ileri sürmüşlerdir.²⁰⁴ Hâlbuki Muhammed suresi 4. ayet mensuh değil, Hz. Peygamber ve Râşit Halifelerin hükmünü tatbik ettiği muhkem bir ayettir.²⁰⁵ Netice olarak bu ayetle, artık esirlerin köleleştirildiği değil, karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılana kadar barındırıldığı yeni bir hukukî sistemin kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁶

2.5.3. Kölelerin Hürriyete Kavuşturulma Yolları

Kölelik İslam tarafından ihdas edilmiş bir kurum değildir. Müslümanlar, bütün dünyaya yayılmış, en acımasız muamelelere maruz kalan ve neredeyse toplumun yarısını oluşturan böyle bir sınıfa devralmışlardır.²⁰⁷ Böyle kökleşmiş, köle hizmetine programlanmış ekonomik ve toplumsal yapının bir anda değiştirilmesinin imkânsızlığı²⁰⁸ sebebiyle İslam, köleliği tedricen ortadan kaldırma yolunu seçmiştir.²⁰⁹ Bunun için öncelikle yeni köle edinme yollarını kapatmış, mevcut

²⁰³ Tevbe, 9/5.

²⁰⁴ A. Ahmed Ebu Süleyman, **İslâm’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı**, çev. Fehmi Kuru, İnsan Yay., İstanbul, 1985, s. 57-58. Konuyla ilgili tefsirlere yansıyan tartışmalar ve görüşler için bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 183 vd.; Cassâs, **a.g.e.**, c. V, s. 269 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 245-246.

²⁰⁵ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 187; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIX, s. 246.

²⁰⁶ İslam’ın kölelik hükmünü kaldırarak yerine savaş esirliği sistemi getirdiği görüşünü savunan bir araştırma için bkz. Ali Rıza Demircan, **Kur’ân ve Sünnet Işığında Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri**, Ensar Yay., 2. bs., İstanbul, 2010.

²⁰⁷ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 692; Aktan, **a.g.m.**, s. 63.

²⁰⁸ Zuhaylî, **Âsârü’l-Harb fî Fıkhı’l-İslâmî**, s. 442; Aktan, **a.g.m.**, s. 63.

²⁰⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 238; Wafi, **a.g.m.**, s. 207-208.

kölelerin hürriyete kavuşturulmasını teşvik etmiş ve çok çeşitli azat yollarını göstermiştir.

Nüzul sırasına göre incelediğinde, ilk olarak Mekke döneminin ortalarında nâzil olan Beled suresinde, köle azadının teşvik edildiği görülmektedir: “Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek...”²¹⁰ Mekkî bu ayetten sonra azattan bahseden diğer ayetler Medine döneminde nâzil olmuştur. Bunlardan yanlışlıkla bir mümini öldürme, zihar²¹¹ ve yemin kefâreti olarak azattan bahsedilen üç ayette tekil halde geçerken²¹², iki ayette de çoğul halde kölelerin azadından bahsedilmektedir.²¹³

Malî açıdan Müslümanların zayıf olduğu Mekke döneminde ve ferdî kefâretlerde tek köle azadı söz konusu edilirken, Medine döneminde kölelerin azadından bahsedilmesi, malî ve kurumsal açıdan güçlü oldukları dönemlerde Müslümanlara köleliğin kaldırılması için daha fazla sorumluluk yüklendiğini göstermektedir. Bu da zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtılmasının gerekliliğine dair bir sebep olarak yorumlanabilir.

Kur'an'da ve sünnette mevcut kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması amacıyla tavsiye edilen başlıca yollar şunlar olmuştur²¹⁴:

1. Gönüllü azat. Kur'an ve Hz. Peygamber, müminlerin köle azat etmelerini daima teşvik etmiş, bunu Allah'a bir yaklaşma vesilesi saymışlardır.²¹⁵

²¹⁰ Beled, 90/11-13.

²¹¹ Zihar, kocanın karısını nesep, süt veya hısımlık suretiyle ebedi olarak evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1971), **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul, 1968, c. II, s. 179.

²¹² Bkz. Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3.

²¹³ Bkz. Bakara, 2/177; Tevbe, 9/60.

²¹⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Sâbık, **a.g.e.**, c. III, s. 64; İbn Âşûr, **İslâm Hukuk Felsefesi**, s. 110; Fendoğlu, **a.g.e.**, s. 195 vd.; Aydın, **a.g.e.**, s. 242-243; Aktan, **a.g.m.**, s. 64 vd.; Baran, **a.g.t.**, s. 342 vd.; Vecdi Akyüz, Nihat Engin, “Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm**, I-V, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul, 1994, c. I, s. 505 vd.

²¹⁵ Bkz. Bakara, 2/277; Beled, 90/11-13. Ayrıca hadis kitaplarının “Kitâbu'l-İtk” bölümlerinde konuyla ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır.

2. Kefâret borcu olarak azat. Kur'an yanlışlıkla adam öldüren²¹⁶, yeminini bozan²¹⁷ ve zıhar yapan kimselerin²¹⁸; Hz. Peygamber de Ramazan orucunu mazeretsiz olarak bozan kimselerin²¹⁹ köle azat etmelerini, kefâret borcunun ödenmesi için öncelikli seçenek olarak bildirmiştir.

3. Mükâtebe yoluyla azat. Köle veya cariyenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eden²²⁰ bu yol için Kur'an'da: "Ellerinizin altında bulunanlardan mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin"²²¹ buyrulur. Taberî, kölenin, bedelini ödemek şartıyla hürriyetini elde etmek isteğinde, sahibinin bunu kabul etmek zorunda olduğunu savunmakta ve bu görüşte olan bazı fakîhlerin görüşlerine kitabında yer vermektedir.²²²

4. Ölüme bağlı azat. Bir kimse kölesini ölümünden sonra yürürlük kazanmak üzere azat edebilir. Ayrıca, efendisinden çocuk sahibi olan cariyeye de efendisinin ölümüyle birlikte hür olur.²²³

5. İslam ülkesine sığınıp Müslüman olmayla azat. Müslümanlarla savaş halinde bulunan bir ülkeden İslam ülkesine sığınan köle, daha önce Müslümanlığı kabul etmişse sığındığı anda hürriyetine kavuşur.²²⁴

²¹⁶ Bkz. Nisâ, 4/92.

²¹⁷ Bkz. Mâide, 5/89.

²¹⁸ Bkz. Mücâdele, 58/3.

²¹⁹ Bkz. Buharî, "Savm", 30; 31; Müslim, "Sıyâm" 81; 82; 83; 84; Muvatta, "Sıyâm", 29; 30; Ebû Dâvud, "Savm", 37; Tirmizî, "Savm", 28.

²²⁰ Fahrettin Atar, "Mükâtebe", **DiA**, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 531.

²²¹ Nûr, 24/33.

²²² Taberî, **a.g.e.**, c. XVII, s. 276-278. Konuyla ilgili bazı hükümler ve farklı görüşler için bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XXIII, s. 216 vd.; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XV, s. 235 vd.

²²³ Serahsî, **a.g.e.**, c. VII, s. 178; Mergînânî, **a.g.e.**, c. II, s. 312-313.

²²⁴ Mergînânî, **a.g.e.**, c. II, s. 300; Kâsânî, **a.g.e.**, c. IX, s. 518.

6. Zekât fonuyla azat. Kur'an-ı Kerim, zekâtın harcama kalemlerinden birisini kölelerin azat edilmesine ayırarak, bu müessesenin ortadan kalkması hususunda devlete de görev yüklemiştir.²²⁵ Hatta devlet, Ömer bin Abdülaziz döneminde olduğu gibi diğer sınıfların zekât malına ihtiyacı olmadığına zekât gelirlerinin tamamını köle azat etmede kullanabilmiştir.²²⁶

2.5.4. Günümüzde Rikâb (Kölelik / Esirlik)

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kaldırılma aşamasına giren kölelik, Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarında, İslam ülkelerinde ise XX. yüzyılın ortalarında tamamen ortadan kalkmıştır.²²⁷ Bu sebeple günümüzde zekâtın bu harcama kaleminin nasıl anlaşılması gerektiğine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Günümüzde kölelik kalmadığı için bu sınıfın, zekâtın harcama kalemleri arasından çıktığını savunanlar bulunmaktadır.²²⁸ 1986 tarihli Sudan Zekât Kanunu, zekâtın harcama kalemlerini yedi tane olarak benimsemiş ve rikâb kalemine yer vermemiştir.²²⁹

Reşîd Rızâ ve Mahmud Şeltût'un "Fertlerin köleliği kalkmıştır ama bunun yerine toplumların köleliği gelmiştir. Dolayısıyla bu pay sömürge toplumları bağımsızlığa kavuşturmak için harcanabilir" görüşünü nakleden Kardâvî, rikâb kavramını bu kadar genişletmeyi doğru bulmaz. Bunun için devletin diğer gelirleri yanında fî sebîlillah payından harcama yapılabileceğini ifade eder.²³⁰ Ona göre

²²⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 243; Aktan, **a.g.m.**, s. 68; Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 370.

²²⁶ Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdülhakem (v. 214/829), **Sîratü Ömer bin Abdülazîz alâ mâ Ravâhü'l-İmâmü Mâlik bin Enes ve Ashâbuh**, thk. Ahmed Ubeyd, 2. bs., Mektebetü Vehbe, y.y., t.y., s. 59.

²²⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 245-246.

²²⁸ Bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü**, I-VIII, Dâru'l-Fıkr, 2. bs., Dimeşk, 1985, c. II, s. 873.

²²⁹ Bkz. Akyüz, **Zekât**, s. 518.

²³⁰ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 419.

bugün kölelik kalkmış olsa bile savaşlar devam etmektedir. Dolayısıyla bu pay esirlerin kurtarılması için harcanmaya devam edecektir.²³¹ Nitekim Mısır’da hazırlanan bir zekât kanunu tasarısında da rikâb payının, esirlerin kurtarılmasına harcanması öngörülmüştür.²³²

İbn Arabî, “Müslüman köleyi Müslüman efendinin esaretinden kurtarmak ibadet ve bu uğurda sadaka vermek caiz ise, bir Müslümanı kafirin esaret ve zilletinden kurtarıp hürriyetine kavuşturmak daha evladır”²³³ demektedir. Öyleyse günümüzde bu fon, ihtiyaç olduğunda savaş esirlerinin fidyelerinin ödenmesinde kullanılmaya devam edecektir. İhtiyaç olmadığında ise bu harcama kalemi için pay ayrılmayacak, zekât mevcut olan diğer kalemler arasında dağıtılacaktır.

2.6. ĞÂRİMÎN (BORÇLULAR)

Zekâtın harcama kalemleri arasında yer alan “ğârimîn”, “ğ-r-m” kökünden borçlu anlamına gelen “ğârim” kelimesinin çoğuludur. Kelimenin kökünün “ayrılmama, yapışma” anlamları vardır. Alacaklıya, borçluya yapışması ve ondan ayrılmaması sebebiyle “ğârim” denilmiştir. Ayrılmaz ve mecburî azap için kullanılan “ğarâm” kelimesi²³⁴ Kur’an’da da yer almıştır: “Ve şöyle derler: Rabbimiz! Cehennem azabını üzerimizden sav. Doğrusu onun azabı gelip geçici değil, devamlıdır (عَرَامًا).”²³⁵ Bazılarına göre “ğ-r-m” kelimesinin asıl manası, güç bir şeyi üstlenmektir. Borç da, insana zor geldiği ve ödemesi zorunlu olduğu için bu kökle ifade edilmiştir.²³⁶

²³¹ Kardâvî, *Fıkhü’z-Zekât*, s. 419; Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 99.

²³² Akyüz, *Zekât*, s. 518.

²³³ İbn Arabî, *a.g.e.*, c. II, s. 532.

²³⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, “ğ-r-m” md., c. IV, s. 419.

²³⁵ Furkân, 25/65.

²³⁶ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 115.

2.6.1. Fakîhlere Göre Borçlular

Hanefî mezhebine mensup fakîhler zekât verilebilecek borçluyu, borcundan fazla nisap miktarı mala sahip olmayan kimse olarak tanımlarlar²³⁷ ve borçluya zekât vermeyi, borçlu olmayan fakire vermekten evlâ görürler.²³⁸

Mâlikîler'e göre borçlu, borcunu ödeyecek mala sahip olmayan kimsedir.²³⁹ Bazı Mâlikîler, borcun hapsedilmeye yol açacak türden bir borç olmasını şart koşarlar. Dolayısıyla onlara göre borç, kefâret borcu gibi Allah'a karşı bir borç veya nafaka borcu gibi bir borç olmamalıdır.²⁴⁰

Şâfiî ve Hanbelî fakîhlerine göre ise borçlular, ikiye ayırırlar: Kendisi için borçlanan kimseler ve toplumun menfaati için borçlu düşenler. Bu görüşe göre, iki kişi veya grubun arasını bulmak gibi toplumun menfaati için borçlanan kimselere, zengin dahi olsalar borçlarını ödeyecek miktarda zekât verilir.²⁴¹

Hz. Peygamber, zengin olmasına rağmen zekât alması helal görülen beş kimse arasında borçluları da saymıştır.²⁴² Sahâbilerden Kabîsa bin Muhârik el-Hilâlî ise şöyle bir hadiseyi nakleder:

“İki kişinin arasını bulmak için bir borç yüklenmişim. Bu borcu ödemek için Resulullah'a geldim. O da: “Bize zekât gelinceye kadar bizimle kal, onun sana verilmesini söyleyeyim” buyurdu. Sonra Allah Resulü bana dedi ki: “Ey Kabîsa! İstemek ancak üç kişiye helaldir. Birincisi; ara bulmak için borçlanır, borcunu ödeyene kadar onun istemesi helal olur, borcu kapatılınca artık isteyemez. İkincisi; malı bir afet sonucu helak olur. O kişinin de ihtiyacını

²³⁷ Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 471; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 110; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 289.

²³⁸ Bkz. İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 289.

²³⁹ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 147; Abdurrahman el-Garayânî, **Müdevvenetü'l-Fıkhı'l-Mâlikî ve Edilletühü**, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2002, c. II, s. 65.

²⁴⁰ Bkz. Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 233; Ebu'l-Hasan Ali bin Saîd er-Recrâcî, **Menâhicü't-Tahsil ve Netâicü Letâifi't-Te'vil fî Şerhi'l-Müdevvene ve Halli Müşkilâtihâ**, I-X, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2007, c. II, s. 311.

²⁴¹ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 183-184; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 157; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 200; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 410-411.

²⁴² Bkz. Muvatta, “Zekât”, 29; Ebû Dâvud, “Zekât”, 24; İbn Mâce, “Zekât”, 27.

karşılacak kadar istemesi helal olur. Üçüncüsü; fakir düşen ve fakirliği komşularından üç güvenilir şahitle doğrulanan kimsenin ihtiyacını giderecek kadar istemesi de helaldir. Bu üçü dışında istemeye gelince ey Kabîsa, o haram bir kazanç olur ki sahibi onu haram olarak yer.”²⁴³

Kendisi için borçlanan kimse ise; yiyeceğini-giyeceğini temin, hastasını tedavi, evlenmek veya çocuğunu evlendirmek, ev, ev eşyası satın almak gibi şahsî veya ailevî ihtiyaçları sebebiyle veya başına gelen anî bir felaketle borç altına girmiş olabilir.²⁴⁴ Şahsî ihtiyaçları sebebiyle borçlanan bu kimselerin zekât alabilmesi için elinde borcunu ödeyecek kadar para veya malın bulunmaması gerektiği, üzerinde ittifak edilen bir husustur.²⁴⁵ Ancak borçluların zarurî ihtiyacı olan şeylerle borcunu karşılaması istenmez. Ömer bin Abdülaziz’in evi, hizmetçisi, atı ve ev eşyası bulunduğu halde borçlu olan kimselerin borçlarının zekât gelirlerinden ödenmesi talimatını verdiği nakledilmektedir.²⁴⁶

Bazı Şâfiîler, zekât verilebilmesi için borcun, vadesi dolmuş bir borç olmasını şart koşarlarken²⁴⁷, bazıları da bir yıl içinde ödenecek borçların da zekâtla kapatılabileceğini söylemişlerdir.²⁴⁸ Kardâvî, zamana ve şartlara göre bu görüşlerin uygulama alanı bulabileceğini kaydeder. Ona göre, zekât gelirleri çok ve diğer sınıflardan alacaklar az ise hem vadesi gelmiş hem de vadesi gelmemiş borçlar karşılanabilir. Eğer gelir az, alacaklar çoksa vadesi gelmemiş borçlar zekâtla karşılanmaz. Gelir ve gider orta seviyede olursa bir yıllık vadeli borçlar ödenebilir.²⁴⁹

²⁴³ Müslim, “Zekât”, 109; Nesâî, “Zekât”, 82.

²⁴⁴ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 420.

²⁴⁵ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 183; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 157; Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 200; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 147.

²⁴⁶ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 232.

²⁴⁷ Bkz. İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 424; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 194.

²⁴⁸ Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 194.

²⁴⁹ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 422.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakîhlerine göre borç; fesat, sefahat veya günah bir işten kaynaklanmışsa, kişi tövbe etmediği müddetçe borcu zekâtla kapatılmaz.²⁵⁰

Borçlu olarak ölen kimselerin borçlarının zekât fonundan ödenip ödenmeyeceği de tartışma konusu olmuştur. Bazı fakîhler ile Hanefî ve Hanbelîler'e göre ölen kimsenin borçları zekâtla ödenemez.²⁵¹ Mâlikîler ödenebileceğini söylerken²⁵², Şâfiîler'de her iki görüşe de yer verilmiştir.²⁵³

Kardâvî'ye göre borçlular sınıfının, zekâtın harcama kalemleri içinde temlîk ifade eden “li” harf-i cerrinden sonra değil de, “fi” harf-i cerrinden sonra gelmiş olması, borçlunun, verilen zekât malını temlîk etmesinin şart olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla onun yerine zekât ödemek caiz olduğu gibi, ölünün borçları da zekâtla kapatılabilir.²⁵⁴ Ebu Zehra da bu görüşe katılmaktadır.²⁵⁵

Borçluya, borçlarını karşılayacak kadar zekât verilebilmektedir. Ancak borçlu, kendisine verilen zekâtla borcunu ödemezse veya alacaklı borcunu bağışlarsa yahut başka bir şekilde borcu ödenmiş olursa zekât malı kendisinden geri alınmalıdır. Zira bu mala ihtiyacı kalmamıştır.²⁵⁶

²⁵⁰ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 183-184; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 157; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 200; Karâfi, **a.g.e.**, c. III, s. 147; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 410-411.

²⁵¹ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 293; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 111; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 126.

²⁵² Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 271.

²⁵³ Bkz. İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 424-425; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 197.

²⁵⁴ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 428. Ayrıca bkz. Ahmed İbn Teymiyye (v. 728/1328), **el-Müstedrek alâ Mecmûi Fetâvâ**, I-V, y.y., 1418, c. III, s. 164.

²⁵⁵ Bkz. Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 101-102.

²⁵⁶ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 423. Ayrıca bkz. Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 194.

2.6.2. Kur'an'da Borçlular ve Borçlanma

Kur'an'da “ğ-r-m” kökünden gelen bazı kavramlar geçmekle birlikte²⁵⁷ sadece Tevbe suresinin 60. ayetinde borçluları kastetmek üzere “ğârimîn” kavramı yer almaktadır.

Müslümanların Mekke döneminde ve Medine'nin ilk yıllarında maddî anlamda çok sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir. Ancak yardım edilmesi gereken kimseler arasında borçlulara, bu sıkıntılı dönemlerde değil de, çok sonra (hicretin dokuzuncu yılı) zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmesinin hikmetleri olmalıdır.

Kanaatimizce bu gecikmenin ilk sebebi cahiliye dönemi Arap toplumunda faizin çok yaygın olmasıydı. İnsanlar verdikleri borçları faiziyle birlikte almayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Kur'an Mekke döneminden itibaren öncelikle kötülüklerini anlatarak Müslümanları tedricen faizden vazgeçirmeyi hedeflemiştir. Diğer taraftan da Medine döneminin başından itibaren faizsiz borç verme (karz-ı hasen) teşvik edilmiş, böylece ihtiyaç duyanlara faizsiz borç bulma imkânı doğmuştur. Borçlulara zekât mallarıyla yardım etme, toplumda iyice yerleşmiş olan faizin tamamen yasaklanmasından sonra gündeme gelmiştir. Böylece faiz borçlarının, zekâtla ödenmesi gibi bir durumla karşılaşılmamıştır. Bu aynı zamanda mükelleflerin -zekâtlarının faiz borçlarına gittiği endişesine kapılmadan- güvenle zekât vermeleri açısından da önemlidir.

Bir diğer sebep de borçlulara zekât verme kararının kurumsal bir yapıyı gerektirmesidir. Zira her borçlanana zekât verilmez. Öyleyse hangi borçlara ve borçlulara zekâtın verileceği tespit edilmelidir. Yine borcunu ödeyebilecek mala/imkâna sahip olmasına rağmen zekâttan pay alabilmek için bunları gizleyen birisinin tespit edilmesi kolay değildir. Bu sebeple borçlulara zekâtın harcama kalemleri arasında yer verme, zekât için kurumsal bir yapı kurulduktan sonra olmuştur.

²⁵⁷ Bkz. Tevbe, 9/98; Furkân, 25/65; Tûr, 52/40; Vâkıa, 56/66; Kalem, 68/46.

Ayrıca İslam’a davetin ilk yıllarında Müslümanlar maddi imkânlar açısından zayıftı. Davet içinse büyük maddi güç ve fedakârlık gerekiyordu. Böyle bir dönemde Müslümanlar, borçlulara yardımdan ziyade bütün imkânlarını bu davete yardım için seferber ediyorlar ve İslam’ın yayılmasını sağlamaya çalışıyorlardı.

Netice olarak kanaatimizce İslamî davette fertlerin maddi desteklerine ihtiyacın azalması, zekâtta müesseseseleşmenin tamamlanması, faizin yasaklanması ve faizsiz borç verme uygulamasının teşvik edilip yaygınlaşmasından sonra borçlulara, zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmiştir.

Borçluların problemlerini çözmeden önce gereksiz borçlanmanın önüne geçmek önemlidir. Bunun için Kur’an ve sünnette tedbirler alınmış, -günümüz insanının da en önemli borçlanma sebepleri olan- israf, aşırı ve lüks tüketim gibi hususlar yasaklanarak, tutumluluk, iktisat ve kanaat tavsiye edilmiştir.²⁵⁸

Değişik sebeplerle her zaman karşılaşılabilecek borçlanma ise, bazen borçlanan kimselerin izzet ve onurunun zedelenmesine, bazen de alacaklıların mağdur edilmesine yol açabilmektedir. Alacaklıları mağdur etmeme adına tarihte borçluların köleleştirilmesi gibi uygulamalara zaman zaman rastlanmıştır.²⁵⁹ İslam böyle bir uygulamayı hiçbir şekilde kabul etmez. İnsanın borcundan dolayı hürriyetinin elinden alınması ve köleleştirilmesi ne kadar yanlışsa, imkânı olan kimsenin borcunu ödememesi de o kadar yanlıştır. Bu sebeple Kur’an’da ve sünnette maddi sıkıntı içindeki borçlulara yardım edilmesi bir esas olarak benimsenirken, imkânı olup da borcunu ödemeyenler ise kınanmıştır.

Hiz. Peygamber’in, “Ödeme gücü bulunan bir kimsenin borcunu ödememesi, onun cezalandırılmasını ve kınanmasını helâl kılar”²⁶⁰ buyurarak, borçtan Allah’a sığınarak²⁶¹ ve bazı borçluların mallarını haczettirerek²⁶² borçluluğa karşı olumsuz

²⁵⁸ Bkz. A’râf, 7/31; İsrâ, 17/26-27; Furkân, 25/67; Kasas, 28/77. Ayrıca hadis kitaplarının “Zühd” ve “Rekâik” gibi bölümlerinde bu konuda çok sayıda hadise rastlamak mümkündür.

²⁵⁹ Fendoğlu, **a.g.e.**, s. 29; Aydın, **a.g.m.**, s. 237.

²⁶⁰ Ebû Dâvud, “Akdiye”, 29; Nesâî, “Büyu”, 102; İbn Mâce, “Sadakât”, 18.

²⁶¹ Buhârî, “İstikrâz”, 10; Ebû Dâvud, “Salât”, 367.

bir tavır takındığı görülmektedir. Yine ölen kimsenin, hatta defalarca şehit olmuş olsa bile borcunu ödemedikçe cennete giremeyeceğini bildiren Hz. Peygamber²⁶³, borçluların cenaze namazlarını kıldırmamış²⁶⁴ ve “Allah nazarında, bir kulun Allah tarafından yasaklanan kebâirden sonra, beraberinde getirebileceği en büyük günahlardan biri, kişinin ödenecek karşılık bırakmadan üzerinde borç olduğu halde ölmesidir”²⁶⁵ buyurmuştur. Bütün bunlarla onun, her an başa gelebilecek ölüm sebebiyle mümkün olduğu kadar borçlanmamayı, bir şekilde borç altına girildiyse de en kısa sürede borçların ödenmesini, tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan ise, “Kişi borçlandığı zaman yalan söyler, söz verir, sözünde durmaz”²⁶⁶ ifadeleriyle, borçluluk psikolojisinin insanları bazı olumsuz tavırlara itebileceğini gösteren Hz. Peygamber’in, sahâbilerini insanlara yardım etmeye ve onların sıkıntılarını gidermeye teşvik ettiği²⁶⁷ ve borçluların yardımına koşmayı sadaka vermekten daha faziletli kabul ettiği²⁶⁸ görülmektedir. Yine ayet ve hadislerde, alacaklılara, darda kalan borçluya mühlet vermeleri veya alacaklarını sadakaya (zekâta) saymaları tavsiye edilmiştir. “Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır”²⁶⁹ ayeti ve “Kim darda kalan borçluya mühlet verir veya alacağının tamamını veya bir kısmını bağışlarsa, Allah onu kendi gölgesinden başka gölgenin olmadığı kıyamet gününde, arşının gölgesi altında gölgelendirir”²⁷⁰ hadisi bu konuya misal olarak verilebilir.

²⁶² Müslim, “Müsâkât”, 18.

²⁶³ Nesâî, “Büyu”, 100.

²⁶⁴ Tirmizî, “Cenâiz”, 69; Nesâî, “Cenâiz”, 67.

²⁶⁵ Ebû Dâvud, “Büyu”, 9.

²⁶⁶ Buhârî, “İstikrâz”, 10.

²⁶⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58; “Zikr”, 38; Ebû Dâvud, “Edeb”, 46; 68; Tirmizî, “Hudûd”, 3.

²⁶⁸ İbn Mâce, “Sadakât”, 19.

²⁶⁹ Bakara, 2/280.

²⁷⁰ Tirmizî, “Büyu”, 67.

Son aşamada ise Hz. Peygamber tarafından, borcunu ödeyemeden ölen Müslümanların borçlarının hazine kanalıyla ödenmesi uygulaması başlatılmış²⁷¹ ve borçlulara zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmiştir.

Netice itibariyle Kur'an ve sünnette bir taraftan insanların gereksiz borca girmemeleri için tedbirler alınırken, diğer taraftan da zarurî ihtiyaçları sebebiyle veya bir tabîî afet neticesinde borçlanan kimselere yardım teşvik edilerek, hem borçlular büyük bir sıkıntıdan kurtarılmış hem de alacaklılar mağdur edilmemiştir. Böylece zekât hem borçlular için hem de alacaklılar için rahmet olmuştur.²⁷²

2.6.3. Günümüzde Borçlular

Günümüzde borçlanma çok sık karşılaşılan bir vakıadır. Özellikle ticaretle uğraşan kişi ve kurumların yaygın olarak borçlandıkları görülmektedir. Bazı borçların vadesi çok uzun yıllara yayılabilmekte, bazılarının da karşılığı olarak sahiplerinin, ticaret malları, menkul ve gayrimenkul kıymetleri bulunabilmektedir. Zarurî ihtiyaçlardan kaynaklanmayan günümüzdeki ticarî borçların, zekâtın harcama kalemleri arasına girip girmeyeceği ve hangi borçlulara/borçlara ne kadar zekât verileceği, incelenmesi gereken bir meseledir. Bu konuda özellikle hacmi ve fonksiyonları göz önüne alındığında, günümüzdeki ticarî işletmelerin batması/iflas etmesi durumunda ortaya çıkacak sonuçların bireysel ve toplumsal zararları, meseleye sunulacak çözümde dikkate alınmalıdır.²⁷³

Büyük işletmelerin (fabrikaların, yatırımların) borçlarının zekât kanalıyla ödenmesi, sadece buraların sahipleri için değil, orada çalışan kimseler ve hatta ülke ekonomisi için de önemlidir. Ancak çok büyük meblağlara ulaşabilecek bu borçların, hem ödenip ödenmeyeceğine karar verme hem de ihtiyaç duyulan yüksek meblağları

²⁷¹ Bkz. Buhârî, “İstikrâz”, 11; Müslim, “Ferâiz”, 14; Tirmizî, “Cenâiz”, 69.

²⁷² İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. X, s. 237.

²⁷³ Emrullah Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **AÜİFD**, sayı 36, Erzurum, 2011, s. 236.

karşılayabilme, kurumsal bir yapıyı gerekli kılmaktadır. Zekâtı toplayan ve dağıtan böyle bir kurumsal/kamusal yapının vereceği karar neticesinde, büyük işletmelere ait borçlar zekât kanalıyla ödenmelidir. Ticarî borçlarda ise, kişinin söz konusu borcunu ödeyecek menkul veya gayrimenkul malı varsa, bu durumda ticarî borçların zekât gelirlerinden ödenmesi pek makul görünmemektedir.²⁷⁴

Son dönemlerde bazı araştırmacılar, Hz. Ömer'in bir uygulamasına dayanarak²⁷⁵, muhtaç duruma düşmüş olan kişilere zekât fonundan ödünç para yani kredi verilebileceğini ifade etmektedirler.²⁷⁶

Ancak Hz. Ömer'in bu uygulamasının ve benzer başka uygulamaların²⁷⁷, zekâtın borçlular fonundan olduğuna dair elimizde yeterli delil bulunmamaktadır.²⁷⁸ Ayrıca ayetin zahirinden anlaşılan da, bu fondan sadece borçluların istifade edebileceğidir. Borçlu bir kimseye ise geri ödemesiz zekât verilebileceği gibi, geri ödemeli kredi vermenin de mümkün olduğu kanaatini taşıyoruz.

Devletin güçlendiği ve zekât bütçesinin fazla verdiği durumlarda ise, borçlularla ilgili daha esnek tavırlar geliştirilebilir. Ömer bin Abdülaziz'in, zekât

²⁷⁴ Dumlu, **a.g.m.**, s. 236.

²⁷⁵ Hz. Ömer'in kredi uygulamasını başlatmasına dair şu hadise nakledilmektedir: “Ömer bin Hattab'ın Abdullah ve Ubeydullah isimlerindeki iki oğlu Irak'ta muharebede idiler. Muharebe bitince Basra valisi olan Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye uğrayıp ondan yardım istediler. O da, kendileri için yapabileceği bir şey varsa, bunu çekinmeden yapabileceğini ve yanında halifeye göndermek istediği hazine malı bulunduğunu, bunu kendilerine borç olarak verebileceğini bildirdi ve onlara; bununla Irak'tan mal alıp, Medine'de satabileceklerini, asıl borçlarını, halifeye ödedikten sonra kârın da kendilerine kalacağını söyledi. Bu fikir onların hoşuna gitti ve böyle yapıldı. Vali hazine parasını oğullarından alması için halifeye bir yazı yazdı. Abdullah ve Ubeydullah mallarını Medine'de sattılar ve bundan kâr sağladılar. Borçlarını ödeyecekleri sırada Ömer, bütün askerlere kendileri gibi kredi verilip verilmediğini sordu. Onlar verilmediğini söyleyince halife Ömer oğullarına hem asıl parayı hem de sağladıkları kârı vereceklerini bildirdi. Ubeydullah asıl paranın noksanlaşması veya tamamen zarar edilmesi halinde onu tazmin etmek zorunda kalacaklarını ileriye sürerek, babasının kararına itiraz etti. Ömer ise kararında diretti. Abdullah'ın sesi çıkmıyor, Ubeydullah ise itiraza devam ediyordu. Neticede halifenin danışmanlarından biri verilmiş bulunan bu paranın; iş bir taraftan, sermaye diğer taraftan olan ortaklık sermayesi kabul edilmesini teklif etti. Ömer bunu benimsedi ve asıl parayla birlikte kârın da yarısını aldı.” Bkz. Muvatta, “Kırâd”, 1.

²⁷⁶ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 428; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 977; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, s. 218 vd.; Dumlu, **a.g.m.**, s. 236-237.

²⁷⁷ Bazı kredi uygulamalarına dair misaller için bkz. Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, s. 217 vd.

²⁷⁸ Bkz. Faruk Beşer, **İslâmda Sosyal Güvenlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 122.

verilecek kimse bulunamayınca bütün borçluların borçlarının ödenmesi talimatını verdiği nakledilmektedir.²⁷⁹ Meşhur hadis kaynaklarında yer alan bir hadis, Hz. Peygamber'in tavrının da devletin güçlenmesiyle değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Ebû Hüreyre şöyle nakleder: “Hz. Peygamber’e üzerinde borç olan bir ölü getirildiği zaman: “Borcunu ödeyecek bir mal bıraktı mı?” diye sorardı. Eğer yeterli mal bıraktığı söylenirse namazını kılardı. Aksi takdirde: “Arkadaşınızın namazını kılın!” derdi. Allah fetihler nasip edince şöyle dedi: “Ben müminlere nefislerinden daha evlâyım. Kim üzerinde borç olduğu halde vefat ederse ödemesi benim üzerimedir. Kim de mal bırakırsa o da vârislerindir.”²⁸⁰

Ayrıca zekât, -özellikle borçlular fonuyla- afet ve felaketlere karşı bir tür sosyal sigorta veya sosyal güvenlik rolünü üstlenmektedir. Üstelik bu sigorta günümüzde uygulanmakta olan sigortalardan çok daha kapsamlı, adil ve mükemmeldir. Çünkü felakete uğrayanlardan daha önce bir prim alınmamakta ve ihtiyaçları oranında ödeme yapılmaktadır.²⁸¹ Yine günümüzdeki şekli ile gerek özel sigortaların gerekse sosyal sigortaların karşılamayı hedefledikleri risklerin tamamını bu fona dâhil etmek de mümkün görünmektedir.²⁸² Zira borçlular fonunun kapsamına, tabîî afetlere uğrayanlar, kaza ile veya kasıtlı olmaksızın -trafik kazası gibi- bir kimseyi öldürme yüzünden kan diyeti ödemeye mecbur kalanlar, şahsî borçlarını ödeme imkânlarından mahrum olanlarla toplumun menfaati için borçlananlar gibi çok farklı sebeplerle borçlanan kimseler dâhil edilebilecektir.

Toplum yararına ve halkın arasını bulma amacıyla borçlanma konusunu değerlendiren Kardâvî, günümüzde kimsesizler yurdu, çocuk esirgeme kurumu, fakirlerin bedava muayene ve tedavileri için sağlık merkezi, cami, okul ve benzeri

²⁷⁹ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 232.

²⁸⁰ Buharî, “Ferâiz”, 4; Müslim, “Ferâiz”, 14; Tirmizî, “Cenâiz”, 69; Nesâî, “Cenâiz”, 67.

²⁸¹ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 421.

²⁸² Beşer, **İslâmda Sosyal Güvenlik**, s. 121.

sosyal bir hayır hizmetini gerçekleştirirken borçlananların borçlarının da bu fondan ödenebileceğini belirtmektedir.²⁸³

Zekâtın harcama kalemleri arasında ayrıca borçluların sayılmış olması bu sınıfın, fakir ve miskinlerden farklı bir sınıf olduğunu ve bu harcama kaleminin şartlar sebebiyle borçlanmak zorunda kalmış zengin borçluları ima ettiğini göstermektedir.²⁸⁴ Eğer zengin olmayan bir kimse borçlandıysa böyle bir kişi hem fakir hem de borçludur. O, bu iki niteliğinden dolayı da zekât alabilecektir.²⁸⁵

Netice olarak borçlulara yardımcı olmaya yönelik teşvikler ile onların zekâtın harcama kalemleri arasında yer almasını, müteşebbis ruhlu insanların risk yüklenme cesaretini artıran²⁸⁶, Müslümanların iktisadî alanda güçlenmelerine vesile olan ve faizin önlenmesinde büyük rol oynayan bir husus olarak değerlendirmek mümkündür.²⁸⁷

2.7. FÎ SEBÎLİLLAH (ALLAH YOLUNDA)

Zekâtın yedinci harcama kalemi “Allah yolunda” anlamındaki “fî sebîlillah”tır. “S-b-l” kökü, bir şeyin yüksekte alçağa bırakılması veya bir şeyin uzaması manalarına gelmektedir. Uzamasından dolayı yola sebil denilmiştir.²⁸⁸ Kur’an’da Allah’ın insana dünya hayatında “sebîl” üzerinde yürümeği kolaylaştırdığı anlatılır²⁸⁹ ki, bu anlamıyla sebîl, “üzerinde kolayca yürünen yol”²⁹⁰ demektir. Sebîlullah ise genel bir ifadedir ve Allah’a yaklaşma yoluna götüren bütün hâlis

²⁸³ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 425-426.

²⁸⁴ Akyüz, **Zekât**, s. 521; Yavuz, **İslâm’da Zekât Müessesesi**, s. 379; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 977.

²⁸⁵ Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 270.

²⁸⁶ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saâdette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 89.

²⁸⁷ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 428; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 977.

²⁸⁸ İbn Fâris, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. III, s. 129-130.

²⁸⁹ Bkz. Abese, 80/20.

²⁹⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. I, s. 294.

amelleri kapsamaktadır.²⁹¹ Mutlak kullanıldığında genellikle cihad kastedilen ve hatta bu manada çokça kullanıldığı için sanki bu manaya hasredilmiş gibi olan “fî sebîlillah”ın²⁹² kapsamına, cihadın dâhil olduğunda ittifak vardır. Ama bu kavramın cihadla sınırlı tutulup tutulmayacağı hususunda ihtilaf edilmiştir.²⁹³

2.7.1. Fakîhlere Göre “Fî Sebîlillah”

Hanefî fakîhleri, “fî sebîlillah” kapsamına, imkânı olmadığı için ordudan geri kalan askerlerin, kafilesinden geri kalan hacıların ve talebelerin gireceğine dair farklı görüşler ileri sürmüşlerse de, bu fondan zekât alabilmesi için kişinin ihtiyaç sahibi ve fakir olması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.²⁹⁴ Hanefîler, zekâtta temlîki şart gördükleri için de mescit, köprü, kanal açma, baraj yapma, hac ve cihad gibi şahsa temlîk olmayan hiçbir hususta zekâtın verilemeyeceğini söylemişlerdir.²⁹⁵

Mâlikî mezhebine mensup fakihler, “fî sebîlillah”ı cihad veya cihada dâhil edilebilecek düşmanı gözetlemeyle (ribat) sınırlandırır. Fakat zengin de olsa mücahit ve murabita zekât verilebileceğini kabul ederler. Ayrıca zekâtın şahsa temlîk ini şart görmeyip, silah, sur ve savaş gemisi gibi gerekli araçların temininde zekât sarf etmenin caiz olduğunu söylerler.²⁹⁶

Şâfiî fakîhleri de, “fî sebîlillah”ın cihad ve mücahitlerle sınırlı olduğunu, ancak zengin de olsa mücahitlere zekât verilebileceğini kabul ederler. Onlara göre, askerlerin gidiş ve dönüş masrafları, savaş için gerekli silah ve diğer aletlerin temini

²⁹¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. III, s. 1930.

²⁹² İbn Manzûr, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. III, s. 1930.

²⁹³ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 429.

²⁹⁴ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 472; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 110; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 289.

²⁹⁵ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 202; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 456-457; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 111; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 291.

²⁹⁶ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 271 vd.; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 148; Makribî **a.g.e.**, c. III, s. 233-234.

için bu paydan harcama yapılabilir. Fakat bu görüşe göre mücahitlerin zekât alabilmeleri için devletten maaş almayan gönüllü askerler olmaları şarttır.²⁹⁷

Hanbelîler'e göre "fî sebîlillah"tan maksat, devletten maaş almayan veya aldıkları maaş kendilerine yetmeyen askerlerdir. Asker zengin de olsa kendisine yetecek kadar bu fondan pay alabilir. Oğlu, Ahmed bin Hanbel'den haccın da bu harcama kalemine dâhil olduğunu nakletmektedir. Mezhebe mensup fakîhler ise haccın dâhil edilmesine dair biri olumlu, diğeri olumsuz iki görüş nakletmişlerdir.²⁹⁸

Aralarındaki bazı farklara rağmen dört mezhebin de üzerinde ittifak ettiği husus, "fî sebîlillah"tan maksadın, cihad (düşmanla fiili savaş) ve fiilen savaşan mücahitler olduğudur.

İbn Hazm da benzer bir görüşe sahiptir. Ona göre, bütün hayır fiiller Allah yolundadır. Ancak zekâtın taksim edileceği kimseleri bildiren ayette Allah'ın muradının bütün hayırlar olmadığı, üzerinde ihtilaf olmayan bir husustur. Dolayısıyla "fî sebîlillah"tan kasıt cihaddır.²⁹⁹

Ancak "fî sebîlillah" kavramına daha geniş anlam veren ve Allah rızası için yapılan bütün hayır işlerini bu tabirin içine dâhil edenler de olmuştur. Râzî, Kur'an örfünde "fî sebîlillah" kavramının cihada has kullanıldığını³⁰⁰, ama bu kavramın savaşan Müslümanlara hasredilmesinin şart olmadığını söyler ve bazı fakîhlerin, "ölüleri kefenleme, kaleler yapma ve mescitleri imar etme gibi hayır işlerine zekât malları harcanabilir" dediklerini nakleder.³⁰¹

²⁹⁷ Bkz. Şâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 190; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 426; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 198 vd.

²⁹⁸ Bkz. İbn Ahmed, **a.g.e.**, s. 151; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, c. II, s. 201; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 411-412.

²⁹⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 151.

³⁰⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 86.

³⁰¹ Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 115.

Hanefî fakîhi Kâsânî'ye göre “fî sebîlillah” Allah’a yaklaştıran her şeydir. Muhtaç oldukları takdirde hayır yollarında ve Allah’a itaat uğrunda çalışan kimseler, bu sınıfa dâhil olur.³⁰²

İmâmiyye mezhebine göre “fî sebîlillah”ın kapsamına mücahit ve murabıtların yanı sıra hacılar, ölülerin veya dirilerin borçlarının ödenmesi, mescit, türbe, köprü yapımı gibi bütün hayır ve maslahat yolları girmektedir.³⁰³

Seyyid Kutub’a göre “fî sebîlillah”, Allah kelimesini yüceltmeyi (i‘lâ-yi kelimetullah) ve toplumun yararına olan her şeyi kapsayan geniş bir kapıdır.³⁰⁴

Mahmud Şeltût’a göre, önceliği savaşa her türlü hazırlık olmak üzere “fî sebîlillah”ın kapsamına din ve devlet maslahatına olan her şey girmektedir. Bu anlamda İslam’ın güzelliklerini ve hoşgörüsünü ortaya çıkaracak davetçiler yetiştirmek, Kur’an’ı muhafaza için çalışmak ve yeterli olmadığı yerde mescit bina etmek de bu kapsamda değerlendirilebilir.³⁰⁵

Reşîd Rızâ ve Merâğî’ye göre, “fî sebîlillah”tan kasıt, ferdî maslahatlar değil, din ve devlet işlerinin desteklenmesi şeklinde Müslümanların umumi maslahatlarıdır. Dolayısıyla gücü yetene ferdî bir mükellefiyet olan hac, bu kapsamda değerlendirilemez.³⁰⁶

Muhammed Esed “fî sebîlillah” ibaresi için, “İslam’ın yayılıp insanlara ulaşması başta olmak üzere doğru ve maruf amaçlarla yapılan her türlü harcamayı, savaşta ve barışta hak uğruna girişilen her türlü çabayı içine alır”³⁰⁷ demektedir.

Hamîdullah’a göre ise “fî sebîlillah”, İslâm uğruna yapılacak her türlü hayır ve her çeşit savunmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla dul kadınlara ve yetimlere

³⁰² Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 471.

³⁰³ Tûsî, **a.g.e.**, c. I, s. 242.

³⁰⁴ Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, c. III, s. 1670.

³⁰⁵ Mahmud Şeltût, **el-Fetâvâ**, Dâru’ş-Şurûk, 18. bs., Kâhire, 2004 , s. 103.

³⁰⁶ Reşîd Rızâ, **a.g.e.**, c. X, s. 585; Ahmed Mustafa el-Merâğî (v. 1945), **Tefsîru’l-Merâğî**, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır, 1946, c. X, s. 145.

³⁰⁷ Esed, **a.g.e.**, s. 366.

yardım edilmesi, okullara ve öğrencilere bağışlarda bulunulması, hastanelere ve camilere tahsisat ayrılması ve ordunun her türlü araç ve gereçlerinin temini, ülke savunması için bazı tesislerin kurulması gibi bütün harcamaları kapsamaktadır.³⁰⁸

Netice olarak “fî sebîlillah” kavramının, zekâtın harcama kalemlerinin bildirildiği ayette böyle yoruma müsait bir şekilde mutlak olarak bırakılmış olması, aslında biraz da “Allah yolu” denebilecek harcamaların zamana ve zemine göre değişebileceğine işaret etmektedir. Öyleyse neyin “Allah yolunda” sayılacağına, duruma göre ilmî ve siyasî otorite karar vermelidir.³⁰⁹

2.7.2. Kur’an’da “Fî Sebîlillah”

“Sebîlullah” kavramı, Kur’an’da altmış dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan dokuzu Mekkî surelerde olmak üzere yirmi dördü “صد” ve “ضل” fiil köklerinden türemiş kelimelerden sonra “an” harf-i cerriyle Allah yolundan saptırmak veya alıkoymak anlamında geçer.³¹⁰ Kavram “fî” harf-i cerriyle birlikte ise kırk beş ayette ve tamamen Medenî sure veya ayetlerde geçmektedir. Bu ayetlerde ise çoğunlukla Allah yolunda savaşmak, ölmek, öldürmek, hicret etmek, cihad etmek, infak etmek anlamlarında geçmektedir.³¹¹ Ayrıca tekil veya çoğul olarak “sebîl” kelimesi, Rabbe veya Allah’ın kastedildiği zamirlere izafe edilerek de on yedi ayette, on sekiz defa

³⁰⁸ Hamîdullah, **a.g.e.**, c. II, s. 978.

³⁰⁹ Faruk Beşer, “Zekâtın Masarîfî ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’an ve Sünnette Zekât**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 182.

³¹⁰ Bkz. **Mekkî sureler:** En’âm, 6/116; A’râf, 7/45; 86; Hûd, 11/19; İbrâhîm, 14/3; Nahl, 16/88; 94; Lokmân, 31/6; Sâd, 38/26. **Medenî sureler:** Bakara, 2/217; Âl-i İmrân, 3/99; Nisâ, 4/160; 167; Enfâl, 8/36; 47; Tevbe, 9/34; Hacc, 22/9; 25; Muhammed, 47/1; 32; 34; Mücâdele, 58/ 16; Münâfikûn, 63/2.

³¹¹ Bkz. Bakara, 2/154; 190; 195; 218; 244; 246; 261; 262; Âl-i İmrân, 3/13; 157; 167; 169; Nisâ, 4/74; 75; 76; 84; 89; 95; 100; Mâide, 5/54; Enfâl, 8/60; 72; 74; Tevbe, 9/19; 20; 34; 41; 81; 111; Hacc, 22/58; Nûr, 24/22; Muhammed, 47/4; 38; Hucurat, 49/15; Hadîd, 57/10; Saff, 61/11; Müzzemmil, 73/20. Diğer fiillerle kullanım için bkz. Bakara, 2/273; Âl-i İmrân, 3/146; Nisâ, 4/94; Tevbe, 9/38; 120.

geçmektedir.³¹² “Fî sebîlillah” kavramı, sadece zekâtın harcama kalemlerinin sayıldığı Tevbe suresinin 60. ayetinde herhangi bir fiille birlikte zikredilmeyerek mutlak olarak yer almaktadır.

2.7.3. Günümüzde “Fî Sebîlillah”

Aslında genel olarak Allah yolunda olan her şeyi ifade eden “fî sebîlillah”ı, fakîhlerin çoğunluğu cihad, cihadı da düşmanla harp etmek olarak anlamışlardır. Kanaatimizce zekâtın harcama kalemleri arasında zikredilen bu kavramın kapsamını her türlü hayrı kapsayacak şekilde genişletmeye mani bazı hususlar vardır.

Öncelikle “fî sebîlillah” ifadesinin sadece Medenî surelerde geçmesi, bu kavramla özel bir mananın kastedildiğini göstermektedir. Zira 13 yıllık Mekke döneminde Hz. Peygamber ve sahâbilerin yaptıkları şeyler de genel manada Allah yolundaydı.

Elmalılı’ya göre zekâtın bütün harcama kalemlerinde, Allah’ın rızasını gözetmek, dolayısıyla “Allah yolunda” olmak zarureti vardır. Burada ayrıca “fî sebîlillah” buyrulması, genel anlamda “Allah yolunda” kavramına dâhil özel bir “fî sebîlillah” olduğunu göstermektedir.³¹³ “Fî sebîlillah” kalemini, her türlü hayrı içine alacak şekilde genel manada kabul ettiğimiz zaman, zekâtın diğer harcama kalemleri de bu kapsama girmektedir. Çünkü zekâtın, Allah yolundan başka bir yere verilmesi söz konusu olamaz. Öyleyse burada başka özel bir mana kastedilmiştir.³¹⁴

Zekâtın sekiz sınıfa tahsis edilmiş olması da manayı genişletmeye engel görünmektedir. Aksi takdirde bu fon, sayılamayacak kadar çok sınıf ve şahsı içine alacaktır. Bu da, ayetin siyâkına, sebab-i nüzulüne ve Hz. Peygamber’in “Allah,

³¹² Bkz. Âl-i İmrân, 3/195; Mâide, 5/35; En’âm, 6/117; 153; Tevbe, 9/9; 24; Yûnus, 10/88; İbrâhîm, 14/30; Nahl, 16/69; 125; Ankebût, 29/69; Zümer, 39/8; Mü’min, 40/7; Necm, 53/30; Mümtehhine, 60/1; Saff, 61/4; Kalem, 68/7.

³¹³ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2578.

³¹⁴ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2578; Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 443.

sadakalar hususunda, ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi. Ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı”³¹⁵ hadisine aykırı düşmektedir.³¹⁶

Ayrıca zengin olduğu halde zekât alması helal olan beş kişiden birisi de Allah yolunda savaşan kimsedir.³¹⁷ Hz. Peygamber “fî sebîlillah”ı Allah yolunda gazâ eden kimseler olarak tefsir edip, sınırlandırmıştır.³¹⁸ Dolayısıyla bu hadise ve fakîhlerin genel kanaatine göre “fî sebîlillah”ın her türlü hayrı içine alacak şekilde genel bir ifade olmadığı anlaşılmaktadır.³¹⁹

Ayette peş peşe zikredilen fakirler ile miskinler, zekât memurları ile müellefe-i kulûb, kölelerle borçlular arasında yakın ilişki bulunduğunu söyleyen Elmalılı’ya göre, fî sebîlillah ile yolcu arasında da benzer bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla “Allah yolunda” olanların, ihtisasla ve yalnız o yola adanmış olarak bir özel sefer ile özel bir ibadeti birleştiren kimseler oldukları anlaşılır ki, bu da kavramın özel bir manaya geldiğini gösterir. Ona göre bu özel manada kastedilen öncelikle cihad, sonra hac, sonra da Allah için ilim tahsili olabilir.³²⁰

Kanaatimizce zekâtın harcama kalemi olarak “fî sebîlillah”ı özel manada cihad olarak yorumlamak doğru ise de, cihadı sadece savaşmak olarak anlamamak gerekir. Cihadın sözlük ve terim manaları, muhtelif ayet ve hadislerin çerçevelediği boyutları, ayrıca Hz. Peygamber’in cihadla ilgili uygulamaları dikkate alındığında bu faaliyetin sadece Müslüman olmayan unsurlarla savaşmaktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.³²¹ Hz. Peygamber, “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad edin”³²² buyurarak cihadın sadece silahla savaşmak manasına

³¹⁵ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

³¹⁶ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 442-443.

³¹⁷ Muvatta, “Zekât”, 29; Ebû Dâvud, “Zekât”, 24; İbn Mâce, “Zekât”, 27.

³¹⁸ Hadis kitaplarında çoğunlukla yer alan ifade şöyledir: “لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ إِلَّا لِخَمْسَةٍ لِعَاِزٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ..”

³¹⁹ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2580; Kardâvî, **a.g.e.**, s. 443; Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 104.

³²⁰ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2578-2579.

³²¹ Bekir Topaloğlu, “Cihad” (Günümüzde Cihad), **DİA**, İstanbul, 1993, c. VII, s. 531.

³²² Ebû Dâvud, “Cihad”, 18; Nesâî, “Cihad”, 1.

gelmediğini göstermiştir. Yine O’nun, “Kim Allah yolunda bir gaziye teçhiz ederse bizzat gaza yapmış gibidir. Kim, gazaya çıkan birinin geride kalan ailesine hayırlı himayede bulunursa gaza yapmış gibidir”³²³ hadisleri de cihad kavramının geniş bir yelpazede ele alınabileceğini göstermektedir.

İslamiyet’in evrensel bir din olması ve Müslümanların İslam’ı tebliğ yükümlülüklerinin bulunması, diğer toplumlarla iyi ilişkiler kurmalarını gerekli kılmaktadır. Çünkü tebliğ ve dine davet, ancak iyi ilişkilerin hâkim olduğu bir ortamda ve barışçı yollarla mümkündür.³²⁴ Aslında cihadın ilk ve en temel safhası da davettir. “İ’lâ-yi kelimetullah” vazifesinin yerine getirilmesinde, davet imkânının mevcut olması halinde silahlı savaşa gerek kalmayacaktır.³²⁵ Bu yaklaşımla savaş bizatihi gaye değil, bir bakıma tebliğin selâmetini garantiye alma ve tebliğe mani olacak engelleri bertaraf etme gayesi güden bir vasıta olmaktadır.³²⁶

Hz. Peygamber’in Müslümanların aleyhine görünen şartlarına rağmen Hudeybiye Antlaşması’nı imzalamasını da barış ortamına verdiği önemle izah etmek mümkündür. Bu antlaşmadan Mekke’nin fethine kadar geçen iki yıllık barış ortamında Müslüman olanların sayısı, o güne kadar geçen on sekiz yıl içerisinde İslamiyet’i kabul edenlerin sayısını geçmiştir.³²⁷ Yine “Resûl-i Ekrem bu antlaşmadan sonra Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır mukavkısına, Habeş necâşisine ve bazı Arap emîrlere mektuplar göndererek onları İslâm’a davet etmiş, üç yıl içinde barışçı yollarla devletini on kat büyütmüş ve hemen hemen bütün Arap yarımadasını hâkimiyeti altına almıştır.”³²⁸

³²³ Buhârî, “Cihad”, 38; Müslim, “İmâret”, 135; 136; Ebû Dâvud, “Cihad”, 21; Tirmizî, “Fedâilu'l-Cihad”, 6; Nesâî, “Cihad”, 44.

³²⁴ Ahmet Özel, **İslam ve Terör: Fıkî Bir Yaklaşım**, Küre Yay., İstanbul, 2007, s. 46.

³²⁵ Mustafa Çağrı, “Da‘vet”, **DİA**, İstanbul, 1994, c. IX, s. 16.

³²⁶ Ünal, **a.g.e.**, s. 77.

³²⁷ Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, **DİA**, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 299.

³²⁸ Hamîdullah, **a.g.e.**, c. XVIII, s. 299.

Elmalılı, “Fî sebîlillah sadaka, bilhassa i‘lâ-yi kelimetullah yolunda olanlara verilen sadakadır”³²⁹ derken, Kardâvî’ye göre de şekli ve silahı ne olursa olsun i‘lâ-yi kelimetullah amacıyla yapılan her cihad, Allah yolundadır. Ona göre, dört mezhepten fakîhlerin cumhuru bu payı cihad edenlerin ve sınır boylarında nöbet bekleyenlerin teçhizi ve onların ihtiyaç duydukları at, silah gibi şeylerin temin edilmesi için tahsis etmişlerse de biz bugün onlara başka mücahitler ve murabıtlar ilave edebiliriz. Onlar kalplere ve akıllara İslam’ı öğretebilmek için çabalayan ve İslam’a davet için çalışan mücahitlerdir. Onlar bütün gayretleriyle, dilleriyle ve kalemleriyle İslam akide ve şeriatını müdafaa eden murabıtlardır.³³⁰

Mevdûdî’ye göre de Allah yolunda cihad, Allah yolunda savaşmaktan çok daha geniş bir terimdir. Cihad, küfür kelimesinin alçaltılıp, Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi (i‘lâ-yi kelimetullah) ve İslami hayat tarzını kurmak için harcanan tüm çabaları içeren bir terimdir. Bu çabalar ister ilk etapta Allah’ın mesajını tebliğ etmek şeklinde, isterse son aşamada savaşmak şeklinde olsun fark etmez.³³¹

Çağımızın kitleler arası etkileşim ve mücadele metotları içinde kültürün ilk sırada yer aldığı muhakkaktır. Bundan dolayı günümüzde cihad, cephe savaşından daha fazla ekonomi ve kültür mücadelesi alanlarına kaydırılmalıdır.³³² “Kim Allah’ın adını yükseltmek uğrunda savaşırsa, işte o Allah yolundadır”³³³ hadisi şerifi, cihadın fiili savaş boyutundaki gayesini bildirmektedir. Öyleyse cihadın ekonomik, kültürel ve benzeri türlerinde de gaye “i‘lâ-yi kelimetullah” olmalıdır.

Fî sebîlillah’ın kapsamının çok geniş tutulması kadar sadece askeri cihad manasında dar tutulmasını da doğru bulmayan Kardâvî’ye göre cihad, kılıç ve mızrakla olabildiği gibi kalem ve dil ile de olabilir. Askerî olabildiği gibi fikrî, sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel de olabilir. Bütün bu cihad şekilleri finansmana

³²⁹ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2579.

³³⁰ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 444.

³³¹ Mevdûdî, **a.g.e.**, c. II, s. 244.

³³² Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 533.

³³³ Buhârî, “İlim”, 45; “Cihad”, 15; Müslim, “İmâre”, 149; Ebû Dâvud, “Cihad”, 26.

ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. Önemli olan bütün bunların sadece Allah yolunda olmasıdır.³³⁴

“Allah yolunda” tabirinin ilk planda “Allah yolunda savaşanlar” şeklinde anlaşılmış olması, ayetin ifade tarzından ziyade İslam’ın yayılış dönemindeki sosyo-politik şartlarla ve uluslararası ilişkilerle ilgili olmalıdır. İslamiyet’in yayılması ilk dönem itibariyle sürekli olarak maddi cihad şeklinde olmuş ve asırlarca böyle devam ederek “fî sebîlillah” kavramı “cihad” kavramıyla özdeş olarak görülmüştür.³³⁵

“Düzenli orduların teşkil edilmesi, silahlarla donatılması ve masraflarının karşılanması İslam’ın doğuşundan beri zekât mallarıyla değil, devletin umumi hazinesinden gerçekleştirilmiştir” diyen Kardâvî, günümüzde de durumun değişmediğini ifade etmektedir. Çünkü savunma bütçeleri, zekât mallarının karşılayamayacağı kadar büyük ödenekleri gerektirmektedir. Bu yüzden günümüzde -sahih ve halis bir İslami cihad olması şartıyla- “fî sebîlillah” fonu; öncelikle kültür, eğitim-öğretim ve davet alanına kaydırılmalıdır. Ona göre, gayrimüslimleri İslam’a davet edecek merkezlerin kurulması, İslam ülkelerinde gençleri fikrî ve itikâdî bozulmalardan koruyacak merkezlerin inşa edilmesi, Allah’ın sözünü yükseltecek ve dini öğretecek gazetelerin çıkarılması, bu amaçla bir kitabın hazırlanması ve dağıtılması da Allah yolunda cihaddır. Bu ve benzeri alanlar, zekât ve zekâtın dışındaki tüm harcamalar için en uygun yerlerdir.³³⁶

Bazılarına göre de, günümüzde “fî sebîlillah” kapsamında yapılacak en mühim harcama, yeterli imkânlarla desteklenmiş düzenli cemiyetler kurarak, insanları İslam’a davet edecek kimseler yetiştirip onları küfür beldelerine göndermektir.³³⁷

³³⁴ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 443.

³³⁵ Murtaza Köse, “‘Fî Sebîlillâh’ Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, **AÜİFD**, sayı 21, Erzurum, 2004, s. 110.

³³⁶ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 450 vd.

³³⁷ Bkz. Sâbık, **a.g.e.**, c. I, s. 281; Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 438; Bessâm, **a.g.e.**, c. III, s. 417.

“Fî sebîlillah” fonunun harcanması esnasında göz ardı edilemeyecek bir husus da, bu harcama kaleminin ayette “fî” harf-i cerrinden sonra yer almış olmasıdır. Dolayısıyla zekâtı, bizzat “Allah yolunda” olan kimselerin eline vermek (temlîk) şart olmayıp³³⁸, bu uğurda harcamak da yeterli olacaktır.

Elmalılı’ya göre, zekât sahibi, zekâtını fî sebîlillah olmak üzere muhtaç olan mücahitlere temlîkle veya onları idare eden kimseye teslim etmekle vazifesini ifa etmiş olacaktır.³³⁹

Kardâvî’ye göre, normal şartlarda okul yapmak cihad kapsamına dâhil değildir. Ancak “bir ülkede eğitim-öğretim ve okullar dinsizlerin eline geçmişse, bu durumda Müslüman çocuklarını eğitecek ve onları ahlakî, fikrî tahribattan koruyacak İslamî okullar yapmak en büyük cihad olacaktır.”³⁴⁰

Mahmud Şeltût’a göre de, fî sebîlillah fonu, asıl toplumun tamamına faydalı olacak yerlere harcanmalı ve ihtiyaç duyulduğunda mescit, okul, hastane gibi müesseseler bu fonla inşa edilebilmelidir.³⁴¹

Seyyid Sâbık ise, “Dini veya diğer ilimleri öğreten okulların giderleri bu hükmün içine girer. Bu okulların öğretmenlerine de bu fondan verilebilir” demektedir.³⁴²

“Fî sebîlillah” kavramının sadece Medenî surelerde geçmesi ise, bu fonunun kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. İfadenin “Allah yolunda bulunanlar” değil de “Allah yolunda” olması da, bireylerden çok, kurumları ve kurumların faaliyet alanlarını akla getirmektedir.³⁴³

³³⁸ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 440.

³³⁹ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2581.

³⁴⁰ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 445.

³⁴¹ Şeltût, **a.g.e.**, s. 111.

³⁴² Sâbık, **a.g.e.**, c. I, s. 281.

³⁴³ Beşer, “Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’an ve Sünnette Zekât**, s. 182.

Netice olarak kanaatimizce günümüzde “fî sebîlillah” fonu ferdî olarak değil, zekâtı toplama ve dağıtma işini yapan devletler veya kurumlar tarafından harcanmalıdır. Bu harcama İslam’ın yayılması, Allah’ın adının yüceltilmesi (i’lâ-yi kelimetullah), Müslüman çocukların ve gençlerin dinlerini öğrenmesi gibi amaçlarla olmalıdır. Gerektiğinde bu amaca hizmet edeceğinden emin olunan müesseselerin inşa edilmesinde de bu fon kullanılmalıdır.

2.8. İBNÜ’S-SEBÎL (YOLCU)

Zekâtın harcama kalemleri arasında yer alan “ibnü’s-sebîl” ifadesi, kelime anlamı itibariyle “yol oğlu” anlamına gelmekte ve evinden uzak yolcu için kullanılmaktadır.³⁴⁴ Yolcuya “yol oğlu” denilmesi yolun ayrılmaz bir parçası haline gelmesinden dolayıdır.³⁴⁵ Araplar, bir şeyin ayrılmaz parçasına “onun oğlu” adını vermektedirler.³⁴⁶ Bu sebeple fakire “ibnü’l-fakr”, zengine de “ibnü’l-ğînâ” denir.³⁴⁷

“İbnü’s-sebîl”, yaşadığı yerden yola çıkıp seyahat ederken, yolda parası bitmiş veya parasını kaybetmiş ve yolculuğuna devam etmesine imkân kalmamış kimseler için kullanılan bir kavramdır. Böyle birinin, malına/parasına ulaşamadıktan veya borç alabileceği birilerini bulamadıktan sonra memleketinde zengin olması da durumu değiştirmemekte ve bu kimseye zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmektedir.³⁴⁸

³⁴⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. I, s. 294.

³⁴⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, “s-b-l” md., c. III, s. 1930.

³⁴⁶ Taberi, **a.g.e.**, c. XI, s. 529.

³⁴⁷ Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10.

³⁴⁸ Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 104.

2.8.1. Fakîhlere Göre Yolcu

Hanefî fakîhlerine göre yolcu, uzağında olduğu için malıyla ilişkisi kesilmiş olan kimsedir.³⁴⁹ Bazılarına göre vatanından uzak olduğu için malına ulaşamayanlar bu hükme dâhil olduğu gibi, vatanında olduğu halde, alacağını alamayarak muhtaç duruma düşen kimseler de bu fondan zekât alabilirler. Ayrıca yolda kalan yolcuların o anda ulaşamasa da malları bulunduğu için borç alması, zekât almasından daha hayırlı görülmüştür. Ama zekât alması da caizdir ve elinde zekât malından artan bir şeyler kalırsa onu tasadduk etmeleri gerekmez.³⁵⁰

Şâfiîler'e göre yolcu, yola henüz yeni çıkan veya çıkmaya niyetlenen kimse olabileceği gibi, yolda kalmış kimse de olabilir. Zekât verilebilmesi için yolculuğun günah bir maksatla olmaması ve yola çıkmaya niyetlenenleri, yardımsız gideceği yere ulaştıracak mallarının olmaması gerekir.³⁵¹

Mâlikîler'e göre zekât alabilecek yolcu, yolculuğu günah maksadıyla olmadığı müddetçe memleketinde zengin de olsa, devam ettiği yolculuğu esnasında yolda kalmış kimsedir. Hac yolculuğu esnasında yolda kalmış kimseler de bu fona dâhildir.³⁵²

Hanbelî fakîhlere göre ibnü's-sebîl, memleketine döndürecek malı kalmayan yolcudur. Zekât alabilmesi için yolculuk günah amacıyla olmamalıdır.³⁵³ Bu mezhepte “yolcular, dilencilerdir” görüşünde olanlar da vardır.³⁵⁴

İbn Hazm'a göre de günah amacı taşımayan bir yolculuğa çıkmış ve ihtiyacı olan kimseye zekât verilebilir.³⁵⁵

³⁴⁹ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s.473; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 537; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 290.

³⁵⁰ Bkz. Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 538; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 290.

³⁵¹ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 185; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 157; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 428; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 203.

³⁵² Bkz. Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 299; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 149; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 234.

³⁵³ Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 202; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 13; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 252 vd.

³⁵⁴ Bkz. Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 252.

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. Ömer, ihtiyaç duyan misafirlere ve yolda kalanlara hizmet etmek üzere, “Dâru'd-dakîk” denilen bir depo yaptırmış ve burayı un, hurma, buğday ve kuru üzümle doldurmuştur. Yine o, Mekke ile Medine arasında su bulunan merkezler kurarak, yolda kalanları, bir merkezden diğerine taşıtmıştır.³⁵⁶

Ömer bin Abdülaziz ise, İbn Şihâb ez-Zührî'ye bir mektup yazarak zekâtın verileceği yerleri sormuş; o da cevabında “İbnü's-sebîl” için şunları yazmıştır:

“İbnü's-sebîl payı her yola oradan geçecek yolcu ve insan sayısına göre taksim edilir. Konaklayacağı ve diğer ihtiyaçlarını göreceği yeri olmayan herkes için, İbnü's-sebîl payından belli miktar ayrılır. İkamet edecek ve yeme-içme ihtiyacını karşılayacak yer buluncaya kadar bu paydan kendisine harcanır. Hayvanı varsa ona da yem verilir.”³⁵⁷

Netice olarak bu fonu, kara, deniz veya hava yolculuğu sırasında herhangi bir sebeple yolda kalan herkesi koruması altına alan genel bir sosyal güvenlik müessesesi olarak kabul etmek mümkündür.

2.8.2. Kur'an'da Yolcu

Kur'an'da sekiz yerde geçen “İbnü's-sebîl” kavramı; hem zekâtın³⁵⁸, hem feyin³⁵⁹ hem de ganimetin³⁶⁰ harcama kalemleri arasında yer almakta, ayrıca infak edilmesi³⁶¹, mal verilmesi³⁶² ve ihsanda³⁶³ bulunulması gereken zümreler arasında sayılmaktadır.

³⁵⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 151.

³⁵⁶ Muhammed bin Sa'd bin Menî' ez-Zührî: İbn Sa'd (v. 230/844), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-XI, thk. Ali Muhammed Umeyr, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 2001, c. III, s. 263.

³⁵⁷ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 256 vd.

³⁵⁸ Bkz. Tevbe, 9/60.

³⁵⁹ Bkz. Haşr, 59/7.

³⁶⁰ Bkz. Enfâl, 8/41.

³⁶¹ Bkz. Bakara, 2/215.

Mekkî iki surede miskin ve akraba ile birlikte yolcuya haklarının verilmesinden söz edilmekte³⁶⁴, Medenî surelerde ise Tevbe suresinin 60. ayeti hariç “ibnü’s-sebîl” ifadesinin geçtiği tüm yerlerde, akraba ve miskinle birlikte yetim de yer almaktadır.³⁶⁵ Bunlara ilave olarak bu ayetlerde, ana-baba, dilenci, köle, yakın ve uzak komşu ile yakın arkadaş da geçmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in yolculara bu kadar ilgi göstermesinin hikmetlerinden birisi, İslam’ın seyahati teşvik etmesidir.³⁶⁶ Kur’an’da ve hadislerde çok çeşitli yolculuklardan bahsedilmiştir.³⁶⁷ Bazı yolculuklar Allah’ın ayetlerini müşahade edip ibret almak, ilahi kanunları görüp ders almak içindir. Yine cihad etmek, haccetmek ve hicret etmek amacıyla yapılan yolculuklar vardır. Bazı yolculuklar da rızık aramak için veya ilim öğrenmek için teşvik edilmiştir.³⁶⁸ Bu sebeple bütün büyük insanların hayatlarında, âlimlerin yaşantılarında kesinlikle ardı arkası kesilmez seyahatler vardır.³⁶⁹ Ayrıca insan belli bir yerde uzun süre kaldığı zaman, alışkanlığın tesiriyle, etrafındaki güzellikleri fark edemez hale gelir. Fakat yolculuğa çıkınca veya başka bir yere taşınıncı duyguları uyanır ve çevresindeki güzellikleri görmeye başlar.³⁷⁰ İşte bu ve benzeri sebeplerle yolculuğu teşvik eden Kur’an, yolculara namaz, oruç gibi bazı mükellefiyetlerde kolaylıklar getirdiği³⁷¹ gibi, yolculukta zaman zaman karşılaşılabilecek olan yolda kalma, parasız kalma ve

³⁶² Bkz. Bakara, 2/177.

³⁶³ Bkz. Nisâ, 4/36.

³⁶⁴ Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

³⁶⁵ Bkz. Bakara, 2/177; 215; Nisâ, 4/36; Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7.

³⁶⁶ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 453.

³⁶⁷ Kur’an’daki yolculuklar için bkz. Hikmet Koçyiğit, “Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur’anî Boyutu”, **AÜİFD**, sayı 35, Erzurum, 2011, s. 125 vd.

³⁶⁸ İlgili ayetlerden bazıları için bkz. Âl-i İmrân, 3/97; 137; Nisâ, 4/97; 100; Tevbe, 9/41; Kehf, 18/60; Hacc, 22/27; 46; Neml, 27/69; Ankebût, 29/20; 56; Rûm, 30/9; Fâtır, 35/44; Mü’min, 40/79; 80; 82; Mülk, 67/15; Müzzemmil, 73/20. Hz. Peygamber’in ilim öğrenmek için yolculuğa teşvik etmesi ile ilgili bkz. Ebû Dâvud, “İlim”, 1; Tirmizî, “İlim”, 2; 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

³⁶⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 119.

³⁷⁰ Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, c. V, s. 2730.

³⁷¹ Bkz. Bakara, 2/184-185; Nisâ, 4/101.

benzeri durumlar için de yolcuları, hemen bütün gelirlerde harcama kalemi olarak saymıştır.

2.8.3. Günümüzde Yolcu

Müfessir Merâğî, “Eskiden ulaşım zordu ve insanın malına ulaşması kolay değildi. Fakat günümüzde kişi yeryüzünde herhangi bir yere kolayca parasını havale ettirebildiği için bu sınıf ortadan kalkmıştır”³⁷² demektedir. Memleketinde parası olan bir kimsenin yolda ihtiyaç duyduğunda parasına ulaşması artık çok kolaylaşmıştır ve bu kimselere zekât vermeye gerek yoktur. Ama memleketinde gayrimenkulü, malı olup da elinde nakit parası olmayanlar pekâlâ bulunabilir. Yine kişi parayı havale ettiremeyeceği bir belde, köyde kalmış olabilir. Bu durumlarda kişi, “ibnü’s-sebîl” kabul edilmelidir.³⁷³

Yine vatanlarını terk etmek zorunda kalmış ve malları mülkleri olmasına rağmen onlara ulaşamayan mülteci konumundaki insanlar da bu kategoride değerlendirilebilir.³⁷⁴

Hamîdullah’a göre, bu terimden anlaşılması gereken şey, yola düşmüş yabancılara karşı misafirperverlik göstermek olmalıdır ve geniş anlamda bu terim, turist olarak bir ülkeye gelen yabancılara yararlanacağı bütün hizmetleri içine alır. Yolların yapım ve bakımı, otellerin inşası, yollardaki emniyet ve asayiş sağlama, yolcuların sağlıklarını temin eden tesisler kurma gibi faaliyetleri de kapsar.³⁷⁵ Yine son dönemlerde buluntu (sokak) çocukların da ibnü’s-sebîl kapsamında değerlendirilebileceğine dair görüşler bulunmaktadır.³⁷⁶ Ancak bu görüşleri, ibnü’s-sebîl lafzının kapsamına dâhil etmenin ve sınırlı bir çerçevede ele alınması gereken

³⁷² Merâğî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 39.

³⁷³ Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 460.

³⁷⁴ Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 460; Esed, **a.g.e.**, s. 48-49.

³⁷⁵ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 978.

³⁷⁶ Bkz. Rızâ, **a.g.e.**, c. V, s. 93-94; Yazır, **a.g.e.**, c. VII, s. 4834.

zekâtın harcama kalemlerini bu kadar genişletmenin mümkün olmadığı kanaatini taşıyoruz.

Mevdûdî, günah işlemek amacıyla yola çıkmış bir yolcuya zekât fonundan yardım yapılmayacağı görüşünü tenkit ederek şöyle der:

“Kur’an’da ve hadislerde bunu kasteden hiçbir şart ve sınırlama yer almamıştır. Bunun yanı sıra, İslam’ın temel ilkelerinden, muhtaç bir kimsenin günahlarının, bizi ona yardımdan alıkoymaması gerektiğini öğreniyoruz. Aslında böyle bir yardım, günahkâr ve yoldan çıkmış kimselerin ıslah olup doğru yola gelmelerini de sağlayabilir. Çünkü eğer ihtiyaç içindeyken bir destek görürlerse, onlardan nefislerini temizlemeye yönelmeleri beklenebilir.”³⁷⁷

Ebu Zehra da, zekâtın harcama kalemlerini bildiren ayetin umumi ifadesini, günahkarların da yaşama hakkının olmasını, zekâtın insanı yaşatmak gibi bir gayesinin bulunmasını ve Hz. Peygamber’in zor günlerinde putperestlere yardım etmesini delil getirerek günahkarlara zekât verilebileceğini savunmaktadır.³⁷⁸

İmam Şâfiî’nin yola çıkmayı düşünüp de masrafını karşılayamayanları “ibnü’s-sebîl”e dâhil etmesi, Kardâvî’ye göre, İslam’a veya Müslüman toplumunun maslahatlarına yönelik yola çıkacaklar için faydalanılabilecek bir görüştür. Kardâvî, “Etkisi dine ve ümmete dönecek şekilde verimli bir işte tecrübe veya faydalı bir ilimde ihtisas kazanmak için yurtdışına gönderilme ihtiyacı duyulan -uzman, sanatçı, usta, talebe gibi- kimselere bu fondan harcama yapılabilmesi” der.³⁷⁹ Zuhaylî de yolculuğa çıkmak isteyen kimseye zekât verilebileceği kanaatindedir. Eğer yolculuğa çıkmazsa verilen zekât geri alınır.³⁸⁰

Ayette “ibnü’s-sebîl”in “fî sebîlillah” ibaresi üzerine atfedilmiş olarak gelmesi de bu fonun Allah yolunda yapılan yolculuklara kullanılacağına dair bir fikir

³⁷⁷ Mevdûdî, **a.g.e.**, c. II, s. 227.

³⁷⁸ Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 108 vd.

³⁷⁹ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 461.

³⁸⁰ Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühü**, c. II, s. 877.

vermektedir.³⁸¹ Ayrıca “fî” cer harfi ile belirtilen sarf yerlerinden birisi zekât aldığı vakit, sanki şahsi ihtiyaçlardan daha çok Allah’ın gerçekleştirmesini murad ettiği umumi maslahatın bir temsilcisi olarak almaktadır.³⁸² Bu aynı zamanda bu sınıfın kurumsal bir nitelik taşıdığını da göstermektedir.³⁸³ Umumi maslahatı gerçekleştirme amacıyla verilen zekâtın ise bizzat şahsın eline verilmesi şart değildir. Uçak, otobüs veya gemi şirketine verilebileceği gibi gideceği okul gibi bir müesseseye verilmesi de mümkündür.³⁸⁴

Öte yandan tebliği esas alan dinlerde, dini yaymak adına yapılan yolculuklar önem arz etmektedir ve bu hedefe yönelik bir fonun ayrılması, zekâtın ruhuna da uygun düşmektedir. Dolayısıyla bu fon özellikle Müslümanların kendi dinlerini tanıtmak ve İslam’ın güzelliklerini sergilemek için, dünyanın en uzak yerlerine kadar yapacakları seyahatlerde³⁸⁵ ve İslam’ı tanıtmak amacıyla gayrimüslimlerin Müslüman ülkelerine getirilmelerinde kullanılabilmelidir.

2.9. HARCAMA KALEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zekâtın harcama kalemlerini bir arada ve bütünlük içinde değerlendirerek ulaştığımız neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Kullanılan harf-i cerler açısından harcama kalemlerini ikiye ayırmak mümkündür. İlk dört sınıf (fakirler, miskinler, zekât memurları ve müellefe-i kulûb), “li” harf-i cerrinden sonra, diğer dört sınıf ise (rikâb, ğârimîn, sebîlullah ve ibnü’s-sebîl) “fî” harf-i cerrinden sonra gelmiştir. Bu durumda ilk dört sınıf için gerekli olan

³⁸¹ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2578-2579; Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 456.

³⁸² Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 456.

³⁸³ Dumlu, **a.g.m.**, s. 249.

³⁸⁴ Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 456.

³⁸⁵ Yunus Vehbi Yavuz, “Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’an ve Sünnette Zekât**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 323.

temlîkin³⁸⁶, diğer sınıflarda gerekli olmadığını ve zekâtın bunlar uğruna harcanabileceğini söylemek mümkün görünmektedir.

2. Dikkate değer bir diğer husus da, ayette peş peşe sayılan sınıflar arasında ikili münasebetlerin bulunmasıdır. “Fî sebîlillah” ile “yolcu” arasındaki ilişki için Elmalılı, “Allah yolunda” olanların, yalnız o yola adanmış olarak özel bir sefere çıkan kimseler olabileceğini söyler.³⁸⁷ Aynı şekilde yolcu sınıfında da özellikle i‘lâ-yi kelimetullah uğruna yolculuk yapanların tercih edilmesi gerektiği düşünülebilir. Diğer sınıflar arasında da benzer münasebetler kurulabilir. Buna göre, fakirler ve miskinler, yoksulluk ortak paydası altında toplanabilirler. Zekât memurları ile müellefe-i kulûb, Müslümanların güçlü ve tam hâkim olduğu dönemlerde ortaya çıkan iki harcama kalemi olması yönüyle birbiriyle ilgilidir. Ayrıca bundan, müellefe-i kulûba, kurumsal olarak harcama yapılması gerektiğine dair bir işaret de çıkarılabilir. Köleler (esirler) ile borçlular arasında da yakın bir münasebet vardır. Kölelikten ve esirlikten kurtulmak için ödemesi gereken fidye sebebiyle kişi borçlularla aynı kategoride değerlendirilebileceği gibi borçlu kimselerin bir manada köle/esir gibi kabul edilmeleri de mümkündür.

3. Ayette zekât memurlarına yer verilmesi, zekâtın devlet eliyle idare edilmesi gereken bir yapısının olduğunu gösterir. Eğer devlet tarafından idare edilen bir zekât kurumu bulunmuyorsa, Müslümanlar, kuracakları güvenilir müesseseler vasıtasıyla zekâtlarını toplayıp dağıtmalıdır.

Zekât memurlarının üçüncü sırada yer almasından, ilk iki sınıfın (fakirler ve miskinler), zekât müesseseleşmeden de yardım edilmesi gereken öncelikli kimseler olduğu sonucu da; ilk iki sınıf için şart olan yoksulluğun, diğer sınıflarda şart olmadığı sonucu da çıkarılabilir. Ayetteki sıralamadan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise, zekât devlet tarafından toplanıp dağıtılsa bile, mükelleflere, kendi çevrelerindeki fakir ve miskinlere dağıtmak üzere, belli bir miktar harcama hakkının verilebileceğidir.

³⁸⁶ Temlikle ilgili geniş bilgi için bkz. Tez metni, s. 162.

³⁸⁷ Yazır, **a.g.e.**, c. IV, s. 2578-2579.

Ayette “fî” harf-i cerrinden sonra gelen sınıflarda kurumsallık ön plana çıkmaktadır. “Lî” harf-i cerrinden sonra gelen müellefe-i kulûb sınıfı için de kurumsal bir yapıya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla zekât memurlarından sonra yer alan sınıflara zekâtın, bu memurlar aracılığıyla verilmesinin gerekliliği yine ayetteki sıralamadan anlaşılmaktadır.

4. Kur'an'ın nüzul süreci içinde zekâtın harcama kalemlerinden miskin, rikâb ve yolcu kavramları hem Mekkî hem de Medenî surelerde yer alırken, -yardımın söz konusu edildiği- fakirler ile fî sebîlillah kavramları ise sadece Medenî surelerde yer almıştır. Zekât memurları, müellefe-i kulûb ve borçlu sınıfları ise yalnızca Tevbe suresinin 60. ayetinde geçmektedir. Böylece zekât mükellefiyeti için üç dönem halinde tespit ettiğimiz tedricîlik prensibinin, harcama kalemlerinde de aynen geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, miskin, köle (esir) ve yolcu sınıflarının her zaman karşılaşılabilecek ve her hâlükârda yardım edilecek kimseleri; fakir ve fî sebîlillah sınıflarının Müslümanların organize hale geldiği toplumlarda karşılaşılabilecek kimseleri; zekât memurları, müellefe-i kulûb ve borçlu sınıflarının ise ancak hâkimiyetin tamamen Müslümanlarda olduğu toplumlarda harcama yapılacak sınıfları gösterdiği söylenebilir.

5. Günümüzde bazı araştırmacılar, zekâtın harcama kalemlerinin, bir devletin tüm giderlerini karşılayacak şekilde yorumlanabileceğini söylemektedirler.³⁸⁸ Ancak Tevbe suresi 60. ayetin siyâkı ile birlikte sebep-i nüzulü³⁸⁹, hasr ifade eden “innemâ” edatıyla başlaması ve yeri geldikçe temas ettiğimiz sınıfların özellikleri³⁹⁰, zekâtın harcama kalemlerini sınırlı bir çerçevede düşünmeyi gerektirmektedir. Ancak Müslümanların ödemek zorunda olduğu normal ve mutad asgarî malî mükellefiyetin

³⁸⁸ Bkz. Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 970; Abdullah, **a.g.e.**, s. 140; Akyüz, **Zekât**, s. 506.

³⁸⁹ Tevbe suresinin 58 ve 59. ayetlerinde, toplanan zekâtlara göz diken, onlardan pay almaya çalışan ve sadaka (zekât) taksimi konusunda Hz. Peygamber'i ayıplayan münafıkların bu tavırları anlatılmakta; 60. ayette ise, tüm itirazlara ve beklentilere cevap olarak, zekâtın harcama kalemlerini tek bildirilmektedir.

³⁹⁰ Harcama kalemleri arasında özellikle en fazla genişletilen ve her türlü harcamanın içine sokulabileceği düşünülen “fî sebîlillah” sınıfının, neden çok genişletilemeyeceğine dair bkz. Tez metni, s. 116-117.

zekât olduđu³⁹¹ göz önünde bulundurulursa, zekâtın harcama kalemleriyle, Müslüman toplumun (devletin) olmazsa olmaz gider kalemlerinin tespit edildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Muhtemel harcama gerektiren başka hususların ise, Kur'an'ın teşvik ettiği infak, sadaka, nafaka gibi yollarla, İslam tarihi boyunca çokça örneğine rastlandığı gibi vakıflar kurmak suretiyle ve benzeri diğer yollarla, toplum seferber edilerek çözülebileceği kanaatini taşıyoruz.

³⁹¹ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 969; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 665.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂTIN HARCANAMAYACAĞI YERLER, HARCAMA KALEMLERİ AÇISINDAN ZEKÂTIN HEDEFLERİ VE HARCAMA USULÜ

3.1. ZEKÂTIN HARCANAMAYACAĞI YERLER

Zekât fert ve toplum için belli hedefleri gerçekleştirmek üzere konulmuş malî bir mükellefiyettir. Cenâb-ı Hakk zekâtın harcama kalemlerini tek tek saymış ve bu işi mal sahibi veya idarecilerin keyfî uygulamalarına terk etmemiştir. Dolayısıyla almaya müstahak olmayan hiçbir kimseye zekât verilemez. Tevbe suresi 60. ayetin kesin hükmü sebebiyle fakîhler, zekât verilecek sekiz sınıfta ittifak etmişlerse de, bu sınıfların kapsamını belirlemedeki ihtilaflar, zekâtın harcanamayacağı yerler hususunda farklı sonuçlara ulaşmalarına neden olmuştur.

3.1.1. Zenginler

Esasen zenginler, zekât vermekle mükelleftirler. Bu sebeple özellikle fakirlik ve miskinlik sebebiyle zekât alacak kimselerin, kesinlikle zengin olamayacağı aşîkârdır.¹ Ancak bazı harcama kalemlerinin, zengin de olsalar zekât alabilecekleri, fakîhler tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca zekât almaya mani olan zenginliğin ölçüsünde de farklı içtihatlar ortaya çıkmıştır.

¹ Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 117; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 221.

3.1.1.1. Zekât Alabilen Zenginler

Hız. Peygamber'in, "Sadaka (zekât) şu beş kişi dışında zengine helâl değildir: Allah yolunda gaza eden, zekât memuru, borçlu, sadaka malını kendi parasıyla satın alan ve fakir komşunun kendisine verilen zekâtı hediye ettiği zengin"² hadis-i şeriflerinde saydığı kimselerden ilk üçü zekâtın harcama kalemleri arasındadır.

Hanefî fakîhleri, bu hadisteki zenginliği, beden gücü ile veya kazanma imkânı nedeniyle zengin sayılanlar veya önceki haline göre zengin kabul edilenler şeklinde tevil etmektedirler.³ Onlara göre zekât memuru dışındaki bütün sınıflarda fakirlik şarttır.⁴ İbn Âbidîn, Kuhistânî'nin, zekât memuru ile birlikte mükâteb ve yolcuyu da istisna ettiğini rivayet etmektedir.⁵

İmam Şâfiî'ye göre, zekât memurlarına, Allah yolunda olanlara ve toplum yararına borçlanan kimselere zengin de olsalar zekât verilir.⁶

Hanbelîler'e göre ise, Allah yolunda olanlar, zekât memurları, toplum yararına borçlananlar ve müellefe-i kulûb zengin de olsalar zekât alabilirler.⁷

Mâlikî fakîhleri, zekât memurları ve Allah yolunda olanların zengin de olsalar zekât alabileceklerini söylerken⁸, İmam Mâlik ise, yukarıda temas ettiğimiz ve zekât alması helal olan beş sınıf zenginin sayıldığı hadise kitabında yer vererek, kanaatimizce tercihini göstermiştir.

Netice olarak zekât memurlarının ittifakla, Allah yolunda olanlar ile borçluların ise fakîhlerin çoğunluğuna göre zengin de olsalar zekât alabileceği anlaşılmaktadır.

² Muvatta, "Zekât", 29; Ebû Dâvud, "Zekât", 22; İbn Mâce, "Zekât", 27.

³ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 473; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 536-537.

⁴ Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 465; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 545 vd. İbn Hümâm, **a.g.e.**, c. II, s. 273-274.

⁵ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 295.

⁶ Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 187.

⁷ İbn Kudâme, **el-Kâfi**, c. II, s. 203; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 259.

⁸ Karâfi, **a.g.e.**, c. III, s. 145 vd.; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 230 vd.

Hız. Peygamber'in müellefe-i kulûb sınıfından zengin, kabile reisi, toplumun ileri gelenleri gibi kimselere harcama yaptığı ve muhtaçlığı göz önünde bulundurmadağı bilinmektedir. Muhtemelen genelde fakîhler, müellefe-i kulûb sınıfının ortadan kalktığını düşündükleri için, zekât alabilecek zenginler arasında bu sınıfa yer vermemişlerdir.

Yolcunun ise memleketinde zengin olmasına rağmen, yolculuk esnasında muhtaç hale düşmesinden dolayı zekât almaya hak kazandığı yine ittifakla kabul edilmektedir. Fakîhlerin, yolculuk esnasındaki durumunu göz önünde bulundurdıkları için, yolcunun memleketindeki zenginliğini dikkate almadıkları anlaşılmaktadır.

Köle ve esirlerin hürriyetlerini elde edebilmeleri için ödemeleri gereken fidyeler ise, ellerinde bulunan ve onları zenginlik sınırının üzerine çıkaran mallarından çok daha fazla olabilir. Bu durumda zengin de olsalar onlara zekât verilebilecektir.⁹

Bu durumda zekât alabilmek için zengin olmama şartının, fakirler ve miskinler dışındaki harcama kalemlerinde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca küçük çocuk, zengin babası sebebiyle zengin sayılacağı için¹⁰, fakir ve miskin payından ona zekât vermenin caiz olmayacağı kanaatini taşıyoruz. Diğer harcama kalemlerinden ise zekât alabilmelidir.

Zekât memurları dışında tüm sınıflarda fakirliği şart gören Hanefîler'in delil olarak dayandıkları iki hadis bulunmaktadır:

1. "Sadaka, ne zengine ne de sakatlığı olmayan güçlüye helal değildir."¹¹

2. Hız. Peygamberin, Hız. Muaz'ı Yemen'e gönderirken ona zekât için; "Zenginlerinden alınır fakirlerine dağıtılır"¹² buyurmuş olmasıdır.

⁹ Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 476.

¹⁰ Bkz. Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 12; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 111.

¹¹ Tirmizî, "Zekât", 23; Ebû Dâvud, "Zekât", 23; Nesâî, "Zekât", 90; İbn Mâce, "Zekât", 26.

Bu hadisler, hiçbir zenginın zekât alamayacağını değil, onların fakir ve miskin sınıfının payından zekât alamayacağını bildirmektedir.¹² Zira bazı zenginlere zekât verilebileceğine dair yukarıda temas ettiğimiz hadis bulunmaktadır. Ayrıca ikinci hadisten anlaşıldığına göre Hz. Muaz, inanmayan bir toplumu İslam’a davete gitmiştir. Bu durumda Yemen, zekâtın müesseseseleşmeden önceki dönemine benzemektedir ki, böyle bir dönemde zekâtta öncelik yoksullara verilmektedir. Fakirler ve miskinler, zekât müessesese olarak kurulmadan önce de yardım edilmesi gereken kimseler arasındadır ve nitekim Mekke döneminde ve Medine’nin ilk yıllarında böyle olmuştur. Hz. Peygamber de hadiste, bu sebeple sadece fakirlerden bahsetmiş olabilir.

Kur’an’da, fakirler ve miskinler hariç diğer sınıfların zekât memurlarından sonra sayılmasını da, bu sınıflarda fakirliğin şart olmadığını gösteren bir delil olarak değerlendirmek mümkündür. Aksi halde eğer diğer sınıflarda da fakirlik şartı aranırsa zekâtın harcama kalemleri sekiz sınıf olmayacak, bir veya iki sınıfa inecektir. Ayrıca diğer sınıfların sayılmasına gerek kalmayacaktır. Zira onlar fakirliğinden dolayı zaten zekât alabilecektir. Bu da ayette bu sınıfların tek tek sayılmasının hikmetine zıt görünmektedir.

3.1.1.2. Zekât Almaya Engel Olan Zenginlik Ölçüsü

Fakîhler arasında zekât almaya mani olan zenginliğin ölçüsünde (nisâb-ı istiğnâ) bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Zenginlik için belli bir ölçü ortaya koyarlarken de, aslî ihtiyaçların dışında kişinin elinde en fazla bulunabilecek miktarı belirlemeye çalışmışlardır. Aslî ihtiyaçlar, zamana göre değişebilir. Bu sebeple bazıları, kendi

¹² Buhârî, “Zekât”, 1; 41; Müslim, “Îmân”, 29; 30; 31; Tirmizî, “Zekât”, 6; Ebû Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 46.

¹³ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 372.

dönemlerinin ihtiyacına göre yiyecek, içecek, ev, ev eşyası ve at gibi şeyler yanında hizmetçiyi de aslî ihtiyaçlar arasında saymışlardır.¹⁴

Sahâbeden ve tâbiînden bazılarına göre, zekât almaya mani zenginliğin sınırı, nisabın çeyreği olan 50 dirheme sahip olmaktır.¹⁵ Bu görüş sahiplerinin dayandığı bir hadise göre Hz. Peygamber; “Kim, kendisine yetecek miktarda malı olduğu halde dilenirse, kıyamet günü, yüzü tırmalanmış veya soyulmuş veya yaralanmış olarak gelir!” buyurmuş, “Kişiyi zengin kılan (miktar) nedir?” diye sorulunca da: “Elli dirhem altın veya o kıymette bir başka şey” buyurmuşlardır.¹⁶

Hanefîler’e göre zenginlik üç çeşittir: 1- Zekât vermeyi gerektiren zenginlik. 2- Zekât vermeyi gerektirmese de sadaka-i fitrı ve kurbanı vacip kılan zenginlik. 3- Dilenmeyi haram kılan zenginlik.¹⁷ Bu durumda bir kimsenin zekât almasının haram olması için ya zekâta tabi mallardan nisap miktarı mala sahip olması veya zekâta tabi olmayan mallardan ihtiyacından fazlasına sahip olması ve bu miktarın 200 dirhemi bulması gerekir.¹⁸

Mâlikîler’de de kişi nisap miktarı nakit paraya sahipse zengin sayılır. Elinde bu miktar fazlalık yoksa kişinin ihtiyacına bakılır. Ayrıca kendisinin ve ailesinin geçimini sürekli olarak sağlayacak bir kazanca ve işe sahip olan kimse de zengin sayılır ve zekât alamaz. Ancak kazancı kendisine yetmeyene, işleri bozulana, geçimini temin edebileceği bir sanatı olmayana da zekât verilir.¹⁹ İmam-ı Mâlik’ten, zenginlik için bir sınır bulunmadığı ve bunun içtihatla belirleneceği görüşü de nakledilmektedir.²⁰

¹⁴ Bkz. Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 297; Nevevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 172; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 220.

¹⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 118; Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 372.

¹⁶ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Tirmizî, “Zekât”, 22; Nesâî, “Zekât”, 89; İbn Mâce, “Zekât”, 26.

¹⁷ Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 477; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 545-546.

¹⁸ Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 149; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 477.

¹⁹ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 143-144; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 220 vd.

²⁰ İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 276.

Ahmed bin Hanbel'den gelen iki farklı rivayet sebebiyle Hanbelî fakîhleri de iki görüş ileri sürmüşlerdir: İlkine göre, kişinin 50 dirheme veya iş, ticaret, kira geliri gibi geçimini sürekli temine yetecek bir kazanca sahip olması zekât almasına manidir. İkinci görüşte ise, kişiyi muhtaç etmeyecek yeterli imkâna sahip olması, zekât almayı haram hale getirir.²¹

Şâfiîler'e göre kendisinin ve ailesinin geçimini sürekli olarak sağlayacak mala, kazanca veya işe sahip olan kimse zengin sayılır ve zekât alamaz.²²

İmam Şâfiî'den "Kişi bazen kazancı yanında bir dirhemle zengin olur, bazen de şahsındaki zayıflık veya aile fertlerinin çokluğu sebebiyle bin dirhem de onu zengin yapmaz" ifadelerini aktaran Kardâvî, bu görüşün şeriatın nass ve ruhuna daha uygun olduğunu ve dilin kurallarının da bunu desteklediğini ifade etmektedir. Ona göre, nisap miktarı mala sahip olmasalar bile kazandıkları kendilerine yetiyorsa, işçi ve memurlar düzenli gelirleriyle zengin sayılırlar. Ama nisap miktarı mala sahip olduğu halde ticaretin durgunluğundan veya başka bir sebepten kendisinin ve aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayamayan kimselerin zekât alması ise caizdir.²³

3.1.2. Çalışıp Kazanabilecek Durumda Olanlar

Gücü kuvveti yerinde, çalışıp kazanabilecek durumda olduğu halde zekât ve sadakalarla geçinmeyi alışkanlık haline getirmiş tembellerle ve dilencilerle, her zaman karşılaşmak mümkündür. Hz. Peygamber'in dilenciliği ve gücü kuvveti yerinde olanların zekât almasını hoş karşılamadığına dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Veda haccı esnasında Arafat'ta vakfede iken bir bedevi ridâsının bir ucundan tutup, Hz. Peygamber'den bunu isteyince, O da vermiş ve adam ridâyı alıp gitmiştir.

²¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 118-119.

²² İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 411; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 171.

²³ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 376.

Hadisi rivayet eden sahâbiye göre tam o sırada dilenmek haram kılınmış, bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sadaka zengine helal değildir; sağlığı yerinde güç kuvvet sahibine de helal değildir. O, sefil edici fakirliğe düşen veya haysiyeti kırıcı borca girenler dışında hiç kimseye helal değildir. Öyleyse, kim malını artırmak için insanlara el açarsa, bu, kıyamet günü yüzünü tırmalayan ve cehennemde yiyeceği kızgın taşlara dönüşür. Öyleyse dileyen azla yetinsin, dileyen de çoğaltmaya çalışsın.”²⁴

Bir başka zaman Ensâr’dan bir zat gelip Hz. Peygamber’den bir şeyler istemişti. “Evinde hiçbir şey yok mu?” buyurdular. Adam: “Var”, dedi. “Bir çulumuz var. Bir kısmıyla örtünüp, bir kısmını da yaygı olarak yere seriyoruz! Bir de su içtiğimiz kabımız var.” “Onları bana getir!” diye emrettiler. Adam gidip getirdi. Hz. Peygamber eşyaları eline alıp: “Şunları kim satın alır?” buyurdular. Bir adam: “Ben bir dirheme satın alırım” dedi. O da: “Bir dirhemden fazla veren yok mu?” dedi ve iki üç sefer tekrarladı. Orada bulunan bir adam: “Ben onlara iki dirhem veriyorum” dedi. Hz. Peygamber eşyaları ona sattı, iki dirhemi alıp Ensârîye verdi ve: “Bunun biriyle ailen için yiyecek al, ailene ver. Diğeriyle de bir balta al bana getir!” buyurdular. Adam gidip bir balta alıp getirdi. Hz. Peygamber ona eliyle bir sap taktı, sonra: “Git, odun kes ve sat. Seni on beş gün görmeyeyim” buyurdu. Adam gitti, odun kesip sattı ve sonra on dirhem kazanmış olarak geri geldi. Bunun bir kısmıyla giyecek, bir kısmıyla da yiyecek satın almıştı. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: “Bu senin için, kıyamet günü alnında dilenme lekesiyle gelmenden daha hayırlıdır. Dilenmek, sefil edici fakirliğe düşen veya haysiyeti kırıcı borca giren veya elem verici kana bulanan kimseler dışında, kimseye caiz değildir.”²⁵

Yine veda haccı esnasında gücü kuvveti yerinde iki kimse Hz. Peygamber’den zekât isteyince, onlara şöyle buyurmuştur: “Dilerseniz vereyim ama o sadaka malında zengin ve kazanmaya güç yetirebilenin hakkı yoktur.”²⁶

²⁴ Tirmizî, “Zekât”, 23.

²⁵ Ebû Dâvud, “Zekât”, 26; Tirmizî, “Büyü”, 10; İbn Mâce, “Ticârât”, 25.

²⁶ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Nesâî, “Zekât”, 93.

Hanefîler'e göre bu hadislerde dilenme ve isteme yasaklanmış ve dilenmekten sakındırma amaçlanmıştır. Ancak bu gibi kimselere zekât vermek haram olsaydı, Hz. Peygamber onlara “dilerseniz vereyim” demezdi.²⁷ Ayrıca gerçekte fakirlik ve zenginliği ancak Allah bilir. Bazen kişi fakir görünür, toplumun en zenginlerinden biri olabilir. Bazen de zengin görünür, toplumun en fakirlerinden biri olabilir.²⁸ Bu sebeple Hanefîler, kendisine zekâtı haram kılan nisap miktarı mala sahip olmadığı müddetçe; güçlü, kuvvetli ve kazanabilecek durumda olan kimselere zekât verilebileceğini söylerler.²⁹

İmam Mâlik'e göre sağlıklı ve genç bile olsa kişi, zengin olmadığı müddetçe zekât alabilir. Ancak Mâlikîler'e göre bir kimse kendisine yeterli kazanca sahipse zengin sayılır.³⁰

Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise, kendisine yakışır şekilde ihtiyaçlarını karşılayacak malı veya kazancı olan kimseye zekât verilmez.³¹

Şâfiî ve Hanbelîler'in görüşünü tercih eden Kardâvî'ye göre, bu görüşü şeriatın nass ve kaideleri de desteklemektedir.³² Ona göre, gücü yerinde ve sağlam kişi kendisine münasip bir şekilde kazanma imkânına sahip olmasına rağmen tembellikte ısrar ediyorsa yukarıdaki hadisin hükmüne göre zekât alması haram olur. Eğer küçüklük, bunaklık, yaşlılık, sakatlık, hastalık gibi sebeplerle kazanmaktan aciz olursa veya kazanma gücü olduğu halde kendi konumuna uygun helal kazanma yolu bulamazsa veyahut kazancı kendisine ve ailesine yeterli olmazsa zekât alması helal olacaktır.³³

²⁷ Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 479.

²⁸ Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 562.

²⁹ Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 112; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 478.

³⁰ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 144; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 220-221.

³¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 121 vd.; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 171.

³² Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 377.

³³ Kardâvî, **a.g.e.**, s. 378-379.

3.1.3. Müslüman Olmayanlar

Fakîhlerin çoğunluğuna göre gayrimüslimlere zekât verilmez. Hz. Peygamber'in, Hz. Muaz'ı Yemen'e gönderirken zekât için söylediği, "Zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir"³⁴ ifadesi bunun delilidir. Zira zekât Müslümanlardan alındığı için "zenginlerinden" ifadesi Müslümanları ifade ettiği gibi "fakirlerine" ifadesinde kastedilen de Müslümanların fakirleridir.³⁵

Hanefîler'e göre müellefe-i kulûb sınıfından gayrimüslimlere Hz. Peygamber döneminde zekât verilmiştir, ama daha sonra bu sınıf ortadan kalktığı için artık gayrimüslimlere zekât verilmez.³⁶ Kâsânî, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in, İslam devletinin tebaası olan gayrimüslimlere (zimmî) zekât vermenin caiz olduğu görüşünde olduklarını nakletmektedir. Ona göre Mümtehhine suresinin 8. ayeti de bu görüşün doğruluğunu kanıtlamaktadır.³⁷

Mümtehhine suresinin 8 ve 9. ayetlerinde gayrimüslimlere hangi şartlarda yardım yapabileceği bildirilmektedir: "Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır." Bu ayetler, yardım etmeyi ve yakınlık göstermeyi belli şartlara bağlamış ve gayrimüslimler için üç kırmızı çizgi belirlemiştir: Dinimizden dolayı bizimle savaşmaları, bizi yurdumuzdan çıkarmaları ve yurdumuzdan çıkaranlara destek vermeleri.³⁸

³⁴ Buhârî, "Zekât", 1; 41; Müslim, "İmân", 29; 30; 31; Tirmizî, "Zekât", 6; Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 46.

³⁵ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 157; Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 294-295; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 156-157; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 480 vd.; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 221; Aynî, **a.g.e.** c. III, s. 542.

³⁶ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 9; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 522-523; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 287.

³⁷ Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 482.

³⁸ Bayındır, **Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlıklar**, s. 271.

İmam Şâfiî ve bu mezhebe mensup âlimler, kafirlere zekât verilemeyeceği kanaatindedirler. Onlara göre Hz. Peygamber'in Huneyn'de müellefe-i kulûb sınıfından müşriklere verdikleri de, zekât gelirlerinden değil, diğer gelirlerdendir.³⁹ İbn Hazm'a göre de kafirlere zekât verilmez.⁴⁰

Mâlikîler'e göre kalbini İslam'a ısıdırmak veya İslam'ı kalbinde sağlamlaştırmak için gayrimüslimlere zekât verilmesinde mahzur yoktur. Çünkü bu, cihadın bir çeşididir. Onlara göre müşrikler üç sınıftır: Bir sınıf, gördüğü delil karşısında küfründen döner. Bir kısım kılıç ve zorlama ile küfründen döner. Bir kısım da mal verme ve bağışta bulunma ile küfründen döner. Müslümanların başındaki yönetici bunlardan her sınıfa küfürden kurtulmasına vesile göreceği uygun yollara başvurur.⁴¹

Bazı Hanbelî fakîhlerine göre kafir de olsalar zekât memurlarına ücret olarak zekât verilir. Ahmed bin Hanbel'in bir görüşünün de bu olduğu rivayet edilmiştir.⁴² Günümüzde müellefe-i kulûb sınıfının devam ettiğini savunan Hanbelî fakîhlerine göre bu sınıfın kafirlerine de zekât verilebilir.⁴³ Bu mezhepte borçlu gayrimüslimlerin de zekât alabileceğine dair görüşlere yer verilmiştir.⁴⁴

Hz. Ömer, İkrime gibi bazı sahâbiler ile bazı hukukçular da, miskini gayrimüslimlerin muhtaçları olarak ifade etmişlerdir.⁴⁵

Gayrimüslimlere zekât verilmeyeceğini savunan fakîhlerin dayandığı en güçlü delil olan Muaz hadisini yorumlayan Kardâvî'ye göre hadis sahih olmakla

³⁹ Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 183; Şîrâzî, **a.g.e.**, c. I, s. 315; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 416.

⁴⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 146.

⁴¹ Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 262; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 146; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 231.

⁴² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 107; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 406; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 223.

⁴³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 108; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 407; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 231-232.

⁴⁴ İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 419.

⁴⁵ Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 513-514; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 255; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 971.

birlikte delaleti kesin değildir. Ona göre hadis zekâtın toplandığı bölgede dağıtılmasını ifade etmektedir.⁴⁶

Râzî de gayrimüslimlere artık zekât verilmeyeceği görüşünü tenkit ederek, ayetteki ifadenin umumi olduğunu ve müslim - gayrimüslim herkesi kapsadığını ifade etmektedir.⁴⁷

Netice olarak kanaatimizce, gayrimüslimlere, İslam’a ve Müslümanlara düşmanlık yapmadıkları müddetçe zekâtın harcama kalemleri içinde yer verilmesi ve ihtiyaçlarına göre farklı kalemlerden ödeme yapılabilmesi mümkün görünmektedir.

3.1.4. Hz. Peygamber’in Yakınları

İnsanlık tarihi boyunca çoğu zaman vergi gelirleri, devlet yahut kabile başkanının şahsî malı sayılırken, Hz. Peygamber, devlet geliri olan zekâtın yalnız kendisi için değil akrabaları için de haram olduğunu ilan etmiştir. Bu şekilde dünya üzerinde yaygın olarak görülen din ve sülale ipoteğine son vermiştir.⁴⁸

Bu konuda hadis kaynaklarında çok sayıda rivayet yer almaktadır. Bunlardan kendisi, torunu ve azat ettiği kölesi ile ilgili üç rivayete yer vermek istiyoruz:

1- Hz. Peygamber, kendisine bir yiyecek getirilince, mahiyeti hakkında sorardı. Eğer hediye olduğu söylenirse ondan yedi, sadaka olduğu söylenirse yemeyip ashabına, “Siz yiyin” derdi.⁴⁹

2- Torunu Hz. Hasan bir gün zekât hurmasından bir tanesini alıp, ağzına atınca Hz. Peygamber: “Hişt hişt, at onu! Bilmiyor musun, biz zekât yemiyoruz!” diye müdahale etmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 475.

⁴⁷ Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 114.

⁴⁸ Nedvî, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁹ Müslim, “Zekât”, 175; Tirmizî, “Zekât”, 25; Nesâî, “Zekât”, 100.

⁵⁰ Buharî, “Zekât”, 57; 60; Müslim, “Zekât”, 161.

3- Hz. Peygamber'in azatlısı Ebû Rafî anlatıyor: "Hz. Peygamber Benî Mahzum'dan bir adamı zekât toplamak üzere gönderdi. Adam bana: "Benimle sen de gel, zekâtın sana da bir pay düşsün" dedi. Kendisine "Hz. Peygamber'e sormadan olmaz" cevabını verdim ve sordum. O da: "Bir kavmin azatlısı o kavimden sayılır, bize sadaka helal değildir" buyurdu.⁵¹

Bunları ve benzeri başka rivayetleri göz önüne alan fakîhlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in akrabaları olan Haşimoğulları'nın zekât almasını haram görmüşlerdir.

Hanefîler'e göre Hz. Peygamber'in yakınları, köleleri ve azatlıları farz ve vacip olan sadakalardan alamaz; nafîle olan sadakalardan ise alabilirler.⁵² Ebû Hanîfe'nin ganimet ve benzeri malların beşte birinden (humus) mahrum kaldıkları için Hz. Peygamber'in yakınlarına zekât vermeyi caiz kabul ettiği, Ebû Yûsuf'un da onların birbirlerine zekât verebileceğini söylediği nakledilmektedir.⁵³

Şâfiîler'e göre Hz. Peygamber'in yakınları Hâşimoğulları ve Muttalipoğullarıdır. Onlara, farz olan sadakalar haramdır, ancak hakları olan humustan mahrum kalırlarsa zekât almaları helal hale gelir.⁵⁴

Mâlikî fakîhlerinden bu konuda dört görüş nakledilmiştir: 1- Hz. Peygamber'in yakınlarının farz, nafîle bütün sadakaları almaları caizdir. 2- Her türlü sadakayı almaları haramdır. 3- Sadece nafîle sadakaları alabilirler. 4- Nafîle sadakaları almaları caiz değildir, ama zekât alabilirler.⁵⁵

Hanbelî fakîhlerine göre Hz. Peygamber'in yakınlarına zekât haramken, nafîle sadakalar caizdir.⁵⁶ Bu mezhepte humustan mahrum kalırlarsa zekât alabileceklerini kabul eden fakîhler de bulunmaktadır.⁵⁷

⁵¹ Tirmizî, "Zekât", 25; Ebû Dâvud, "Zekât", 29; Nesâî, "Zekât", 99.

⁵² Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 12; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 554 vd.; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 299-300.

⁵³ Bkz. İbn Hümâm, **a.g.e.**, c. II, s. 277; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 554.

⁵⁴ Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 201; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 438-439; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 219.

⁵⁵ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 142-143.

⁵⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 113; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 420 vd.; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 289.

İmâmiyye mezhebine göre Hz. Peygamber'in yakınlarına farz ve nafîle sadakalar haramdır. Vacip sadakaları birbirlerine vermeleri ise caizdir.⁵⁸

Zâhirîlere göre de Hz. Peygamber'in yakınlarına farz ve nafîle sadakalar haramdır. Hibe, hediye, atıyye gibi şeyleri almaları caizdir.⁵⁹

Konu ile ilgili görüşleri aktardıktan sonra tercihini belirten Kardâvî'ye göre, Hz. Peygamber'in yakınlarına zekât vermenin haramlığına delil olarak verilen hadislerin delaleti kesin değildir. Öncelikle o, yakınlarının zekât memuru olarak görevlendirilme isteklerini reddederek, onların menfaat sağlamada değil, infak etmede ve fedakârlıkta örnek olmalarını istemiştir.⁶⁰

Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'a söylediği “sadaka bize helal olmaz” sözü ise, devlet reisi sıfatıyla söylenmiş bir sözdür.⁶¹ Bu hadis, tüm devlet başkanlarına ve yöneticilere, halkın malını kendi menfaatleri için kullanmamaları adına önemli bir ikazdır. Devlet başkanlarının zekâtta hakları olmadığı için⁶², Hz. Ömer'in zekât malı hayvanların sütünü yanlışlıkla içtiğini öğrenince geri kustuğu rivayet edilmiştir.⁶³

Dihlevî de, Hz. Peygamber'in töhmet altında kalmamasının önemine dikkat çekmektedir: “Rasûlullah (s.a.), eğer sadakayı kendisi için almış olsaydı ve bunu, çıkarları kendi çıkarı sayılacak yakınları için caiz kılsaydı, o zaman töhmet altında kalırdı ve hakkında hiç de olmadık şeyler söylerlerdi.”⁶⁴ Bu sebeple haramlık, Hz. Peygamber'in hayatıyla sınırlı olarak onun hanımları, çocukları, torunları ve

⁵⁷ Bkz. Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 289.

⁵⁸ Tûsî, **a.g.e.**, c. I, s. 249.

⁵⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 147.

⁶⁰ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 493.

⁶¹ Kardâvî, **a.g.e.**, s. 494.

⁶² Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 169; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 440; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 145.

⁶³ Muvatta, “Zekât”, 31.

⁶⁴ Dihlevî, **a.g.e.**, c. II, s. 140.

yakınlarından oluşan kimseler için geçerli olmalıdır.⁶⁵ Bu sebeple Ebû Hanife de humus gelirlerinin, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ortadan kalktığını ve bu sebeple onun yakınlarının artık zekât alabileceğini söylemiştir.⁶⁶

Hz. Peygamber'in yakınlarına zekâtı haram kabul ederken, nafîle sadakaları caiz gören fakîhlerin görüşlerine şaşırdığını belirten Kardâvî, asıl yasaklanması gerekenin nafîleler olduğunu söylemektedir. Zira nafîlelerde minnet ve başa kakma ihtimali daha yüksektir. Ama devlet eliyle dağıtılan zekâtta minnet söz konusu olmayacaktır.⁶⁷

3.1.5. Mükellefin Yakınları

Hanefîler'e göre bir kimse zekâtını usul ve fûruuna veremez. Yine koca karısına veremez. Ebû Hanife kadının da kocasına veremeyeceğini söylerken, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bunda mahzur yoktur.⁶⁸

Şâfiîler'e göre kişi bakmakla yükümlü olduğu usul ve fûruuna fakir ve miskin payından veya müellefe-i kulûb ise zekât veremez. Diğer paylardan verebilir. Bu mezhepte kadın kocasına zekât verebilirken, kocanın karısına veremeyeceği tercih edilen görüştür.⁶⁹

Mâlikîler'e göre kişi nafakasını temin etmek zorunda olduğu kimselere zekâtını veremez.⁷⁰ İmam Mâlik'e göre bûluğa erene kadar erkek çocuklar, evlenene kadar kız çocuklar, koca için karısı nafakasını temin zorunluluğu olan kimselerdir.

⁶⁵ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 495.

⁶⁶ Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 554.

⁶⁷ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 495.

⁶⁸ Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 11-12; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 483; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 549-550.

⁶⁹ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 200-201; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 158; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 442 vd.; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 222-223.

⁷⁰ Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 297; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 278; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 141; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 237.

Dede ile torun arasında nafaka zorunluluğu olmadığı gibi anneye, evladının nafakasını vermesi de gerekmez.⁷¹

Hanbelî fakîhlerine göre usul ve fûrua zekât verilmez. Karı-koca da birbirlerine zekât veremezler.⁷² Ancak zekât memuru, müellefe-i kulûb, fî sebîlillah ve borçlu sınıfına giriyorlarsa, bunlara zekât verilebileceğine dair rivayetler vardır.⁷³

Kardâvî sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönem âlimlerin, anne, baba, oğul olmadıkça akrabalara zekât vermenin caiz olduğu görüşünü tercih ettiklerini, kendisinin de buna katıldığını söylemektedir.⁷⁴

Kanaatimizce kişi, usul ve fûruuna, karı ile koca da birbirlerine zekât vermemelidir. Aksi takdirde verilen zekâtın menfaati kişiye dönmekte ve mal sadece belli kimseler elinde dolaşan bir meta haline gelmektedir. Hâlbuki mal bu şekilde sadece zenginlerin elinde dolaşan bir meta olmamalıdır.⁷⁵ Bunların dışında kalan diğer akrabalara zekât vermede ise aynı mahzur bulunmayacaktır. Yine zekâtı devlet toplayıp dağıtıyorsa, kişinin zekâtının nafaka zorunluluğu olan bir kimseye gitmesinin de mahzuru olmayacaktır.⁷⁶

⁷¹ Bkz. Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 298.

⁷² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 98 vd.; İbn Müflih, **a.g.e.**, c. II, s. 420; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 284 vd.

⁷³ Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 288.

⁷⁴ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 487.

⁷⁵ Bkz. Haşr, 59/7.

⁷⁶ Bkz. İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 536.

3.2. HARCAMA KALEMLERİ AÇISINDAN ZEKÂTIN HEDEFLERİ

Zekâtın ferdî ve toplumsal açıdan faydaları yanında, veren ve alan açısından da pek çok faydası vardır.⁷⁷ Harcama kalemlerinin her birisi ayrı ayrı ele alınarak zekâtın hedeflerinin tek tek ortaya konması mümkündür. Biz bu hedeflerden önemli gördüğümüz bazılarına temas etmek istiyoruz.

3.2.1. İslam'ın Yüceltilmesi (İ'lâ-yi Kelimetullah)

İ'lâ-yi kelimetullah, Allah'ın dininin ve tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret ve faaliyetlerdir.⁷⁸ Peygamberlerin Allah'ın davetçileri olarak asli vazifeleri tebliğ olduğu için⁷⁹, onlara tâbi olan inananların da en önemli görevi tebliğ, yani dine davet olmaktadır.

Seyyid Kutub'a göre, Allah'ın verdiği rızıktan infakta bulunmak İslam cemaatine ilk yöneltilen emirlerden biridir. Hatta bu kavram İslam cemaatinin doğuşu ile birlikte gündeme gelmiştir. Zira Allah'ın dinine davet için maddi harcamada bulunmak kaçınılmazdır.⁸⁰

Mevdûdî'ye göre de Allah, İslâm'ı yaymak için güçlerinin son noktasına kadar çabalayanları “yardımcıları ve dostları” olarak adlandırır. Gerçekte bu, bir kulun ulaşabileceği en üst derecedir. Çünkü namaz kılarken, oruç tutarken ve bu gibi diğer ibadetleri yaparken insanın konumu sadece kul olmaktır. Fakat o, Allah'ın dininin yayılmasına çalıştığında, Allah'ın “dostu ve yardımcısı” olma gibi eşsiz ve

⁷⁷ Zekâtın farklı açılardan faydaları için bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. XVI, s. 103 vd.; Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 574 vd.; Abdullah, **a.g.e.**, s. 146 vd.; Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 86 vd.; Özek, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 186 vd.

⁷⁸ Metin Yurdagür, “İ'lâ-yi Kelimetullah”, **DİA**, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 62.

⁷⁹ Konu ile alakalı bazı ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/67; 92; 99; Ra'd, 13/40; Ahzâb, 33/39; Ahkâf, 46/31.

⁸⁰ Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, c. V, s. 3166.

yüce bir konuma yükselmektedir. Bu da bir insanın bu dünyada ruhî yücelme ile kazanabileceği en yüksek makamdır.⁸¹

Taberî'ye göre ise, Allah, zekâtı, iki maksada binaen farz kılmıştır. Bunlardan biri, Müslümanların bir eksikliğini gidermek, diğeri ise İslam'a yardım etmek ve onu kuvvetlendirmektir. Ona göre, İslam'a yardım etmek ve onu güçlendirmek için zekât verildiği takdirde zekât fakire de verilir, zengine de. Zira bu durumda kişinin ihtiyacı göz önünde bulundurularak değil, dine yardım için verilir. Bu sebeple Hz. Peygamber, Allah ona birçok fetihler nasip ettikten, İslam yayılıp Müslümanlar izzetli hale geldikten sonra da müellefe-i kulûba ihsanda bulunmuştur.⁸²

Kanaatimizce müellefe-i kulûb ve fî sebîlillah sınıflarında çok net olarak görülen "İslam'ın yüceltilmesi" maksadı, diğer harcama kalemlerinde de temel hedeftir. Zekât, zannedildiği gibi sadece fakirlik problemini ortadan kaldırmak için emredilmiş bir mükellefiyet değildir. Hatta zekâtın çözmeyi hedeflediği problemlerden fakirlik bile, İslam'ın yüceltilmesine bir vesiledir.

Harcama kalemlerini incelerken belirttiğimiz üzere, Kur'an'da yardımın söz konusu edildiği yerlerde yüklenen anlama göre fakir, "Kendini Allah yoluna adadığı için geçimini temin edemeyen kimselerdir." Ashâb-ı Suffe için indiği rivayet edilen⁸³ "(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun"⁸⁴ ayetinde de vurgulandığı üzere, Allah yolunda olmaktan ve i'lâ-yi kelimetullahtan, kendi geçimini temine fırsat bulamayan fakirlerin, zekât kanalıyla ihtiyaçlarının karşılanmasının hedeflendiği görülmektedir. Yine dini anlatacak, dine davet edecek bilinçli fertlerin yetiştirilmesini Kur'an teşvik etmektedir. Tevbe suresinin 122. ayetinde şöyle buyrulur: "Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz

⁸¹ Mevdûdî, **a.g.e.**, c. I, s. 261.

⁸² Taberî, **a.g.e.**, c. XI, s. 523.

⁸³ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, c. VII, s. 85.

⁸⁴ Bakara, 2/273.

etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” Dolayısıyla kendini Allah yoluna adanmış fakirlerin ihtiyaçlarının zekât kanalıyla karşılanması, bu sınıfın tamamen İslam’ın yüceltilmesi amacına hizmet ettiğini göstermektedir.

Miskin sınıfından Müslüman yoksullara zekât verme, onları dine daha sıkı bağlayacak ve dinin emirlerini yerine getirmelerine yardımcı olacaktır. Aksi takdirde yoksulluğun pençesine düşmüş insanların, dinin emirlerini istenilen şekilde yerine getirebilmeleri ve yasaklarından tam manasıyla sakınabilmeleri zorlaşacaktır. Bu gibi kimseler, zekât, hac, kurban ve fitre gibi malî ibadetleri yerine getiremeyecekler, nafil sadaka ve hayırların sevabından mahrum kalacaklardır. Miskin sınıfından gayrimüslim yoksullara zekât verme ise, onları Müslüman olmaya teşvik edecektir. Müellefe-i kulûb sınıfında da görüldüğü üzere maddi anlamda harcama yapmanın amaçlarından biri de insanların kalplerini İslam’a meylettirmektir.

Zekât memuru sınıfı, organize bir faaliyeti gerektirmektedir. Bu ise büyük bir potansiyele sahip olan zekâtın bir yerde toplanıp, İslam’ın yüceltilmesi de dâhil bütün harcama kalemlerine verimli bir şekilde dağıtılmasını sağlayacaktır.

Klasik anlamda köleliğin bulunduğu zamanlarda, hürriyete kavuşturmak, tam manasıyla inanmayan köleleri, İslam’a meylettirmiş; Müslümanlığı benimsemiş olanların ise özgürce İslam’ı yaşamalarına vesile olmuştur. İslam tarihinde özgürlüğünü kazanan kölelerden pek çok âlimin çıkmış olması⁸⁵ bu hususun en güzel misalidir. Günümüzde de savaşlar sebebiyle insanlar özgürlüklerini kaybedebilmektedirler. Bu sebeple savaş esirlerini esaretten kurtarmak da İslam’ı yüceltme kapsamında değerlendirilebilir.⁸⁶

Borç, kişileri ve kurumları iflasa sürükleyen, insanları bunalıma götüren, onların özgürlüklerini kısıtlayan bir durumdur. İnsanların böyle bir sıkıntıdan zekât yoluyla kurtarılması, hem fertlerin İslam’ı yaşamaları adına hem de iflas etme durumunda işsiz kalacak insanların ve alacaklıların sıkıntılarının giderilmesi adına

⁸⁵ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 692. Ayrıca bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 245.

⁸⁶ Bkz. Makdisî, **a.g.e.**, c. VII, s. 239.

önemlidir. Toplum yararına ve arabulmak için borçlanan kimselerin borçlarının ödenmesini ise tamamen İslam'ın yüceltilmesi kapsamında değerlendirebiliriz. Ayrıca ihtiyaç duyduklarında borçlarının ödenmesi, ekonomik anlamda güçlü fertlerin ve toplumların ortaya çıkmasını sağlayacak, güçlü fertler ve toplumlar ise İslam'ın yüceltilmesini vesile olacaktır.

Yolcu sınıfından yolda kalanlara yardım etme, Müslümanların şerefini koruma adına önemlidir. Yine bu fonun, Müslümanların, İslam'ı tanıtmak ve ona davet etmek amacıyla yapacakları seyahatlerin masraflarını karşılamada veya aynı amaçla gayrimüslimlerin, Müslümanların yaşadığı ülkelere yapacakları seyahatlerin finanse edilmesinde kullanılması da, İslam'ın yüceltilmesi kapsamında değerlendirilebilir. İslam'ın barışçı yollarla yayılmasında, dünyanın değişik ülkelerine ticaret maksadıyla gitmiş Müslüman tacirlerin davet çalışmalarının da büyük payı olmuştur. Kuzey Afrika ile Habeşistan, Somali gibi Doğu Afrika ülkeleri daha çok Hadramutlu tüccarların davetleriyle Müslümanlaştığı gibi, Hindistan, Çin, Endonezya, Malezya, Filipinler gibi ülkelerde İslam'ın yayılışı da aynı yolla gerçekleşmiştir.⁸⁷

Netice olarak harcama kalemleri incelendiğinde, zekâtın ilk hedefinin İslam'ın yüceltilmesi ve tebliğ faaliyetlerinin finanse edilmesi olduğu görülmektedir. Tüm harcama kalemlerinde de bu maksat göze çarpmaktadır.

3.2.2. Fertleri ve Toplumunu Ekonomik Açıdan Geliştirmek

Zekâtın önemli bir hedefi de, fertleri ve toplumları ekonomik açıdan geliştirmedir. Kelime olarak zekâtın artmak, büyümek, gelişmek gibi anlamlara gelmesi⁸⁸ de bu açıdan manidardır. Zekât, sadaka, infak gibi harcamalar, malın ve paranın sürekli el değiştirmesine vesile olarak piyasanın canlanmasına yardımcı

⁸⁷ Çağrı, "Da'vet", **DİA**, s. 17.

⁸⁸ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, "z-k-v" md., c. III, s. 1849.

olurlar.⁸⁹ Cimrilik yapmak, para ve malı hayra harcama yapmadan biriktirmek ise, hem fertlerin hem de toplumun zararınadır. Hayra harcamanın olmadığı bu ortamlarda piyasa daralır, hırsızlık, gasp ve anarşi gibi olaylar artar. İnsanlar, mallarını ve hatta canlarını bile korumakta zorlanırlar.⁹⁰

Kur'an'da hayır yolunda yapılan harcamaların çok kârlı bir kazanç olacağı⁹¹, yerlerinin doldurulacağı⁹², hatta kat kat fazlasıyla karşılığının verileceği⁹³, harcama sahiplerinin korku ve üzüntüden emin olacağı⁹⁴ bildirilirken; harcama yapmayan kimselerin ise kendilerini tehlikeye atmış olacakları⁹⁵ ve hatta elindekileri bile kaybedebilecekleri örnekleriyle⁹⁶ anlatılmaktadır.

Ayrıca Kur'an'da biri Mekkî, diğeri Medenî iki surede malı artıracığı zannedilen faizin azalmaya, ama malı azaltacağı zannedilen zekât ve sadakaların ise berekete ve artışa sebep olacağı bildirilmektedir.⁹⁷

Harcama kalemleri açısından değerlendirdiğimizde, özellikle fakirler ve miskinlere verilen zekâtların, onları, onların yapacakları harcamaların da piyasayı, toplumu ve ekonomiyi geliştireceği aşikârdır.

Borçlulara verilecek zekâtlar da, hem borçluların hem de alacaklıların ekonomik sıkıntıdan kurtulmaları için önemlidir. Özellikle büyük işletmeleri ve fabrikaları göz önüne aldığımızda, onların borçlarına yardımcı olmanın sadece borçlular ve alacaklılar için değil, ülke ekonomisi için de oldukça önemli ve gerekli olduğu görülmektedir.

⁸⁹ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 45.

⁹⁰ Bayındır, **a.g.e.**, s. 47.

⁹¹ Bkz. Bakara, 2/265; Fâtır, 35/29.

⁹² Bkz. Sebe, 34/39.

⁹³ Bkz. Bakara, 2/245; 261; Hadîd, 57/11; 18; Teğâbûn, 64/17.

⁹⁴ Bkz. Bakara, 2/262; 274; 277.

⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/195.

⁹⁶ Bkz. Kasas, 28/76 vd.; Kalem, 68/17 vd.

⁹⁷ Bkz. Bakara, 2/276; Rûm, 30/39.

Netice olarak diğer harcama yolları ile birlikte mecburi mükellefiyet olan zekât, halkın alım gücünü artıran ve onları piyasanın yeni müşterileri haline getiren çok önemli bir faktördür. Bu harcamalardan hem fakirler hem de zenginler yararlanacak ve talebin artmasıyla piyasaya gelen canlılık yüzünden iş sahipleri, verdiklerinin kat kat fazlasını kazanmış olacaklardır.⁹⁸

3.2.3. Fakirlik Problemini Çözmek

İslam zenginliği teşvik etmiş ve insanların fakirlikten kurtulmaları için tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında önemli bir yeri olan zekâtın, hedefleri arasında fakirlik problemini çözmek de bulunmaktadır. Hatta bu hedefe yönelik vurgu sebebiyle bazı eserlerde fakirlik, zekâtın çözmeyi hedeflediği tek problem olarak görülmüştür.

3.2.3.1. İslam Zenginliği Teşvik Eder

Yüce Allah hikmeti gereği rızık/nimeti kulları arasında eşit olarak dağıtmamıştır. Kur'an'da bunun bir sebebinin, insanların birbirlerine iş gördürebilmesi olduğu bildirilir.⁹⁹

Hz. Peygamber'in "...Allah'ım zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım..."¹⁰⁰ buyurarak, hem fakirlikten hem de zenginlikten aynı ölçüde Allah'a sığınmasında olduğu gibi bazen rızık/nimetin bolluğu, bazen de bunların yokluğu imtihan olabilmektedir. İslam'ın temel

⁹⁸ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 41 vd.; Celâl Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, Şamil Yay., İstanbul, 1980, s. 350.

⁹⁹ Bkz. Zuhurf, 43/32.

¹⁰⁰ Buhârî, "Deâvât", 39; Müslim, "Zikr", 49. Ayrıca Hz. Peygamber'in, her şeyi unutturacak yoksulluk ve azdırıp saptıracak zenginlik gelmeden önce hayırlı amelleri işlemeye aceleci davranmayı tavsiye ettiği bir hadis için bkz. Tirmizî, "Zühd", 3.

kaynaklarında yerilen, zararlı ve tehlikeli gösterilen bizatihi zenginlik veya fakirlik değil, bunların yol açtığı fitne, fesat ve belalardır.¹⁰¹

“Kur’an’da fakirliği öven bir ayet bulunmadığı gibi sahih hadislerde de bulunmaz” diyen Kardâvî’ye göre, zühdü öven hadisler, fakirliğin övülmesi manasına gelmez. Zira zühd için kişinin bir şeylere sahip olması gerekir. Gerçek zâhid sahip olduğu dünyalıkları kalbine sokmayan kimsedir.¹⁰²

Buna karşılık fakirliğin kişinin ahlakına, düşüncesine, ailesine zarar verdiği, toplumun huzurunu ve istikrarını bozduğu¹⁰³; yine temel gıda maddelerine ulaşamayanlar açısından, insan sağlığını da olumsuz yönde etkilediği¹⁰⁴ bilinen bir husustur. Ayrıca çoğu zaman zengin ülkelerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalan fakir ülkelerin günümüzdeki haline baktığımızda, fakirliğin ülkenin bağımsızlığına da olumsuz etki ettiği görülmektedir.¹⁰⁵

Fakirlik, iman için de tehlikelidir. Bilhassa çalışan çabalayan fakir, tembellik içinde oturan zengin olursa, bu durum fakiri, ilahi nizamın hikmetinden ve rızıkların dağıtımındaki adaletten şüphe etmeye götürebilir.¹⁰⁶ Zaman zaman dualarında fakirlikten Allah’a sığınmaya da yer veren¹⁰⁷ Hz. Peygamber’in, “Allah’ım! Küfürden ve fakirlikten Sana sığınırım” duasını duyan bir adam: “Küfürle fakirliği denk mi tutuyorsun?” deyince, o da: “Evet” buyurarak¹⁰⁸ fakirliğin bu olumsuz yönüne dikkat çekmiştir.

¹⁰¹ H. Mehmet Günay, “Dinin Ana Gayelerini Gerçekleştirmede Bir Risk Unsuru Olarak Yoksulluk Kültürü”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 11, 2008, s. 309.

¹⁰² Yûsuf el-Kardâvî, **Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehe’l-İslâm**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1985, s. 13.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 15 vd.

¹⁰⁴ Mustafa Şen, “Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik”, **DT**, Dan. Yusuf Işıcık, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 161.

¹⁰⁵ Şen, **a.g.t.**, s. 165.

¹⁰⁶ Kardâvî, **Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehe’l-İslâm**, s. 14.

¹⁰⁷ Bkz. Nesâî, “İstiâze”, 15; 16; 17.

¹⁰⁸ Nesâî, “İstiâze”, 28.

Hız. Peygamber'in, "Yüksek (veren) el, alçak (alan) elden daha hayırlıdır"¹⁰⁹ veya "Ancak iki kişiye haset (gıpta) edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı gece-gündüz infak eden kişi ile Allah'ın nasip ettiği faydalı ilimle (Kur'an) gece-gündüz hükmeden kimse"¹¹⁰ gibi hadisleriyle ise zenginliğe teşvik ettiği görülmektedir. Yine malının tamamını sadaka olarak vasiyet etmek isteyen Sa'd bin Ebî Vakkas'ın bu isteğini doğru bulmayan Hız. Peygamber, "Varislerini arkandan zengin bırakman, insanlara el açacak şekilde fakir bırakmandan senin için daha hayırlıdır" buyurarak, ona malının en fazla üçte birini vasiyet etmesini tavsiye etmiştir.¹¹¹

Zenginliğin faziletini gösteren bir başka rivayet ise şöyledir: Bir gün muhacirlerin fakirleri Hız. Peygamber'e gelerek, "Varlık sahipleri bizim kıldığımız gibi namaz kılıyor. Bizim tuttuğumuz gibi oruç tutuyor. Ancak onlar sadaka veriyor, biz veremiyoruz. Onlar köle azat ediyor, biz edemiyoruz. Böylece onlar yüksek dereceleri ve daimî nimetleri alıp gidiyorlar" deyince Hız. Peygamber, "Ben size bir şey öğreteyim mi? Onunla sizi geçenlere yetişir; sizden sonrakileri de geçersiniz. Sizin yaptığınız gibi yapmadıkça hiç kimse sizden daha faziletli olamaz" buyurmuş ve her namazdan sonra otuz üç kere tesbih, tekbir ve tahmidde bulunmayı tavsiye etmiştir. Bir müddet sonra fakir muhacirler geri gelerek Hız. Peygamber'e, "Mal, mülk sahibi din kardeşlerimiz bizim yaptığımızı işitmiş ve aynı şeyleri onlar da yapıyorlar" dediklerinde o da, "Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği bir lütuftur" buyurmuşlardır.¹¹² Hadis şârihlerine göre bu hadis, zenginliğin faziletini yorumla değil, açıkça ibare olarak göstermektedir.¹¹³ Zenginliğin fazileti, fakirlerin yapamadığı, sadaka verme, açlıktan ölecek kimseleri yaşatma, yolculara yardım,

¹⁰⁹ Buhârî, "Zekât", 18; Müslim, "Zekât", 94; Ebû Dâvud, "Zekât", 28.

¹¹⁰ Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 20; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin", 266; Tirmizî, "Birr", 24.

¹¹¹ Buhârî, "Vesâyâ", 2.

¹¹² Buhârî, "Ezân", 155, Müslim, "Mesâcid", 142.

¹¹³ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali bin Halef İbn Battâl el-Kurtubî (v. 449/1057), **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, t.y., c. II, s. 459; İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, c. III, s. 83.

esirleri hürriyete kavuşturma, cihad ve benzeri hayırlı amellerde ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴

Ayrıca Allah'ın isimleri arasında “fakîr” ya da bu manada bir isim bulunmazken, O'nun isimlerinden birisi “Ğanî”dir. Yine O'nun, cömertliğini, ikram ve ihsanını anlatan “Cevâd”, “Kerîm”, “Muhsin” gibi isimleri de zenginliğin güzel ve istenen bir durum olduğunu göstermektedir.¹¹⁵

Netice itibariyle İslam, insanların fakirlik ve ihtiyaç içerisinde bulunmasını istemez. Zira daha büyük aklî, ruhî ve fikrî hedeflere yönelebilmeleri için insanların, hayatın zorunlu maddi ihtiyaçlarından kurtulmuş olmaları gerekir. Aksi takdirde yeme-içme gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayan ve kuşların, hayvanların elde edebildiklerine bile sahip olamayan insan, Allah'ın aziz kıldığı insan olamaz.¹¹⁶ Öyleyse fakirlik, aslında arızî ve kurtulunması gereken bir durumdur. İslam birçok kurum, müessese ve yöntemle fakirliğe harp ilan etmiş ve aslî ihtiyaçlarını karşılamayı tekeffül ederek, kendi toplumunda yaşayan herkese (müslim-gayrimüslim), insana yaraşır bir hayat yaşatmayı hedeflemiştir.¹¹⁷

Bu konuda öncelikle çalışma teşvik edilmiş ve sıhhatli, kazanma gücü olan kimselerin dilenmesi hoş karşılanmamıştır. Gerektiğinde insanların çalışmaları ve sanatlarını icra etmeleri için malzeme, yer, makine gibi ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır.¹¹⁸

Dinimiz çalışmaktan aciz ve muhtaç kimseler için öncelikle zengin akrabaları nafaka ile sorumlu kılmıştır. Bir kimsenin kendisini himaye edecek zengin akrabaları da yoksa, bu durumda zekât kurumu ve devletin diğer gelirleri devreye girmiştir.

¹¹⁴ İbn Battâl, **a.g.e.**, c. II, s. 459.

¹¹⁵ Günay, **a.g.m.**, s. 309.

¹¹⁶ Kutub, **İslâm'da Sosyal Adalet**, s. 194.

¹¹⁷ Kardâvî, **Müşkiletü'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslâm**, s. 37.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 39 vd.

Ayrıca yoksullara, komşuluk yoluyla, kurbanla, kefâretlerle, vakıflar kurarak ve nafîle sadakalarla yardım teşvik edilmiştir.¹¹⁹

Zekâtın özellikle dört harcama kalemi (fakir, miskin, borçlu, yolcu), yoksullar veya yoksulluğa düşme riski bulunanlarla doğrudan ilgilidir.

Kur'an'ın, nüzul sürecinde ilk olarak zekât verilecek kimselerden yoksulları (miskin) zikretmesi, Hz. Peygamber'in de bazı hadislerinde harcama kalemi olarak sadece fakirleri sayması, zekâtın temel hedeflerinden birinin de fakirlik probleminin çözülmesi olduğunu göstermektedir.

3.2.3.2. Fakirlere Verilebilecek Zekât Miktarı

Yanlış bilinen önemli bir husus, fakire verilebilecek zekât miktarının birkaç gün veya bir - iki ay yetecek kadar para/erzak olduğunun zannedilmesidir. Sonrasında fakir, tekrar ihtiyaç içinde kıvranmaya devam edecektir. Bu doğru değildir.¹²⁰ Bazen toplum içerisindeki birtakım kesimlerin yetecek kadar ihtiyaçlarını karşılamak, bazen de yetecek kadardan da bile fazlasını onlara sağlamak ferdin, toplum üzerindeki bir hakkıdır.¹²¹

Fakire verilebilecek miktarı en fazla sınırlandıran Hanefî mezhebidir. Bu mezhebe göre bir kişiye en çok nisap miktarının altında zekât verilebilir. Aksi takdirde bir kimseye nisap miktarından fazla zekât verilirse, kendisi zengin olacak ve zekât vermekle yükümlü olacaktır. Ancak Hanefîler'de Züfer hariç diğer üç imama göre bir kimseye nisap miktarından (200 dirhem) fazla zekât vermek mekruh olmakla birlikte geçerlidir.¹²²

¹¹⁹ Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 55 vd.

¹²⁰ Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 92.

¹²¹ Kutub, **İslâm'da Sosyal Adalet**, s. 193.

¹²² Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 13; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 479; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 112.

Mâlikî ve Hanbelî fakîhlerine göre fakirlere, hem kendilerinin hem de nafakasını karşılamak zorunda olduğu kimselerin bir yıllık ihtiyacını giderecek kadar zekât verilebilir.¹²³

Şâfiîler'e göre ise fakirlere, onları ihtiyaçtan kurtarıp, zengin edecek kadar zekât verilebilir. Bu da kişiye sürekli yeterlilik sağlayan miktardır. Bazı kimselere sanatını devam ettirebilmesi için 10 dirhem yeterken, bazılarına 10 bin dirhem verilebilir.¹²⁴ Kişinin bir sanatı veya herhangi bir kazanç yolu yoksa, muhitinde ekseriyetin yaşadığı ömürde yetecek kadar verilebilir.¹²⁵

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin belli bir miktar tayin etmeyip bunu içtihadı bıraktığı da rivayet edilmiştir.¹²⁶

Hz. Ömer'den "Verdiğiniz zaman zengin edecek kadar verin" sözünü nakleden Ebû Ubeyd, "İhtiyaca göre bazen ev alınır, bazen de binek. Dolayısıyla zekât için bir sınır koymak doğru değildir" demektedir.¹²⁷

Kardâvî mezheplerin görüşlerini ve delillerini inceledikten sonra, duruma göre farklı görüşlerin uygulanabileceğini belirtmektedir. Sanatkar, çiftçi, tüccar gibi kendi kendine çalışıp kazanabilecek durumda olan kimselere, ömür boyu zekât almaya ihtiyaç duymayacakları bir gelir için gerekli olan alet, edevat veya sermaye, mülk veya ortak olarak verilebilir. Çalışmaktan aciz, hasta, kör, yaşlı ve benzeri durumda olan kimselere ise bir yıl boyunca yetecek miktarda zekât bir seferde veya aylık maaş şeklinde verilebilir.¹²⁸

Netice olarak zekâtın hedefi, fakire ancak yaşamasına yetecek kadar bir miktarı garanti etmek değil, layık olduğu hayat seviyesine göre devamlı yaşatacak

¹²³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 123; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 149; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 255-256; Makribî **a.g.e.**, c. III, s. 228-229.

¹²⁴ Mâverdî, **a.g.e.**, s. 156; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 409-410; Nevevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 175-176.

¹²⁵ Nevevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 175-176.

¹²⁶ İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 277.

¹²⁷ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 241 vd.

¹²⁸ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 386.

imkanı sağlayarak, fakiri bir daha zekâta ihtiyaç duymayacak hale getirmektir. Bu seviyenin gerçekleşeceği asgari miktar, ona ve ailesine yetecek seviyede yiyecek, içecek, yazlık ve kışlık elbiseler, haline uygun bir ev ve diğer zarurî ihtiyaçlardır.¹²⁹

3.2.4. Sosyal Güvenliği Sağlamak

Sosyal güvenlik, kendi iradeleri dışında tehlikeye uğrayan insanların, bu tehlikelerin zararlarından kurtarılma garantisi olarak tarif edilebilir.¹³⁰ Ancak her meselede olduğu gibi İslam'da sosyal güvenliğin gayesi de, öncelikle Allah'a kulluğun alt yapısını oluşturmaktır.¹³¹ Bu anlamda fakirlik kadar zenginlik de tehlikeli görülmüştür.¹³² Dilenciliğin yasaklanmasına ve bu yasağın uygulanmasını teşvik için, fakir olduğu halde iffetinden ötürü dilenmeyen kimselerin bulunup infakın onlara yapılması¹³³ emrine de, yine bu gayenin bir yansıması olarak bakılabilir. Zira insanın, diğer insanlara el açması; ubudiyetin yön değiştirmesi anlamına gelebilecektir.¹³⁴

Sosyal güvenlik bağlamında zekâtın harcama kalemlerinden fakir ve miskin payında ilk akla gelen şey, kendi iradeleri dışında çeşitli tehlikelere maruz kaldıkları için belli varlık ve gelir seviyesinin altına düşen kimselerin derdine çare olmaktır.¹³⁵ Ayrıca bu paydan, kronik hastalar, yatalaklar, rızkını kazanmaktan aciz sakatlar, dilenciler, mahkumlar gibi kimseler de yararlanabilmektedir.¹³⁶ Hatta evlenmek isteyip de yeterli imkânı olmayanlara zekât verilebileceği fakîhler tarafından dile

¹²⁹ Bkz. Nevevî, **a.g.e.**, c. VII, s. 172; Kardâvî, **a.g.e.**, s. 389; Abdullah, **a.g.e.**, s. 132.

¹³⁰ Turan Yazgan, **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, TDV Yay., Ankara, 2008, s. 11.

¹³¹ Beşer, **İslâmda Sosyal Güvenlik**, s. 99.

¹³² Buhârî, “Deâvât”, 39; Müslim, “Zikr”, 49; Tirmizî, “Zühd”, 3.

¹³³ Bkz. Bakara, 2/273.

¹³⁴ Beşer, **İslâmda Sosyal Güvenlik**, s. 100.

¹³⁵ Beşer, **a.g.e.**, s. 113.

¹³⁶ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 257.

getirilmiştir.¹³⁷ Ayrıca bütün bu yardımlarda zekâtın hedefi, geçici ve periyodik bir yardım ile fakirliğe karşı savaşmaktan ibaret değildir. Asıl hedef muhtaçları, ömür boyu kendilerine yetecek mülke sahip zenginler haline getirmektir.¹³⁸

Borçlular kalemine, toplumun menfaati için borçlananlar, herhangi bir afetle malı telef olanlar ve kendi ihtiyacı için borçlananlar girmektedir. Bu fona günümüzdeki şekliyle gerek özel sigortaların gerekse sosyal sigortaların karşılamayı hedefledikleri risklerin dâhil edilemeyecek olanı yoktur denebilir.¹³⁹ Ayrıca bu sigorta, günümüz sigortalarında olduğu gibi sadece prim ödeyen kimselerin zararlarını asgari düzeyde karşılamayı değil, çalışan-çalışmayan tüm mağdurları layık oldukları geçim standardına ulaştırmayı hedeflemektedir.¹⁴⁰

Yolcular ise, hakları garanti altına alınarak ve tam bir sosyal güvenliğe kavuşturulmuşlardır. Bu, modern sosyal güvenlik anlayışlarının henüz ulaşamadıkları bir seviyedir.¹⁴¹ İbn Şihâb ez-Zührî, bu fonla, barınacağı yeri ve kendisini barındıracak yakını olmayan yolcuların, ev buluncaya veya ihtiyaçları karşılanıncaya kadar barındırılmasının, doyurulmasının ve bineğine bakılmasının, ayrıca yollarda güvenilir kimselere teslim edilecek binalar yapılmasının mümkün olduğunu söylemektedir.¹⁴² Yine bu harcama kalemiyle mültecilerin, malını ve yurdunu terk etmek zorunda kalan kimselerin sosyal güvenliği de sağlanmaktadır.¹⁴³

Netice olarak sosyal güvenlik alanında, kişisel acizlikten, içtimaî dengesizlikten veya kaçınılması mümkün olmayan arızalardan kaynaklanan bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir yapıda olan zekâtı¹⁴⁴, sadece sosyal güvenliği değil, ülke, din ve insan güvenliğini de garantiye alan bir müessese olarak değerlendirmek

¹³⁷ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 384-385.

¹³⁸ Kardâvî, **a.g.e.**, s. 596; Abdullah, **a.g.e.**, s. 132.

¹³⁹ Beşer, **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, s. 121.

¹⁴⁰ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 421; Abdullah, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁴¹ Beşer, **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, s. 128.

¹⁴² Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 257-258.

¹⁴³ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 460.

¹⁴⁴ Kardâvî, **a.g.e.**, s. 592.

mümkündür.¹⁴⁵ Ayrıca zekâtın harcanabileceği kimseler arasında yer alan borçlular, Allah yolunda olanlar, yolcular (mülteciler) ve köleler (esirler), henüz modern sosyal güvenlik müesseselerinin ulaşamadığı bir seviyeye Müslümanların asırlar öncesi ulaştığını göstermektedir.¹⁴⁶

3.2.5. İnsan Onurunu Korumak

İslam, insanın şeref ve haysiyetinin korunmasına son derece önem verir. Bu bakımdan o, her ferдин bir rızık kapısına sahip olmasını ve bu konuda topluma bile boyun eğmemesini ister.¹⁴⁷ Tezimizde zaman zaman temas ettiğimiz üzere, insan onurunun korunması amacıyla çalışma teşvik edilmiş ve dilenme hoş görülmemiştir. Bazen sağlık problemleri, yaşlılık, engellilik gibi sebeplerle, bazen de tabiî afetler veya işsizlik gibi nedenlerle muhtaç duruma düşenlerin ise, birçok farklı yöntem yanında zekâtla da yardımına koşulmuştur.

Kur'an'da yapılacak zorunlu veya gönüllü harcamalar için “Allah’ın verdiği rızıkın bir kısmının”¹⁴⁸ verileceğinin söylenmesi, insan onurunun korunması adına önemlidir. Zira alan da veren de bilecektir ki, bu mal Allah’ın, fakirin hakkını içine koyarak insana nasip ettiği maldır.¹⁴⁹ Bu yüzden verirken başa kakma manasızdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir,

¹⁴⁵ Abdullah, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁶ Yazgan, **a.g.e.**, s. 16; Abdullah, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁷ Kutub, **İslâm’da Sosyal Adalet**, s. 198.

¹⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/3; 254; Nisâ, 4/39; Ra’d, 13/22; İbrâhîm, 14/31; Nahl, 16/75; Nûr, 24/33; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Fâtır, 35/29; Yâsin, 36/47; Şûrâ, 42/38; Hadîd, 57/7; Münâfikûn, 63/10.

¹⁴⁹ Bkz. En’âm, 6/141; İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Zâriyat, 51/19; Meâric, 70/24.

acelesi de yoktur.”¹⁵⁰ Hatta Kur’an, başa kakılarak verilen hayrın, insana hiçbir faydasının olmayacağını da bildirmektedir.¹⁵¹

Allah Teâla fakir ve miskinlere zekâtın harcama kalemleri arasında yer vererek, onurlarının zedelenebileceği bir durumdan insanları korumuştur. Zira zekât olmasaydı muhtaç durumdaki kimseler, ihtiyaçlarını seslendirmek ve dilenmek mecburiyetinde kalabilirler, bu durum da yavaş yavaş hayâ perdelerinin yırtılmasına ve kişiliklerini yitirmelerine sebep olabilirdi.

Ayrıca sadakaların gizli verilmesi¹⁵² veya “sağ elin verdiğini, sol elin bile görmemesi”¹⁵³ gibi prensiplerin yanı sıra, yardım ederken özellikle onurlu ve istemekten çekinen kimselerin tercih edilmesi tavsiyesinin¹⁵⁴, hep insanın şerefine korunmasına hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu yönleriyle zekât, fakirin cemiyetteki itibarını yükseltir, kendisinin felaketli anlarda terk edilmiş kalmayacağını, elinden tutacak kişilerin bulunacağını göstererek ona bir kişilik kazandırır.¹⁵⁵ Fakiri aşağılık kompleksinden kurtararak, şeref ve haysiyetini kendisine tekrar kazandırır.¹⁵⁶

Zekât memurlarının mevcudiyeti ile de fakire doğrudan zenginin değil, devletin/kurumun yardım etmesi ve böylece hem veren hem de alan kimselerin onurlarının korunması hedeflenmiştir.

Zekâtla gönülleri İslam’a ısındırılan gayrimüslimlerin şerrinden kurtulan Müslümanlar, böylece onurlarını korumuş olacaklardır. Ayrıca bir kafirin Müslüman olması için bu fon kullanılarak, onun, dünya ve ahirette onurunu korumasına yardımcı olunabilir.

¹⁵⁰ Bakara, 2/262-263.

¹⁵¹ Bkz. Bakara, 2/264.

¹⁵² Bkz. Bakara, 2/271.

¹⁵³ Tirmizî, “Tefsîr”, 96.

¹⁵⁴ Bkz. Bakara, 2/273.

¹⁵⁵ Yavuz, **İslâm’da Zekât Müessesesi**, s. 120 vd.

¹⁵⁶ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, s. 445.

Harcama kalemlerinden “fî sebîlillah” fonunun, toplumların; fikrî, sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel gelişmelerinde kullanılması¹⁵⁷, insan onurunu geliştirmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca bu fonun, dinin tebliği adına kullanılması da insan onuru açısından önemlidir. Zira bu vesileyle inanan kimse, “elinden ve dilinden diğer insanların emin olduğu”¹⁵⁸ bir insan haline gelecek, hem kendi onurunu hem de zararından emin olan diğer insanların onurunu korumuş olacaktır.

İnsan onurunun en fazla zedeleneyeceği durumlar arasında yer alan kölelik ve esirlik için zekâtın ödenek ayrılması da dinimizin insan hürriyetine ve onuruna verdiği değeri gösterir.

Yine borçluluk ve yolda kalma, özellikle varlıklı insanlar için çok onur zedeleyici bir durumdur. Bu kimselere de zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilerek onurları korunmuştur.

Zekât, veren kimsenin onurunun korunması açısından da önemlidir. Zira Allah yolunda yapacağı harcama, fazla mal biriktirip onun esiri olmaktan kurtararak zengin şahsiyetini geliştirecek ve onun cemiyetteki itibarını yükseltecektir.¹⁵⁹

Netice olarak zekâtın, hem veren hem alan açısından tüm harcama kalemleriyle, onurunu zedeleyebilecek durumlara karşı insanı korumaya aldığını söylemek mümkündür.

¹⁵⁷ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 443.

¹⁵⁸ Buhârî, “İman”, 4; Müslim, “İman”, 64; Ebû Dâvud, “Cihad”, 2.

¹⁵⁹ Yavuz, **İslâm’da Zekât Müessesesi**, s. 110-111.

3.3. HARCAMA USULÜ

3.3.1. Zekâta Temlik

Temlik, birisini bir şeye mâlik ve sahip kılmak demektir.¹⁶⁰ Şâfiîler'e göre, Tevbe suresi 60. ayette fakirlerin başındaki "li" harf-i cerri temlik ifade etmektedir. Ancak onlar temlik, zekâtın sadece sayılan sınıflara verilmesi, sınıflar arasında eşit olarak paylaşılması ve çoğul zikredildiği için de her sınıftan en az üç kişiye zekât verilmesi şeklinde anlarlar.¹⁶¹ Dolayısıyla onlara göre askerlerin şahsının yanı sıra, savaş için gerekli binek, silah ve diğer aletlerin temini için de zekâtlardan harcama yapılabilmektedir.¹⁶²

Temlik konusunu sistemleştiren Hanefî fakîhlerine göre ise, zekâtın, hak eden kimselerin eline bizzat verilmesi veya onların mülkiyetine geçmesi (temlik) şarttır. Bu sebeple mescit, köprü, baraj yapma, kanal açma, hacetme gibi şahsa temlik olmayan hiçbir hususta zekât verilemez. Bütün sınıflara ve eşit olarak zekât vermeyi şart görmeyen Hanefîler'e göre temlik, ayetteki "li" harf-i cerrine değil, "zekâtı verin" emrine dayanmaktadır. Zira bu emir ancak temlikle yerine gelebilir.¹⁶³

Mâlikîler'e göre ayetteki "li" harf-i cerri temlik için değil, tebyîn (zekâtın sarf yerlerini açıklamak) için kullanılmıştır.¹⁶⁴ Onlara göre de şahsa temlik şart olmayıp,

¹⁶⁰ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, "m-l-k" md., c. VI, s. 4267.

¹⁶¹ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 181; 200; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 405; 429-430; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 205-206.

¹⁶² Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 190; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 427; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 201.

¹⁶³ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 202; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 456-457; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 111; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 291.

¹⁶⁴ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 244; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 140-141.

sur yapmada, silah ve savaş gemisi gibi savaş için gerekli araçların temininde¹⁶⁵ veya köle satın alınıp hürriyete kavuşturulmasında zekâtın sarf edilmesi caizdir.¹⁶⁶

Hanbelî fakîhleri ise ayette kullanılan iki farklı harf-i cerri dikkate alarak bir değerlendirme yaparlar. Onlara göre “li” harf-i cerrinden sonra gelen ilk dört sınıf (fakirler, miskinler, müellefe-i kulûb, zekât memurları), zekâtı daimi, kalıcı ve mülk olarak alırlar. Aldıktan sonraki durumlarına bakılmaz ve aldıkları zekâtı hiçbir şekilde geri vermeleri gerekmez. “Fî” harf-i cerrinden sonra gelen diğer dört sınıfa (rikâb, borçlular, sebîlullah, ibnû’s-sebîl) ise, durumlarına bakılarak zekât verilir. Eğer hak ettikleri yönde sarf ederlerse zekâta sahip olurlar. Değilse bu mal kendilerinden geri alınır. Ayrıca ihtiyaçlarını giderdikten sonra aldıkları zekâtı artan olursa, onu da iade ederler.¹⁶⁷

Râzî, harf-i cerri değişmesinin mutlaka bir hikmetinin olacağını söyleyerek bunu şöyle açıklar: “İlk dört grup, verilen zekâtta diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ama son dört grupta zekât, bizzat kendilerine verilmez, aksine zekâtı pay almalarına sebep olan özelliklerine göre uygun ihtiyaçlarına harcanır.”¹⁶⁸

Zemahşerî de harf-i cerlerdeki değişime dikkat çekerek, zarfiyet ifade eden “fî” harf-i cerrinden sonra gelen sınıfların zekâtı hak etmede daha köklü ve zekât almaya daha layık sınıflar olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ Hanefî fakîhi Aynî de son dört sınıfın zekât almaya daha layık olduğu sonucunu çıkarır.¹⁷⁰

Netice olarak, Tevbe suresinin 60. ayetinde zekâtın harcama kalemleri tek tek sayıldığı halde temlîk meselesini ifade eden açık bir beyan bulunmadığı

¹⁶⁵ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 271 vd.; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 148; Makribî **a.g.e.**, c. III, s. 233-234.

¹⁶⁶ Bkz. Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 345; İbn Arabî, **a.g.e.**, c. II, s. 531; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 277; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 146.

¹⁶⁷ Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 130; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 264-265.

¹⁶⁸ Râzî, c. XVI, s. 115.

¹⁶⁹ Bkz. Zemahşerî, **a.g.e.**, c. III, s. 60-61.

¹⁷⁰ Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 521.

görülmektedir. Harf-i cerleri dikkate alarak bir değerlendirme yapıldığında ise, sadece “li” harf-i cerrinden sonra gelen ilk dört sınıf için temlîkin şart koşulabileceği görülmektedir. Diğerlerinde ise onlar namına başka kimselere/yerlere zekât verilebileceği ve bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla harcanması mümkün olan alanlarda zekâtın kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

Kanaatimizce zekâta temlîki şart gören fakîhleri, yöneticilerin ve zekât memurlarının halka zulmetmeleri veya zekâtları yanlış yerlerde kullanmaları etkilemiş olabilir. Zira fakîhlerin zaman zaman yöneticilerin bu konudaki olumsuz tavırlarından şikâyet ettikleri görülmektedir.¹⁷¹ Hatta idarecilerin haksız uygulamalarına tepki gösteren halkın da zekât konusunda birçok hileye başvurduğu bilinmektedir.¹⁷² Bu haksız uygulamaların, zekâta temlîki şart koşan fakîhlerin içtihatlarına tesir etmiş olması mümkündür.

3.3.2. Zekâtın Kamusal/Kurumsal Yönü

Örgütlü toplumların, en azından bireyler kadar ve hatta onlardan daha fazla ihtiyaç duydukları şeyler vardır. Allah Resulü, bunu daha ilk günden itibaren hissetmeye başlamış ve bu nedenle sahâbilerini hayır işleyip sevap kazanmaya ve Allah yolunda servetlerinin bir kısmını harcamaya teşvik etmiştir.¹⁷³ Bazı araştırmacılara göre, daha Mekke safhasındayken Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e Müslümanların mallarından bir kısmını tahsil etme yetkisi vermiştir.¹⁷⁴ Medine’ye hicretten sonra ise zekât, mecburi, müeyyideye bağlanmış, miktarları belirlenmiş bir

¹⁷¹ Bkz. Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 80; Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 180. Mâverdî’ye göre, alırken haksızlık yapıp, harcamasını doğru yerlere yapan zekât memurundan zekâtın gizlenmesi caizdir. Ancak alırken adil davranıp, dağıtımını yanlış yapan görevliden zekâtın gizlenmesi gerekir ve ona verilmesi caiz değildir. Hatta zorla alırsa zekâtın yeniden hak sahiplerine verilmesi gerekir. Bkz. Mâverdî, **a.g.e.**, s. 154-155.

¹⁷² Bu konuda fakihlerin tepkileri ve hile örnekleri için bkz. Saffet Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer’iyye**, Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s. 173 vd. Ayrıca zekatla ilgili diğer hile misalleri için bkz. Köse, **a.g.e.**, s. 401 vd.

¹⁷³ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 962-963.

¹⁷⁴ Bkz. Tuğ, **a.g.e.**, s. 28-29; Akyüz, **Zekât**, s. 125.

müesseseye dönüşmüştür.¹⁷⁵ Heyetler yılı olarak bilinen ve Arap yarımadasının dört bir tarafından halkının Müslüman olduğunu bildirmek üzere temsilcilerin Medine'ye geldikleri hicrî dokuzuncu yılda zekât, artık tamamen kurumsallaşmış ve bu işle uğraşacak vazifeliler tayin edilmiştir.¹⁷⁶ Hz. Peygamber'in sözlü ve uygulamalı sünneti, sahâbe fetvaları ve ilk iki halife dönemi uygulamaları da hep bu yönde olmuştur.¹⁷⁷ Hz. Osman'ın emvâl-i bâtinenin zekâtlarını, mükelleflerin kendilerine bırakması ve bu uygulamasının ileriki yıllarda değişmez olarak benimsenmesi ise, zekâtın devlet tarafından idare edilmesi düşüncesini sarsmış ve sonuçta zekât-devlet ilişkisini büyük ölçüde koparmıştır.¹⁷⁸

Yoksulluğu, dilenciliği ve sosyal bazı sıkıntıları ortadan kaldırması beklenen zekât, kurumsal olmadığı ve ferdî olarak dağıtılmaya devam ettiği için; tembelliği, miskinliği ve dilenciliği teşvik eder bir vaziyet almıştır. Zekâtın, çok önemli bir gayesi olan İslam'ın yüceltilmesi amacıyla yararlanma imkânı azalmıştır veya o imkân hiç kalmamıştır. Kurumsal bir yapıya kavuşursa, harcama kalemlerinden hedeflenen amaçlara daha etkin şekilde ulaşmanın mümkün olacağı zekâtın, kamusal/kurumsal olmasını gerektiren sebeplerden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Zekât, fertlerin duyarlılığına bırakıldığı takdirde, dinî duygularının zayıflaması ve merhamet duygusunun kaybolması neticesinde insanlar dinî ve malî bu vazifeyi ihmal edebilirler. Bu da harcama kalemlerinde yer alan kesimlerin ihmal edilmesine sebep olur.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. II, s. 965; Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 57; Tuğ, **a.g.e.**, s. 43. Zekâtın müesseseleşme süreci için bkz. Cengiz Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 195 vd.

¹⁷⁶ Bkz. Bessâm, **a.g.e.**, c. III, s. 288-289; Nedvî, **a.g.e.**, s. 42; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi**, c. I, s. 271-272.

¹⁷⁷ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 502 vd.; Akyüz, **a.g.e.**, s. 122 vd.

¹⁷⁸ Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 420; Akyüz, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁷⁹ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 509; Yavuz, **a.g.e.**, s. 433; Özek, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 160; Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

2. Verenin gururlanmaması, alanın haysiyet ve şerefının korunup eziklik hissetmemesi adına fakirin hakkını fertlerden değil de devletten/kurumlardan alması daha uygundur.¹⁸⁰

3. İhtiyaç sahiplerinin ve onların ihtiyaçlarının belirlenmesi zordur. Günümüzde zekâtın fertler tarafından dağıtılması sonucunda bazı fakirlere veya kendini fakir gösterenlere birden fazla zengin, bazen ihtiyacından fazla yardım yapabilirken, gerçek ihtiyaç sahiplerinin farkına varılamamaktadır.¹⁸¹

4. Zekât sadece yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak üzere verilen bir yardım değildir. Zekâtın harcanacağı kalemlerden bazıları, tek başına fertlerin altından kalkamayacağı Müslümanların umumi maslahatlarıdır. Bu maslahatlar ancak kamu otoritesi veya kurumsal bir yapıyla yerine getirilebilir.¹⁸²

5. Devletlerin gerçekleştirmek zorunda olduğu plan ve programlar için malî güce ihtiyacı vardır. İşte zekât, devlet hazinesinin bazı harcama kalemlerini karşılayabilecek önemli bir gelir kaynağıdır.¹⁸³

6. Her yönden bağımsız olarak yaşayabilmek için Müslümanların iktisadi bakımdan güçlü olmaları şarttır. Zekât, İslâm toplumlarını zilletten kurtarıp üstün bir hayat seviyesine çıkaracak büyük bir potansiyele sahiptir. Bu önemli potansiyel, bir yere toplanmayınca küçük harcamalar halinde kaybolup gitmektedir.

7. Vermek istemeyenlerden zekât ancak kamu gücüyle alınır. Nitekim Hz. Peygamber “Kim malının zekâtını sevap umarak verirse ona sevap verilir. Kim de zekâtını vermezse biz zekâtı ve malının yarısını alırız. Bu, Rabbimizin kesin

¹⁸⁰ Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 509; Yavuz, **a.g.e.**, s. 434; Özek, **a.g.e.**, s. 160; Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁸¹ Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 509; Yavuz, **a.g.e.**, s. 434; Özek, **a.g.e.**, s. 160; Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁸² Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 509; Yavuz, **a.g.e.**, s. 434; Özek, **a.g.e.**, s. 160; Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁸³ Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, s. 509; Yavuz, **a.g.e.**, s. 434; Özek, **a.g.e.**, s. 160; Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

kararlarından biridir. Âl-i Muhammed’e ondan bir hak yoktur”¹⁸⁴ buyurmuş, Hz. Ebu Bekir de zekât vermek istemeyenlere savaş açarak, onlardan zorla tahsil etmiştir.¹⁸⁵

8. Zekâtla mükellef olup olmadığını ve vereceği zekâtı nasıl hesaplayacağını bilmeyenler için, bu işle meşgul memurların olması gereklidir.

Netice itibariyle Kur’an’da çoğu zaman birlikte zikredildiği namazın karakteri nasıl cemaatle kılınmasını gerektiriyorsa, aynı şekilde zekâtın karakteri de, onun öncelikle bir yerde toplanmasını ve oradan dağıtılmasını gerekli kılmaktadır.¹⁸⁶ Zekât ferdî-ihhtiyarî bir yardım ve mükellefiyet olmamalıdır. Bu mükellefiyet, vermesi gerekenlerden tahsil edecek ve harcanması gereken yerlere dağıtacak düzenli idarî mekanizmalarla yürütülen içtimaî, iktisadî, malî ve hukukî bir müessese haline gelmelidir.¹⁸⁷

3.3.3. Harcamanın yapılacağı bölge

Hanefî fakîhlerine göre, bir beldenin zekâtları, prensip olarak kendi fakirlerine harcanmalıdır. Yükümlünün, zekâtını, bulunduğu yerden başka yere göndermesi ise, mekruh olmakla birlikte caizdir. Ancak muhtaç akrabalara, daha fazla ihtiyacı olan kimselere, dâruharpten dâruislama, esirleri kurtarmaya, talebelere veya âlimlere, muhtaç olan borçlulara ulaştırmak için nakledilmesinde mahzur olmayacağı farklı Hanefî fakîhleri tarafından dile getirilmiştir.¹⁸⁸ İmam Ebû Yûsuf

¹⁸⁴ Ebû Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 4. Hadisin sıhhati ve hükmünün uygulanıp uygulanmayacağına dair görüşler için bkz. Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 523 vd.

¹⁸⁵ Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 32; Muvatta, “Zekât”, 30; Tirmizî, “İmân”, 1; Ebû Dâvud, “Zekât”, 1; Nesâî, “Zekât”, 3.

¹⁸⁶ Nedvî, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁸⁷ Karaman, “Zekât”, **İslâm Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 503; Akyüz, **Zekât**, s. 122.

¹⁸⁸ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, c. II, s. 180-181; Mergînânî, **a.g.e.**, c. I, s. 112-113; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 304.

ise, fakir ve miskinlere ait payın nakledilemeyeceği, diğer payların ise devlet başkanının tasarrufuyla nakledilebileceği kanaatindedir.¹⁸⁹

Şâfiîler'e göre, zekâtı bir beldeden diğerine nakletmek caiz değildir. Ancak toplandığı yerde sınıflardan bir kısmı veya hiçbiri bulunmazsa nakletmek caiz olmaktadır.¹⁹⁰ Nevevî "Nakletmenin caiz olmaması, mal sahibinin zekâtını kendisi verdiği zaman içindir. Yoksa idareciler zekâtı toplayıp dağıtıyorlarsa, istedikleri yere nakledebilirler"¹⁹¹ demektedir.

Mâlikîler'e göre de zekât prensip olarak toplandığı beldede dağıtılır. Ancak dağıtımdan sonra artan olursa en yakın beldeye gönderilir. Ancak idareciler daha muhtaç kimselerin olduğu yere gönderebilir ki bu daha sevaptır.¹⁹² Kurtubî, bazı âlimlerin "Fakir ve miskin payı başka yerlere gönderilmez, ama diğerleri gönderilebilir" dediklerini nakletmekte ve İmam Mâlik'in zekâtın nakledilebileceği görüşünde olduğunu aktarmaktadır.¹⁹³

Hanbelîler'e göre de zekât toplandığı beldede dağıtılmalıdır. Sefer mesafesinden uzak yerlere göndermek caiz değildir. Ancak toplandığı yerde fakir bulunmazsa nakli caiz olmaktadır.¹⁹⁴

Sonuçta Hz. Muaz'ı Yemen'e gönderirken Hz. Peygamber'in zekât için söylediği, "Zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir"¹⁹⁵ ifadesine dayanan fakîhlerin çoğunluğu, zekâtın, malın bulunduğu bölgedeki hak sahiplerine dağıtılacağı kanaatini taşımaktadır. Ancak Hz. Muaz'ın bu görevi sırasında, "Bana giyecek veya yiyecek getirin. Onu zekât yerine sizden kabul edeceğim. Çünkü bu sizin için daha

¹⁸⁹ Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁹⁰ Bkz. İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 431 vd.; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 211 vd.

¹⁹¹ Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 213.

¹⁹² Bkz. Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 286-287; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 152.

¹⁹³ Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 256.

¹⁹⁴ Bkz. İbn Ahmed, **a.g.e.**, s. 150; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 131 vd.

¹⁹⁵ Buhârî, "Zekât", 1; 41; Müslim, "İmân", 29; 30; 31; Tirmizî, "Zekât", 6; Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 46. Bu konuda delil olabilecek başka hadisler ve yorumları için bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 544 vd.

kolay ve Medine'deki muhacirler için daha yararlıdır”¹⁹⁶ dediği rivayet edilmektedir ki, bu onun, hadisi, zekâtın toplandığı yerde dağıtılacağı şeklinde anlamadığını göstermektedir. Yine Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in zekâtı naklettirdiklerine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁹⁷ Hamîdullah da, Hz. Peygamber'in, amillerinden topladıkları zekât ve öşürleri göndermelerini istediğine dair bir belgeye yer verir.¹⁹⁸

Ömer bin Abdulaziz'in zekât görevlilerine bir sene “Topladığınız zekâtın yarısını bana gönderin” derken, diğer sene “Hepsini topladığınız yerde dağıtın” demesi de, bu mevzunun içtihadî bir mevzu olduğunu göstermektedir.¹⁹⁹

Fakîhlerin zekâtın nakledilmeyeceğine dair görüşlerini, kendi zamanlarının gereği içtihadî bir görüş olarak kabul etmek mümkündür. Bu görüşün ortaya konmasında dönemin idari yapısı, insanlar arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler, insanların dini emir ve yasaklara uymadaki hassasiyeti, ahlak anlayışları önemli rol oynadığı gibi, zekâtın özellikle mal ve ürün olarak verilmesi ve ulaşım imkânlarının sınırlı olması gibi etkenler de rol oynamış olmalıdır. Fakat özellikle ulaşım ve transfer açısından bugün gelinen noktada, içtihatların yapıldığı döneme göre çok farklı bir zeminde yaşadığımız inkâr edilmez bir gerçektir.²⁰⁰

“Asıl olan zekâtın toplandığı yerde dağıtılmasıdır” diyen Kardâvî, Müslümanların maslahatı için, idarecilerin ehil kimselerle istişare ederek, zekâtı başka yerlere nakledebileceklerini belirtir. Ona göre bazen başka bölgelerde yangın, bulaşıcı hastalık ve kıtlık gibi afetlere maruz kalan kimseler yardıma daha fazla muhtaç ve daha layık olabilir. Ayrıca bir bütçede toplanıp, gerekli yerlere

¹⁹⁶ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 281-282; İbn Battâl, **a.g.e.**, c. III, s. 548; Ebû Bekr Ahmed bin el-Hüseyn bin Ali el-Beyhakî (v. 458/1066), **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-XI, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. bs., Beyrut, 2003, c. IV, s. 189-190.

¹⁹⁷ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 281-282; Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 287; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 152. Ebû Ubeyd'e göre bu rivayetler, belde halkının ihtiyaçlarından artması haline hamledilir. Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 282.

¹⁹⁸ Hamîdullah, **Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, s. 153.

¹⁹⁹ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 276.

²⁰⁰ Kurucan, **a.g.e.**, s. 163.

harcanmayı gerektiren müellefe-i kulûb, fî sebîlillah gibi harcama kalemleri de zekâtı belli bir beldeyle sınırlandırmamayı gerekli kılmaktadır.²⁰¹

Netice olarak idarecilerin kararıyla, zekâtın toplandığı yerden başka yerlere naklinin mümkün olduğu görülmektedir. Kendisi dağıttığı takdirde ise mal sahibinin, daha muhtaç kimselere ulaştırmak amacıyla veya bir maslahata yönelik olarak zekâtını başka yere nakletmesinin mümkün olduğu kanaatini taşıyoruz.

3.3.4. Zekâtın Harcama Kalemlerine Paylaştırılması

Şâfiîler'e göre, bir kimsede zekât almayı gerektirecek iki özellik birleşirse, sadece kendi tercih edeceği bir vasıftan dolayı zekât verilir.²⁰² Mâlikî ve Hanbelî fakîhleri ise, bir kimsenin iki ayrı özelliği sebebiyle de zekât alabileceğini söylerler.²⁰³

Kişi zekâtını kendisi dağıttığı zaman, Şâfiî ve Hanbelî fakîhlere göre zekât memuru, İmam Şâfiî ve İbn Hazm'a göre ise zekât memuru ve müellefe-i kulûb sınıfı düşer.²⁰⁴

Şâfiîler ve Zâhirîlere göre devlet toplayıp dağıtıyorsa zekât, mevcut bütün sınıflara eşit olarak dağıtılmalı ve her sınıftan en az üç kişiye verilmelidir. Bu içtihadı, Tevbe suresinin 60. ayetindeki sınıfların çoğul olarak zikredilmesine ve ayetin başındaki “li” harf-i cerrinin temlîk ifade ettiği görüşüne dayandırırılar. Onlara göre, temlîk de müstahak olan bütün sınıflara dağıtarak yerine getirilir. Yine bu görüş sahipleri, Hz. Peygamber'in zekât talep eden birisine söylediği: “Allah, sadakalar hususunda, ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Eğer

²⁰¹ Bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 548-549.

²⁰² İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 430; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 208-209.

²⁰³ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 149; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 278.

²⁰⁴ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 200; İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 144; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 127; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 209-210; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 278.

sen bunlardan birine girersen senin hakkını sana veririm”²⁰⁵ demesini, zekâtın sekiz eşit parçaya bölünmesi gerektiğine delil olarak alırlar.²⁰⁶

Ahmed bin Hanbel’den de Şâfiîler’le aynı düşünceyi paylaştığına dair bir görüş nakledilse de, Hanbelî fakîhleri, zekâtın bir sınıfa verilmesini yeterli görürler.²⁰⁷

Hanefîler ve Mâlikîler’e göre ise zekâtın bir sınıfa harcanması yeterlidir. Bu görüş sahipleri, “Eğer sadakaları (zekâtları) açıktan verirsiniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır”²⁰⁸ ayetini delil olarak almaktadırlar. Zira ayette sadece fakirler sayılmıştır. Ayrıca Tevbe suresi 60. ayetin başındaki “li” harf-i cerrinin de temlîk için değil, zekât verilecek sınıfları açıklamak üzere kullanıldığını iddia ederler. Yine bu konuda Hz. Muaz’ı Yemen’e gönderirken Hz. Peygamber’in zekât için söylediği, “zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir”²⁰⁹ hadisinde tek sınıf zikredilmesini, Hz. Peygamber’in borçlu Kabîsa²¹⁰ ve müellefe-i kulûb’a, tek sınıf veya tek kişi olarak zekât vermesini de sünnetten delil olarak alırlar. Bu görüş sahiplerine göre, sahâbilerin ve idarecilerin uygulamaları da hep bu yönde olmuştur.²¹¹

İmam Mâlik’in “İdareciler içtihatla en layık sınıfı tercih edebilir”, görüşünü nakleden Ebû Ubeyd de, bu görüşü tercih etmektedir. Ona göre, idareciler içtihatla karar verdikleri müddetçe istedikleri gibi dağıtabilirler. İdareci tek bir sınıfa zekât verebiliyorsa, zekâtını kendisi dağıtan da rahatlıkla bir sınıfa verebilir. Ancak zekât

²⁰⁵ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

²⁰⁶ Bkz. Şâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 188 vd.; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 155 vd.; İbn Hazm, **a.g.e.**, c. VI, s. 143-144; İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 429 vd.; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 205 vd.

²⁰⁷ Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 127 vd.; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 274 vd.

²⁰⁸ Bakara, 2/271.

²⁰⁹ Buhârî, “Zekât”, 1; 41; Müslim, “İmân”, 29; 30; 31; Tirmizî, “Zekât”, 6; Ebû Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 46.

²¹⁰ Müslim, “Zekât”, 109; Nesâî, “Zekât”, 82.

²¹¹ Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 254 vd.; Sehnûn, **a.g.e.**, c. I, s. 296-297; Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 10-11; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 473 vd.; İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 275; Kurtubî, **a.g.e.**, c. X, s. 244 vd.; Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 140-141; Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 538 vd.; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 291.

malları çoksa, bütün sınıfların haklarının gözetilmesi gerekirse ve zekât dağıtacak yeteri kadar görevli bulunursa, idareciler bütün sınıflara verirler. Aksi takdirde kişinin zekâtını sadece bazı sınıf ve kimselere vermesi yeterlidir.²¹²

Kardâvî de şöyle demektedir: “Bütün sınıflar varsa, ihtiyaçları denkse ve zekât malları çoksa, sınıflardan birisinin mahrum edilmesi caiz değildir. Ancak sınıflar arasında eşit dağıtma şart değildir. Belli bir sınıfa vermeyi gerektiren şer’î bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla zekât malının tümü bu sınıfa verilebilir. Fakirler ve miskinler ise zekât verilmesi gerekenlerin başında yer almalıdır.”²¹³

Netice olarak Hz. Peygamber’in zekâtı dağıtırken, bazen fakirleri, bazen müellefe-i kulûbu, bazen de borçluları tercih etmesi gibi veya Hz. Ebubekir’in İslam’ın ilk yıllarında Müslüman olduğu için işkence yapılan çok sayıda köleyi azat etmesi gibi, zekât, o dönemin en fazla ihtiyaç duyulan, Müslümanların en önemli maslahatları için verilebilmelidir.

3.3.5. Zekât Almaya Ehil Olanların Araştırılması

Zekât, belli sınıflara tahsis edilmiş malî bir harcama olduğu için, ödeme yapılacak kimselerin buna ehil olup olmadıkları araştırılması önemlidir. Kişi araştırmış ve fakir olduğuna kanaat ettiği kimseye zekâtını vermişse, sonradan da onun zengin, köle, zimmî, mükellefin yakını veya Hz. Peygamber’in yakını gibi zekât verilemeyecek bir kimse olduğu ortaya çıkmışsa Ebû Ubeyd’e²¹⁴, Hanefî mezhebinden Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre zekât geçerlidir. Ebû Yûsuf’a göre ise bu zekât geçerli değildir. Mükellefin yeniden zekât vermesi gerekir.²¹⁵

²¹² Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 258-259.

²¹³ Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, s. 466-467.

²¹⁴ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, c. II, s. 284.

²¹⁵ Serahsî, **a.g.e.**, c. III, s. 12; Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 484-485; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, c. III, s. 303.

Şâfiî mezhebine göre zekât ödemede yanlış yapan devletse, ödeme yapılan kimseden mümkünse verilen mal veya bedeli geri alınır. Mümkün değilse idarecilere de zekât mükellefine de tazmin gerekmez. Eğer zekâtı mükellefin kendisi dağıtıyorsa, yanlış kişiye verilen zekât geçerli değildir. Ödeme yapılan kimseden verilen mal veya bedeli geri alınamıyorsa, İmam Şâfiî'nin iki görüşünden birine (sonraki) ve mezhepteki sahih görüşe göre mükellefin zekâtını yeniden ödemesi gerekir.²¹⁶

Mâlikî mezhebine mensup fakîhlere göre zekâtı fertler dağıtıyorsa, ehil olmayan kimselere ödeme yapıldığında, ödenen mal veya bedeli geri alınabiliyorsa alınır, alınamıyorsa mükellefin yeniden ödeme yapması gerekir. Eğer zekâtı devlet dağıtıyorsa, idarecilere tazmin gerekmez.²¹⁷

Hanbelî fakîhlerinde ise, Ahmed bin Hanbel'in iki ayrı görüşüne istinaden fakir zannıyla zengine verilen zekâtın, hem geçerli olacağına hem de geçerli olmayacağına dair iki görüş ortaya çıkmıştır. Ancak ödeme yapılan kimsedeki yanlışlık zenginliğin dışında kafirlik, yakınlık gibi başka bir sebepse zekât geçerli sayılmamıştır.²¹⁸

Netice olarak bir kimse, gerekli araştırmayı yaptıktan sonra zekâtını yanlış yere verdiğini anlarsa, mazurdur ve hatasının cezası kendisine çektilmez. Ancak kişi araştırmadan zekâtını hak etmeyen bir yere verirse, zekâtını yeniden vermesi gerekir. Bu durumda layık olmadığı halde alan kimse de, tüketmemişse aldığı zekâtı geri vermeli, tüketmişse bedelini geri ödemelidir. Ancak zekât devlet tarafından dağıtılıyorsa, yanlışlık durumunda idarecilerin tazmin etmesi gerekmez. Bu durumda yanlışlıkla alan kimse tüketmemişse, zekâtın ondan geri alınması gerekir.²¹⁹

²¹⁶ İmrânî, **a.g.e.**, c. III, s. 445; Nevevî, **a.g.e.**, c. VI, s. 224.

²¹⁷ Karâfî, **a.g.e.**, c. III, s. 151; Makribî, **a.g.e.**, c. III, s. 247.

²¹⁸ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. IV, s. 126-127; Merdâvî, **a.g.e.**, c. VII, s. 309 vd.

²¹⁹ Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 500.

SONUÇ

“Her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı olan” (Nahl, 16/89) Kur’an, “Ayetleri üzerinde iyice düşünüldüğü” (Sâd, 38/29) takdirde, insanlığın tüm problemlerine çözüm kaynağı olabilecek ilahî bir hitaptır. Bu mucize kitabın üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri olan zekât, belli şartları taşıyan Müslümanların yükümlü olduğu malî bir mükellefiyettir.

Zekât, tedricî olarak üç aşamada tekâmül etmiştir. Buna göre Mekke dönemi, zekâtın mutlak olarak farz kılındığı ilk aşamadır. Medine döneminin ilk yılları ikinci aşamadır ve zekât, nisabı, miktarı belirlenmiş bir mükellefiyet haline gelmiştir. Müslümanların Mekke, Medine ve çevresinde tam hâkim duruma geldikleri üçüncü aşamada ise zekât, memurlar tayin edilip, onların eliyle tahsil edilen ve belirlenmiş sınıflara harcanan devlet bütçesinin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir.

Kur’an’da pek çok hususa ayrıntıya girmeden temas edilirken, zekâtın harcama kalemleri ise, idarecilerin keyfî uygulamalarına bırakılmayarak, Tevbe suresinin 60. ayetinde tek tek sayılmıştır: “Sadakalar Allah’tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, (zekât) memurlarına, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara verilir; kölelerin (esirlerin), borçluların, Allah yolunda olanların ve yolcuların uğrunda sarf edilir. Allah Alîm’dir, Hakîm’dir.” Sayılan harcama kalemleri, birçok ayette tekrar edilerek Kur’an tarafından tefsir edildiği gibi, Kur’an’ın nüzul süreci de, bizi bu konuda önemli bilgilere ulaştırmaktadır. Nüzul sürecine dikkat edildiğinde harcama kalemlerinde de tedricî bir gelişimin olduğu görülmektedir. Buna göre, “miskin”, “rikâb” ve “ibnû’s-sebîl” sınıfları Mekke döneminden itibaren yer alan sınıflar olmuştur. “Fakir” ve “fî sebîlillah” sınıfları ise kavram olarak Medine döneminde yer almaktadır. “Zekât memurları”, “müellefe-i kulûb” ve “borçlu” sınıfları ise sadece, Medine döneminin sonlarında nâzil olan Tevbe suresinin 60. ayetinde geçmektedir.

Zekâtın sekiz harcama kalemini, Kur’an bütünlüğü içinde tanımlamaya, günümüz açısından yorumlamaya, kapsamını ve hedeflerini belirlemeye çalıştığımız bu araştırmada ulaştığımız sonuçlar özet olarak şunlardır:

1. Zengin kavramıyla zıt anlamli olarak bilinen fakir, kavram olarak Medenî surelerde geçmeye başlamış ve Kur'an'da yeni bir anlam kazanmıştır. Buna göre fakirler, kendilerini Allah yoluna adayan ve bu uğurda geçimlerini temin etmek için fırsatları olmayan kimselerdir.

2. Miskinler ise, nüzul sürecinin başından sonuna kadar Kur'an'da yer alan ve hem tüm gelirlerin harcama kalemleri arasında hem de insanların mallarında hakkı olan kimseler arasında zikredilerek, inanan/inanmayan tüm insanların yardıma koşması ve birbirlerini yardıma teşvik etmesi istenen yoksul ve muhtaç kimselerdir.

3. Zekât, memurların istihdam edildiği idari bir mekanizma vasıtasıyla toplanmalı ve dağıtılmalı, ferdî-ihhtiyarî bir yardım olmamalıdır. Devletin toplayıp dağıtmadığı durumlarda da Müslümanlar kendi kuracakları güvenilir kurumlar vasıtasıyla zekât işlerini organize etmelidir.

4. Müellefe-i kulûb, maddi harcamada bulunmak suretiyle, gönüllerinin İslâm'a ve Müslümanlara karşı ısındırılması arzulanan gayrimüslimleri veya dinde sebat etmeleri arzulanan yeni Müslüman olmuş kimseleri belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Bu sınıfın nesholduğu veya Hz. Ömer tarafından tamamen ilga edildiği yorumları kuvvetli delillere dayanmamaktadır. Gerek görüldüğünde müellefe-i kulûba günümüzde de harcama yapılabilirdir.

5. İslam'ın ilk dönemlerinde mevcut kölelerin azat edilmeleri için çeşitli yollar gösteren Kur'an ve sünnet, hür insanların köleleştirilmesini de yasaklamıştır. Savaşlarda esir alınan kimseler ise, güzel bir şekilde himaye edilmeli, sonra da karşılıksız olarak veya fidye karşılığı serbest bırakılmalıdır. Fidyelerin ödenmesinde önemli bir rol oynayan zekâtın rikâb fonu, ihtiyaç olduğunda günümüzde de işlettirilebilecek bir harcama kalemidir.

6. Kur'an ve sünnette, bir taraftan insanların, gereksiz yere borca girmemeleri hususunda tedbirler alınırken, diğer taraftan da zarurî ihtiyaçları sebebiyle veya bir tabîî afet neticesinde borçlanan kimselere yardım etme ise teşvik edilmiştir. Böylece borçlular fonuyla zekât, afet ve felaketlere karşı bir tür sosyal sigorta veya sosyal güvenlik rolünü de üstlenmiştir. Borçlular, fakir ve miskinlerden farklı bir sınıftır ve

bazı durumlarda zengin olmalarına rağmen zekât alabilecek kimseler arasındadır. Bu fonun, Müslümanların iktisadî anlamda güçlenmelerindeki ve faizin önlenmesindeki rolü önemlidir.

7. Zekâtın harcama kalemi olarak “fî sebîlillah”ın, fakîhlerin çoğunluğu gibi özel manada cihad olarak anlaşılması doğru ise de cihad, sadece savaşmak olarak anlaşılmalıdır. Günümüzde bu fon, İslam’ın yayılması, i’lâ-yi kelimetullah ve tebliğ faaliyetlerinin finanse edilmesi gibi amaçlarla kullanılmalıdır.

8. İbnü’s-sebîl payı, parası bittiği veya parasını kaybettiği için yolda kalan ve yolculuğuna devam etmesine imkân kalmayan kimselere yardım amacıyla kullanılabilir bir harcama kalemidir. Bu fonun özellikle tebliğ amacıyla yapılan/yapılacak yolculuklardaki ihtiyaçların karşılanması için kullanılması ise zekâtın i’lâ-yi kelimetullah hedefine uygun bir harcama olacaktır.

Araştırmamızda, fakirler ve miskinler dışındaki sınıflara harcama yaparken, bu sınıflarda fakirlik şartının aranmayacağı; ayrıca gayrimüslimlere, müellefe-i kulûb olarak veya İslam’a ve Müslümanlara düşmanlık yapmadıkları müddetçe zekâtın diğer harcama kalemleri içerisinde yer verilmesinin mümkün olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Ulaştığımız önemli bir netice de, harcama kalemleri açısından zekâtın ilk hedefinin, tebliğ faaliyetlerinin finanse edilmesi ve i’lâ-yi kelimetullah olduğu kanaatidir. Fertleri ve toplumu ekonomik anlamda geliştirme, fakirlik problemini çözme, sosyal güvenliği sağlama ve insan onurunu koruma da, diğer önemli hedefler arasında bulunmaktadır.

Daha muhtaç kimselere ulaştırmak veya harcama kalemleriyle hedeflenen önemli gayelere harcamak maksadıyla, zekâtın toplandığı yerden başka yere nakledilmesinin mümkün olduğu; tüm sınıflara eşit olarak dağıtılmasının şart olmadığı, Müslümanların önemli maslahatları uğruna ve harcama kalemleri içinde o dönemin en fazla ihtiyaç duyulan bazen tek bir sınıfına harcama yapılabileceği kanaatine varılmıştır.

Kanaatimizce ferdî ve toplumsal birçok problemi halledebilecek yapıda olan zekâtın, günümüzde yeteri kadar yararlanılamamaktadır. Çalışmamızda zekâtın harcama kalemlerinin çözebileceği bazı problemlere temas edilmiştir. Ancak tam manasıyla fonksiyonel olabilmesi için, zekâtla ilgili araştırmalara devam edilmelidir. Özellikle zekât-vergi ve zekât-faiz karşılaştırmalarının ayrı bir çalışma olarak yapılması, zekâtın günümüz açısından önemini ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Osman Hüseyin: **ez-Zekâtü’z-Zamâni’l-İctimâi el-İslâmî**, Dâru’l-Vefâ, Kâhire, 1989.
- Aktan, Hamza: “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım”, **AÜİFD**, Erzurum, 2001, s. 59-79.
- Akyüz, Vecdi: **Zekât**, İz Yay., İstanbul, 2006.
- Akyüz, Vecdi, Nihat Engin: “Asr-ı Saadet’te Kölelik ve Cariyelik”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm**, I-V, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul, 1994.
- Ali, Cevâd: **el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm**, I-X, Menşûrâtü’ş-Şerîf er-Rızâ, y.y., 1380.
- el-Ânî, Hâlid Abdürrezzâk: **Mesârifu’z-Zekât ve Temlîkühâ fî Dav’i’l-Kitâbi ve’s-Sünnet**, Dâru Üsâme, Ammân, 1999.
- Atar, Fahrettin: “Mükâtebe”, **DİA**, İstanbul, 2006.
- Atay, Hüseyin, Yaşar Kutluay: **Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meal)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1973.
- Aydın, M. Akif, Muhammed Hamidullah: “Köle”, **DİA**, Ankara, 2002.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd bin Ahmed (v. 855/1451): **el-Binâye fî Şerhi’l-Hidâye**, I-XII, Dâru’l-Fikr, 2. bs., Beyrut, 1990.
- Baran, Şafak: “Felsefenin Gözüyle Kuran’da Kölelik ve Cârîyelik”, **DT**, Dan.
- Hüsamettin Erdem, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Bardakoğlu, Ali: “Hak”, **DİA**, İstanbul, 1997.

- Bayındır, Abdulaziz: **Ticaret ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul, 2007.
- **Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar**, Süleymaniye Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 2007.
- el-Beğavî, Ebu Muhammed el-Hüseyin bin Mesûd (v. 516/1122): **Meâlimu't-Tenzîl**, I-VIII, Dâru Tîbe, Riyad, 1409.
- el-Behvetî, Mansûr bin Yûnus (v. 1051/1641): **er-Ravdu'l-Mürbi' Şerhü Zâdi'l-Müstakni'**, Dâru'l-Müeyyed, y.y., t.y.
- el-Bessâm, Abdullah bin Abdurrahman: **Tavzîhu'l-Ahkâm min Bülûği'l-Merâm**, I-VII, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2003.
- Beşer, Faruk: **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1987.
- “Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebi'l-Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed (v. 691/1291): **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed bin el-Hüseyin bin Ali (v. 458/1066): **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-XI, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. bs., Beyrut, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1971): **“Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye” Kamusu**, Bilmen Yay., I-VIII, İstanbul, 1968.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâîl (v. 256/870): **el-Câmiu's-Sahîh**, I-IV, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire, 1400.
- Câbirî, Muhammed Âbid: **İslâm'da Siyasal Akıl**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay.,

İstanbul, 1997.

el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed bin Ali er-Râzî (v. 370/981): **Ahkâmu'l-Kur'an**, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1992.

el-Cevherî, İsmail bin Hammâd (v. 400/1009): **es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, I-VI, thk. Ahmed Abdülğafur Attar, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. bs., Beyrut, 1990.

Cüceloğlu, Doğan: **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1996.

Çağrı, Mustafa: "Kur'an", **DİA**, Ankara, 2002.

----- "Da'vet", **DİA**, İstanbul, 1994.

Çakıcı, Nagehan: "Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb", **YLT**, Dan.

Levent Öztürk, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

Çiftçi, Ali: "Mekkî Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekat İlişkisi", **DT**, Dan.

Yusuf Işıcık, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

ed-Dâğistânî, Meryem Ahmed: "Mesârifu'z-Zekât fî'ş-Şerîati'l-İslâmiyye", **DT**, Câmiatü'l-Ezher, 1992.

Demir, Şehmuz: "Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi",

AÜİFD, sayı 28, Erzurum, 2007, s. 9-30.

Demircan, Ali Rıza: **Kur'an ve Sünnet Işığında Câriyeler ve Sömürülen**

Cinsellikleri, Ensar Yay., 2. bs., İstanbul, 2010.

Derveze, Muhammed İzzet (v. 1984): **et-Tefsîru'l-Hadîs: Tertîbü's-Süver**

Hasebü'n-Nüzûl, I-X, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. bs., Kâhire, 2000.

ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah (v. 1176/1762): **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, I-II, çev.

- Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1994.
- Dumlu, Emrullah: “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **AÜİFD**, sayı 36, Erzurum, 2011, s. 217-252.
- Ebû Dâvud: Süleyman bin Eş’as es-Sicistânî (v. 275/889), **Sünenü Ebû Dâvud**, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed bin Yûsuf eş-Şehîd (v. 754/1353): **el-Bahru’l-Muhît**, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Ebu Süleyman, A. Ahmed: **İslâm’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı**, çev. Fehmi Koru, İnsan Yay., İstanbul, 1985.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım bin Sellâm (v. 224/838): **Kitâbu’l-Emvâl**, I-II, thk. Ebû Enes Seyyid bin Recep, Dâru’l-Hedyi’n-Nebevî, Mısır, 2007.
- Ebû Yûsuf, Yakup bin İbrahîm (v. 182/798): **Kitâbu’l-Harac**, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1979.
- Ebu Zehra, Muhammed (v. 1974): **Uygulamalı Zekât Hukuku: Temel Kaideler**, çev. Osman Şekerci, Selçuklu Matbaası, y.y., 1978.
- Ekin, Yunus: “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/6, s. 77-104.
- Erdoğan, Mehmet: **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 1994.
- Erkal, Mehmet: **Zekât: Bilgi ve Uygulama**; Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2. bs., İstanbul, 2008.
- **İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 2009.
- Esed, Muhammed: **Kur’an Mesajı**, İşaret Yay., İstanbul, 1999.

- Fayda, Mustafa: “Fey”, **DİA**, İstanbul, 1995.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik**, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- el-Ferâhidî, el-Halîl bin Ahmed (v. 170/786), **Kitâbu'l-Ayn**, I-IV, thk. Abdulhamîd Henedâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Fidan, Abuzer: “İslâm Hukukunda Savaş Esirlerinin Statüsü”, **YLT**, Dan. Selahattin Sönmezsoy, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2009.
- Gözübenli, Beşir: “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Editör: Mehmet Bayyigit, Kombad Yay., Konya, 1997.
- Günay, H. Mehmet: “Dinin Ana Gayelerini Gerçekleştirmede Bir Risk Unsuru Olarak Yoksulluk Kültürü”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 11, 2008, s. 303-316.
- el-Garayânî, Abdurrahman: **Müdevvenetü'l-Fıkhî'l-Mâlikî ve Edilletühü**, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2002.
- Hamîdullah, Muhammed (v. 2002): **İslâm Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul, 1991.
- **İslâm'da Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yay., Ankara, t.y.
- “Hudeybiye Antlaşması”, **DİA**, İstanbul, 1998.
- **Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1985.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd bin Muhammed (v. 388/998): **Meâlimü's-Sünen**, I-IV, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, t.y.
- el-Hudârî, Muhammed: **İslâm Hukuku Tarihi**, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman

Yay., İstanbul, 1974.

İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah (v. 214/829): **Sîratü Ömer bin Abdülaziz alâ mâ Ravâhü'l-İmâmü Mâlik bin Enes ve Ashâbuh**, thk.

Ahmed Ubeyd, 2. bs., Mektebetü Vehbe, y.y., t.y.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn (v. 1252/1836): **Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr**, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

İbn Ahmed, Abdullah (v. 290/903): **Mesâilü'l-İmâmi Ahmed bin Hanbel**, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1981.

İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed bin Abdullah (v. 543/1148): **Ahkâmu'l-Kur'an**, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (v. 1973): **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, I-XXX, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984.

----- **İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi**, çev. Vecdi Akyüz, Rağbet Yay., İstanbul, 2000.

----- **İslâm Hukuk Felsefesi**, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İz Yay., 2. bs., İstanbul, 1996.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali bin Halef el-Kurtubî (v. 449/1057): **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, t.y.

İbn Emîr el-Hâc (v. 879/1474): **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 1983.

İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed (v. 395/1004): **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa**, I-VI, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed bin Ali (v. 852/1449): **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XVII, Dâru Tîbe, Riyad, 2005.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali bin Ahmed bin Saîd (v. 456/1064): **el-Muhallâ**, I-XI, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, İdâratü't-Tibâati'l-Münîriyye, Mısır, 1349.
- İbn Hişâm (v. 218/833): **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-IV, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut, 1990.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed bin Abdulvâhid (v. 861/1456): **Şerhü Fethu'l-Kadîr**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail bin Ömer (v. 774/1373): **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-VIII, thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme, Dâru Tîbe, 2. bs., Riyad, 1999.
- İbn Kudâme, Abdullah bin Ahmed bin Muhammed (v. 620/1223): **el-Kâfî**, I-VI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, y.y., 1998.
- **el-Muğnî**, I-XV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. bs., Riyâd, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887): **Sünenü İbn-i Mâce**, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mükerrrem (v. 711/1311): **Lisânü'l-Arab**, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y.
- İbn Müflih, İbrahim bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed (v. 884/1479): **el-Mübdî' Şerhü'l-Muknî**, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed bin Ahmed (v. 595/1198): **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I-II, Dâru'l-Marife, 6. bs., y.y., 1982.
- İbn Sa'd, Muhammed bin Sa'd bin Menî' ez-Zührî (v. 230/844): **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-XI, thk. Ali Muhammed Umeyr, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 2001.
- İbn Teymiyye, Ahmed (v. 728/1328): **el-Müstedrek alâ Mecmûi Fetâvâ**, I-V, y.y.,

1418.

İbnu'l-Esîr, Muhammed bin Abdulkerîm bin Abdulvâhid eş-Şeybânî (v. 630/1232):

el-Kâmil fi't-Târih, I-XI, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

el-İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahya bin Ebu'l-Hayr bin Sâlim (v. 558/1162): **el-Beyân fi**

Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî, I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, t.y.

el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin bin Muhammed er-Râgıb (v. 502/1108): **el-**

Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân, I-II, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y.

el-Kahtânî, Saîd bin Ali bin Vehf: **Mesârifu'z-Zekât fi'l-İslâm: Mefhûmun ve**

Şurû tun ve Envâun ve Ahkâmun fi dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünnet, Müessesetü'l-Cerîsî, Riyâd, t.y.

Kallek, Cengiz: "Miskin", **DİA**, İstanbul, 2005.

----- "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, İstanbul, 2006.

----- "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi",

Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.

----- **Asr-ı Saâdette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İstanbul, 1997.

Karadâğî, Ali Muhyiddin Ali: **Buhus fi Fıkhi'l-Muâmelâti'l-Mâliyyeti'l-Muâsıra**,

Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001.

el-Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed bin İdrîs (v. 684/1285): **ez-Zahîra**, thk. Muhammed

Hüccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994.

Karaman, Hayrettin: "Zekât", **İslâm Ansiklopedisi**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi,

İstanbul, 1981.

----- **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I-III, Nesil Yay., İstanbul, 1991.

el-Kardâvî, Yûsuf: **Fıkhü’z-Zekât**, Müessesetü’r-Risale Naşirûn, Beyrut, 2007.

----- **Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehe’l-İslâm**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1985.

el-Kâsânî, Alâeddîn Ebû Bekr bin Mes’ûd (v. 587/1191): **Bedâiu’s-Sanâi’ fî**

Tertîbî’s-Şerâi’, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 2003.

el-Kettânî, Muhammed Abdulhay (v. 1962): **Nizâmu’l-Hükûmeti’n-Nebeviyye**, I-

II, thk. Abdullah el-Hâlidî, Dâru’l-Erkam bin Ebi’l-Erkam, Beyrut, t.y.

Koçak, Muhsin: **İslam Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz.**

Ömer’in Bazı Uygulamaları, Kardeşler Ofset ve Matbaası, Samsun, 1997.

Koçyiğit, Hikmet: “Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur’anî Boyutu”, **AÜİFD**, sayı 35,

Erzurum, 2011, s. 125-144.

Köse, Murtaza: ““Fî Sebîlillâh” Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, **AÜİFD**, sayı

21, Erzurum, 2004, s. 107-134.

Köse, Saffet: “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi

Tartışmalarına Bir Bakış”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı 7,

2006, s. 13-50.

----- **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer’iyye**, Birleşik Yay.,

İstanbul, 1996.

el-Kudûrî, Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Cafer (v. 428/1037):

Muhtasaru’l-Kudûrî fî’l-Fıkhî’l-Hanefî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Kurtubî, Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr (v. 671/1273): **el-Câmiu li**

Ahkâmi'l-Kur'an, I-XXIV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.

Kurucan, Ahmet: **Fıkıh Dünyamız 1**, Işık Yay., İzmir, 2012.

Kutub, Seyyid (v. 1966): **Fî Zilâli'l-Kur'an**, I-VI, Daru's-Şuruk, 26. bs., Kahire, 1997.

----- **İslâm'da Sosyal Adalet**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Yay., 4. bs., İstanbul, 2006.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Rifâde", **DİA**, İstanbul, 2008.

el-Makdisî, Abdurrahman bin Muhammed bin Ahmed bin Kudâme (v. 682/1283):

eş-Şerhu'l-Kebîr, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l İ'lân, y.y., 1995

el-Makribî, Ebû Abdullah Muhammed bin Abdurrahman (v. 954/1547):

Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Mâlik bin Enes (v. 179/795), **el-Muvatta**, I-II, Dâru'r-Riyâz, Kâhire, 1988.

el-Mâverî, Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb (v. 450/1058): **el-**

Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa (v. 1945): **Tefsîru'l-Merâğî**, Mektebetü ve Matbaatü

Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır, 1946.

el-Merdâvî, Ebu'l-Hasan Ali bin Süleyman bin Ahmed (v. 885/1480): **el-İnsâf fî**

Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İ'lân, y.y., 1995.

el-Mergînânî, Ebû'l-Hasan Ali bin Ebî Bekr bin Abdulcelîl (v. 593/1197): **el-Hidâye**

fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ (v. 1979): **Tefhîmu'l Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri**, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İnsan Yay., İstanbul, t.y.
- Müslim bin Haccâc, Ebû Hüseyin (v. 261/874): **Sahîhu Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1991.
- Nedvî, Seyyid Ebu'l-Hasan Ali: **Zekat**, Nehir Yay., İstanbul, 2004.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb (v. 303/915): **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-XII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn bin Şerif (v. 676/1277): **Kitâbu'l-Mecmû': Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî**, I-XXIII, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, t.y.
- Özek, Ali v.d.: **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1984.
- Özek, Ali v.d.: **Türkiye'de Zekât Potansiyeli**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, t.y.
- Özek, Ali v.d.: **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, TDV Yay., Ankara, 1997.
- Özel, Ahmet: "Esir", **DİA**, İstanbul, 1995.
- **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, TDV Yay., Ankara, 1996.
- **İslam ve Terör: Fıkîhî Bir Yaklaşım**, Küre Yay., İstanbul, 2007.
- Özsoy, İsmail: "Faiz", **DİA**, İstanbul, 1995.
- Öztürk, Mustafa: "Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 12-13, s. 457-487.
- er-Râzî, Fahrüddîn (v. 604/1207): **et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb**, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, y.y., 1981.
- er-Recrâcî, Ebu'l-Hasan Ali bin Saîd: **Menâhicü't-Tahsîl ve Netâicü Letâifi't-**

- Te'vîl fî Şerhi'l-Müdevvene ve Halli Müşkilâtihâ**, I-X, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2007.
- Reşîd Rızâ, Muhammed (v. 1935): **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm: Tefsîru'l-Menâr**, I-XII, Dâru'l-Menâr, 2. bs., y.y., 1947.
- Sâbık, es-Seyyid: **Fıkhu's-Sünne**, I-III, en-Nâşir: el-Fethu li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kâhire, t.y.
- Said, Abdullah: "İslâm'daki Ribâ Yasağının Ahlâkî Temelleri", **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, çev. Abdullah Yünsel, c. III, sayı 4, 1995, s. 89-112.
- es-Sa'îdî, Abdulmute'al: **en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'an**, Mektebetü'l-Âdâb, y.y., t.y.
- Sehnûn, İbn Saîd et-Tenûhî (v. 240/854): **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- es-Serahsî, Şemsüddîn (v. 483/1090): **el-Mebsût**, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989.
- Sifil, Ebubekir: "Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı", **DT**, Dan. Ali Osman Koçkuzu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman bin Ebî Bekr (v. 911/1505): **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-VII, Suudi Arabistan, t.y.
- Sümertaş, Burhan: "Kur'ân-ı Kerîm'de Sıdk Kavramı", **DT**, Dan. Hüseyin Yaşar, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- eş-Şâfîî, Muhammed bin İdrîs (v. 204/820): **el-Ümm**, I-XI, thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttalip, Dâru'l-Vefa, y.y., 2001.
- Şâtıbî, Ebû İshâk (v. 790/1338): **el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi**, I-IV, çev.: Mehmed Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1993.

- Şeltût, Mahmud: **el-Fetâvâ**, Dâru’ş-Şurûk, 18. bs., Kâhire, 2004.
- Şen, Mustafa: “Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik”, **DT**, Dan. Yusuf Işıcık, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed bin el-Hasan (v. 189/804): **Kitâbu’l-Asl: el-Mebsût**, I-V, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1990.
- eş-Şîrâzî, Ebu İshâk İbrâhîm bin Ali bin Yûsuf el-Fîrûzâbâdî (v. 476/1083): **el-Mühezzeb fî Fıkhi’l-İmâm eş-Şâfî**, I-III, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr (v. 310/922): **Tefsîru’t-Taberî: Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an**, I-XVI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru’l-Hicr, Kâhire, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ (v. 279/892): **Sünenü’t-Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y., 1968.
- Topaloğlu, Bekir: “Cihad” (Günümüzde Cihad), **DİA**, İstanbul, 1993.
- Tuğ, Salih: **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul, 1984.
- et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed bin el-Hasan bin Ali (v. 460/1067): **el-Mebsût fî Fıkhi’l-İmâmiyye**, I-VIII, y.y., t.y.
- Tüccar, Zülfikar: “Hutay’e”, **DİA**, İstanbul, 1998.
- Türçan, Selim: “Kur’ân’ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? (Müzzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi)”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. IX, sayı 17, 2010/1, s. 67-100.
- Ünal, Ali: **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, Işık Akademi Yay., İzmir, 2011.

- Wafi, Ali Abdu'l-wahid: "İslâmiyete Göre Kölelik", çev. Kemal Işık, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. IX, 1961, s. 207-212.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **İslâm'da Zekât Müessesesi**, Çığır Yay., 3. bs., İstanbul, 1977.
- "Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (v. 1942): **Hak Dini Kur'an Dili (Türkçe Tefsir)**, Eser Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Yazgan, Turan: **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, TDV Yay., Ankara, 2008.
- Yeniçeri, Celâl: **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Şamil Yay., İstanbul, 1984.
- **İslâm İktisadının Esasları**, Şamil Yay., İstanbul, 1980.
- Yurdağür, Metin: "İ'lâ-yi Kelimetullah", **DİA**, İstanbul, 2000.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (v. 1205/1790): **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XL, Kuveyt, 2001.
- ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebû Kâsım Mahmûd bin Ömer (v. 538/1144): **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-VI, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad, 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed bin Abdullah (v. 772/1370): **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Turâs, y.y., t.y.
- ez-Zuhaylî, Vehbe: **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü**, I-VIII, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Dimeşk, 1985.
- **Âsâru'l-Harb fî Fıkhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Dimeşk, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Afyon’da dünyaya geldi. 1994 yılında Kartal Anadolu İmam-Hatip lisesinden, 1999 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2002 yılında “Serahsî’de Örf ve Adet” adlı teziyle Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisansını bitirdi. Diyanet İşleri Başkanlığı’nda 2001 yılında başladığı vaizlik görevine halen Konya ili Akşehir ilçesi vaizi olarak devam etmektedir.

Beytullah Aktaş

0506 6184122

beytullahaktas@hotmail.com